

Konfijt- en Keukenrecepten van het Huys te Warmont

Receptenboek uit de zeventiende eeuw
afkomstig uit
het Hertogelijk Archief in Edingen

door drs R.N. Ferro*

Deventer/ Edingen 2017

*Uitgave van TERROIR, het driemaandelijks tijdschrift van de Academie voor de
Streekgebonden Gastronomie april–mei–juni 2018–nr. 2 jg. 33 /volgnummer 131*

Figuur 1 Juan Van Der Hamen (1596–1631) Schaal met gekonfijte peren, detail uit stilleven met zoetigheid en kristallen glazen, 1622. afm. 52 × 88 cm. Prado Museum, Madrid (kamer 8A P01164)

* over de auter: zie achteraan pagina 183

Dank ook aan Robrecht Penders voor het inhoudelijk nalezen van de gezette tekst

---

ACADEMIE VOOR DE STREEKGEBONDEN GASTRONOMIE
Internationaal Contactplatform & Documentatiecentrum inzake Gastronomie

Administratieve zetels ASG:

België: VZW (Antwerpen 1981)

p/a Stadsarchief Hasselt, Rederijkersstraat 42, 3500 Hasselt (B)
 VZW Ondernemingsnummer 422.459.744

www.asg.be

Locatie van het ASG - Studie- en Documentatiecentrum
(Bibliotheek van de Smaak)

Nederland: Stichting (Maastricht 2011)

p/a Museum aan het Vrijthof, Vrijthof 18, 6211 LD Maastricht (NL)
 Kamer van Koophandel (NL) nr. 51802139

www.streekgastronomie.nl

TERROIR

Mededelingsblad en Verzamelde Opstellen

Periodiek van de ASG voor streekgebonden gastronomie, streekgastronomie, gastro-geografie, gastronomiegeschiedenis, culinair erfgoed, culinair toerisme, gastro-toerisme en smaakcultuur

Deze aflevering is nummer 131 (nummer 2 van jg. 33, 2018)
 Digitale uitgave nr. 2

Erkend als wetenschappelijke publicatie

Registratienummer wettelijk Depot (Koninklijke Bibliotheek van België): BD40.313
 International Standard Serial Number (ISSN): 0775-4159

Lid van:

- **VEWA (Vereniging van Educatieve en Wetenschappelijke Auteurs)**
- **UPP (Unie van de Uitgevers van de Periodieke Pers) / REPROBEL**
- **VJV (Vlaamse Journalisten Verenging)**
- **BFTP - Belgian Federation of Tourist Press**

©Niets uit deze uitgave mag worden veeleelvoudigd en/of openbaar gemaakt
 worden zonder de voorafgaande toestemming van de auteurs en
 met duidelijke bronvermelding(en) in de tekst en in de bibliografie

® De uitgever heeft zijn uiterste best gedaan de rechten met betrekking tot de illustraties
 volgens de bepalingen van de Auteurswet te regelen.

Zij die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden,
 worden verzocht zich in verbinding te stellen met de verantwoordelijke uitgever.

Inleiding

Het kookboek verwijst op verschillende manieren naar het “Huys te Warmont” zonder dit echter nadrukkelijk te noemen. Het verwijst op verschillende plekken naar Noord- en Zuid-Nederland. Ook is het een kookboek dat op verschillende manieren laat zien hoe er geconserveerd werd. In deel één geeft aan hoe er met suiker geconserveerd werd. In deel twee vinden we ook recepten voor conserven in het zout en met zuur. In deel twee vinden we allerhande kookrecepten. Aan het einde van het tweede deel vinden we weer recepten voor het conserveren met suiker.

Voorwoord

Met dank aan Zijne Koninklijke Hoogheid prins Léopold, XIIIe Hertog van Arenberg.
Mijn dank is groot, dat Prins Leopold mij gegund heeft met dit kookboek aan de slag te gaan.
Ik hoop hem met het resultaat niet teleur te stellen.
«Ma gratitude est grande que le prince Léopold m'a accordé pour aller en cours avec ce livre de cuisine. J'espère de ne pas lui décevoir avec le résultat.»

Met dank aan:

Dank aan de heer G. Lernout, Directeur van het A.C.A. Edingen

Dank aan mevrouw I. Vanden Hove, Wetenschappelijk medewerker A.C.A. Edingen

Dank aan de heer M. Verweij, Koninklijke Bibliotheek Brussel

Dank aan de heer A. Leerintveld, Koninklijke Bibliotheek Den Haag

Dank aan de heer K. van der Hoek, Universiteitsbibliotheek Amsterdam

Dank aan de heren Th. en F. Laurentius, kunsthandel Laurentius, Middelburg

Dank aan mevrouw E. Claessens, Sittard

Dank aan mevrouw C.Th. Bosch, Amsterdam

Dank aan de heer B. Kassenaar, Amsterdam

Figuur 2 Harmen ter Borch, De vijf zintuigen, (de smaak), circa 1650, Rijksmuseum

Hoofdstuk I. De Inhoud

Inleiding

Voorwoord

Hoofdstuk I. De Inhoud

Hoofdstuk II. Over het handschrift

II.1. Bewaarplaats

II.2. Titel van het handschrift

II.3. Inhoud van het handschrift

II.4. Titels en tekst

II.4.a. Titels van de recepten uit het eerste deel

II.4.b. Titels van de recepten uit het tweede deel

II.4.c. Tekst op de kaft

II.5. Samenstelling van de katernen, vermiste bladzijden en lege pagina's

II.6. Watermerk

II.7. Signaturen en custoden

II.8. Nummering van de folio's en recepten

II.9. Liniëring en afschrijving

II.10. Afkortingen

II.11. Getallen

II.12. Versieringen

II.13. Correcties in het kookboek

II.13.a. Verbeteringen

II.13.b. Doorgestreepte tekst

II.14. Staat

II.15. Leestekens

II.16. Inhoud van het kookboek

II.16.a. Overzicht van de recepten naar ingrediënt en producten

II.16.b. Overzicht van de belangrijkste ingrediënten en producten van twee

II.17. Band

II.18. Bezitters

II.19. Datering

II.19.a. Datering van het papier op grond van het watermerk

II.19.b. Datering van de tekst op grond van de inhoud en taalgebruik

II.19.c. Datering van op grond van het handschrift

II.20. Herkomst

II.20.a. Herkomst van het papier op grond van het watermerk.

II.20.b. Herkomst van de tekst op grond van de inhoud.

II.20.c. Herkomst van de recepten op grond van het taalgebruik

II.20.d. Waar komt dit handschrift vandaan?

II.21. Over Anna Catharina van Renesse en Anne Hendrina van Wassenauer

II.22. Over het klooster van Munsterbilzen

II.23. De inventaris van het "Huys te Warmont"

II.23.a. Spelen

II.23.b. De keukeninventaris

II.23.c. Waarvan de voorwerpen gemaakt waren

II.24. De konfijtrecepten

II.24.a. Amsterdam en Utrecht

II.24.b. Bagdad

II.24.c. Andalusië

II.24.d. Catalonië

II.24.e.	Provence
II.25.	Konfijtrecepten van 1500 tot 1750
II.25.a.	Gedrukte kookboeken
II.25.b.	Handgeschreven kookboeken
II.26.	Schrijver/schrijfster van de recepten
II.27.	Maten en gewichten
III.1	De recepten zoals aangetroffen in het kookboek
III.2.	Woordenlijst van ongebruikelijke woorden
IV	Literatuur
V	Afbeeldingen

Figuur 3 Osias Beert de oudere, drie schalen met lekkernijen en kastanjes met drie glazen op een tafel, z.j. (1580–1623), olieverf op koper, afm. 50 × 67.6 cm (links achter gekonfijt fruit)

Hoofdstuk. II. Over het handschrift

II.1. Bewaarplaats

Het handschrift, de “Confiseur Flamand”, wordt bewaard bij het Arenbergarchief. Dit archief is te vinden in de IJzerstraat 8, B-7850, Edingen in België.

II.2. Titel van het handschrift

Op de rug van het handschrift staat de titel “Confiseur Flamand” Dit betekent de Vlaamse suikerbakker of zo u wil de Vlaamse banketbakker, dan wel de Vlaamse patissier. Het kookboek heeft verder geen titelpagina, het begint met het eerste recept: [1.] “Om natte sucade te maecken.”

II.3. Inhoud van het handschrift

Het handschrift valt in twee stukken uiteen:

Deel één bevat de recepten 1 tot en met 45. Deze recepten zijn te vinden op pagina 1 tot en met 60. De recepten 1 tot en met 45 zijn recepten voor de suikerbakkerij dan wel banketbakkerij

De bladzijden 61 tot en met 64 zijn onbeschreven. Dit zijn dus twee lege bladen.

Deel twee bevat de recepten 46 tot met 120. Deze recepten zijn te vinden op pagina 65 tot en met 119. De recepten 46 tot met 101 zijn kookrecepten De recepten 102 tot en tot en met 120 zijn recepten van de suikerbakkerij.

II.4. Titels en tekst

II.4.a. Titels van de recepten uit het eerste deel

De volgende titels vormen samen de titels van de recepten uit het eerste deel van het kookboek.

N.B. De dubbele schuine streep “//” geeft een regelovergang aan in de oorspronkelijke tekst.

1. Om natte sucade te maecken
2. Om deze voorseijde droogh te // maecken
3. Om lever beulinck te maecken
4. Om drooghe abricoese te maecken
5. Om salaet drooch te maecken
6. Om te candelisere
7. Om groene amandele te maecken
8. Om alantwortel en calmus vro // maticus drooch te confijten
9. Conserve van roose
10. Witte marmelade van // queden
11. Een ander maniere
12. Noch een andere maniere // heel wit
13. Riemkens van queden // met citroen schellekens (tot hier Roeykens)
14. Witte paste van genoa
15. Witte tablette van queden
16. Roode paste van genoa
17. Roode tablette
18. Pastes van citroenen
19. Geele que - stucken met // groene gelee daer over
20. Drooghe citroenen en // orangien
21. Natte orangien sitroenen // met een sonder het benneste
22. Blomme van oraenge en // citroenen te confijten
23. Droogh occernoten
24. Drooghe pruijme vande- // mast
25. Drooghe persicken
26. Drooghe peeren
27. Nette gheheel citoenen // en orangien anders en // beter als hier voorn

28. Schijfkens van citroenen
29. Tabeletten van citroenen
30. Tabletten van Citroenen // op een ander manier
31. Drooghe kersse ende // aelbesien
32. Drooghe aelbesien weirden // eveneens ghemaect als // de kersse
33. Beschuit van perssen // en ander vruchten
34. Busciet van citroenen // oraengie en berberis
35. Tabletten van alder- // hande fruijt
36. Geleye van citroenen
37. Marmelade van citroenen beter als voorn
38. Alderhande drooghe- // confitueren te candeli // seren
39. Natte abricosen
40. Natte pruijmen // vande mast
41. Tablette van berbarisse
42. Berbarisse in de son // te confijten die heel // schoon is
43. Natte ockernoten
44. Kruijs besien
45. Pour faire de la sirope // de violette

II.4.b. Titels van de recepten uit het tweede deel

Dit zijn de titels van de recepten die te vinden zijn in het tweede deel van het kookboek.

46. Om framboose wijn te // maecken
47. Pour faire un extract // d'hijpocras tres excellent
48. Om een orani toert te // maecken
49. Om een merch toert // te maecken
50. Om een sitroen toert // te maecken
51. Amandel taert sonder // eijders
52. Pruijm taert
53. Kandeel sonder eijeren
54. Om een citroen pape // te maecken
55. Om een sop te maken
56. Om een goede struijve // te backe
57. Om waffels te backen
58. Een toerte van pruijnirole
59. Om een groove pastij // te maecken
60. Om ghehackte lamoens pastij // te maecken
61. Om een pastej te maecken // van diversche vis als een // olipodrigo
62. Om cleijne rifioelkens // Van merch en eijeren te // maecken
63. Om cleijne taertiens met confituur // te maecken
64. Item om cabellieau te // stoven ofte oock die // heele groote snoecken // en sijn soo heel goet
65. Om ghehackt van vis te // maecken al waer goet toe // sijn carper louwen oft oock // snoecken
66. Item om de rugge van // carper te stoven
67. Om saen te meacken met eijeren // : en oock sonder, en is goet
68. Om een witte pastej van // duijven te maecken
69. Noch een pastej van // duijven op een ander // manier die goet is
70. Instructie aengaende alle pasteijen // soo wel witte als bruijne t'welck // men niet en mach vergeten te doen
71. Om een bruijne pastej te maecken // van calfs oft haemelen // bout
72. Om een bruijne pastej van // vercken vlees te maecken
73. Om een calkoen in een bruijne // corst te leggen en oock oude // patrijsen
74. Om een soete pastej te // maecken
75. Om een halve pastej te // maecken in een witte corst
76. Om een calfs pastej op // sijn engels te maecken
77. Om een witte pastej te // maecken van een ree, die seer // goet is oock op sijn Engels
78. Om vis pasteijen te maecken // van carpers en ander en om // een soete pastej te maecken // van visch die goet is
79. Om een suere pastej van carper // of andere visch te maecken
80. En als men den visch al // heel in den korst wil leggen // doet men aldus
81. Om een witte pastej van // een capuijn te maecken met // een sauce van suijspe
82. Om cleijne suere pasteijskens // van ghecapt vlees te maecken // in copere caskens
83. Om sprietsen te maecken

84. Om biskens te maecken // daer men toe neemt
85. Om een ghereede // schotel te maecken
86. Om goede olipodrige te // maecken
87. Om een goede schotel te // maecken als een cleijnen oli
88. Noch van ghecapt vlees dat men // hassel noemt
89. Om groote snoecken in // adobe te legghen
90. Om salm en andere // visch in adoebe te // leggen
91. Om koeckens van calfs nier // te maecken
92. Om koeckskens te maecken // van de hersenen uijt een // kalfs hooft
93. Om coeckens van ghebra= // den calfs vlees te maecken
94. Een sop van schaeps // voeten
95. Om bremkappers in te soute
96. Om stoelen van art= // hicocken in te leggen
97. Om ansiovien goet te // bewaeren
98. Om penaede te maecken
99. Om com-commers in te // legghen
100. Noteert
101. Om een speen vercken // in te leggen
102. Schijfkens van // citroen
103. Gelee van citroen
104. Natte oraengien en citroenen // met het binnenste
105. Conserve van goudbloemen
106. Tabletten van roosen
107. Om kriecken te confijten
108. Om St Ians besie te maecken
109. Om rurom te maecken
110. Om que stucken te maecken.
111. Om que vlesche te maecken
112. Om sal van quede // te maecken
113. Om barbaris te confijten
114. Geleij van barbaris
115. Om druijven te confijten
116. Om geleij van druijven
117. Om siroop van fiole // te maecken
118. Noch een siroop op een // andere maniere
119. Om groene pruijmkes // te maecken
120. Om botten te maecken

II.4.c. Tekst op de kaft

De kaft is op de rug beschreven met de tekst “Confiseur Flamand” Overigens is deze tekst, te oordelen naar het handschrift, pas na 1700 hier genoteerd. Op de binnenzijde van de kaft aan het eind van het handschrift treffen we de tekst aan: “naer mijn doot compt dit boeck // aen de freule Anne Handrine // van Wassenaer van Warmont”

II.5. Samenstelling van de katernen, vermiste bladzijden en lege pagina's

Het boek bevat vijf katernen. De indeling van de katernen en beschreven bladzijden is zoals die hieronder schematisch is weergegeven.

katern	bladen	bladzijden	beschreven	leeg	ontbreekt	van	tot en met	recept	tot en met
1	13	26	26	0	6	1r	13v	1	20.6
2	16	32	32	0	0	14r	29v	20.7	43.2
3	6	12	8	4	20	30r	36v	43.3	59
4	16	32	32	0	0	36r	51v	60	99
5	16	32	17	15	0	52r	67v	99.1	120
6	ontbreekt								
7	ontbreekt								
8	ontbreekt								
9	ontbreekt								
10	ontbreekt	misschien							
	67	134	115	19	26				

Figuur 4 Overzicht van het aantal bladzijden per katern en aantal katernen

Totaal bevat het handschrift 67 bladen. (134 bladzijden). De schutbladen aan voor en achterzijde ontbreken. De katernen zitten min of meer los in de band. Na het vijfde katern ontbreken er een aantal katernen, ik schat circa vier á vijf stuks.

De volgende pagina's zijn leeg:

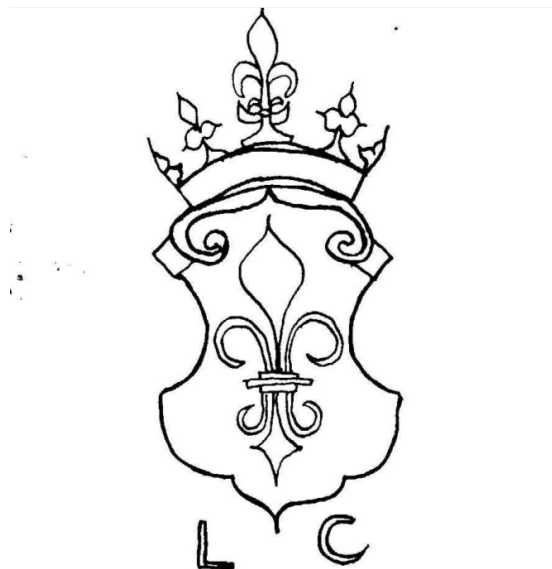
	aantal	van	tot en met	van	tot en met
lege bladzijden deel één	4	61	64	31r	32v
lege bladzijden deel twee	15	120	134	60v	67v

Figuur 5 Lege bladzijden in het handschrift

De volgende pagina's zijn vermist:

Uit het eerste katern ontbreken 6 bladzijden. Uit het derde katern ontbreken 20 bladzijden. Na het vijfde katern ontbreken circa vier á vijf (geschat) katernen.

II.6. Watermerk

Figuur 6 Watermerk uit het papier van het handschrift¹

Het papier van het handschrift bevat een watermerk. In alle bladen van het handschrift komt hetzelfde watermerk voor.

¹ Dank aan de heer Frans Laurentius, Middelburg

Het papier is vervaardigd door Leonard Clausure, een papiermaker uit de Angoumois / Perigord, die actief was voor de Nederlandse markt.

Het betreft een gecroonde Franse lelie in een wapenschild met de letters L C eronder. De dateringen van het papier dat het watermerk bevat variëren van 1651 tot 1667. Het papier laat zich op grond van het watermerk dateren als afkomstig uit de tweede helft van de zeventiende eeuw.

II.7. Signaturen en custoden

Het handschrift bevat geen signaturen of custoden.

II.8. Nummering van de folio's en recepten

De pagina's zijn ongenummerd. De recepten waren ook ongenummerd. Een latere hand uit de twintigste eeuw heeft de recepten met potlood genummerd. Het is vermoedelijk de hand van August Roeykens.

II.9. Liniëring en afschrijving

Het papier is niet gelinieerd. Er zijn behalve het werk van August Roeykens mij geen afschriften van dit boek bekend. Een stuk van het handschrift is gepubliceerd door August Roeykens. Roeykens heeft een begin gemaakt met de tekstuitgave. Hij heeft de recepten van nummer 1 tot en met 13 afgeschreven. Recept 13: is Riemkens van queden // met citroen schellekens. Ook heeft hij deze recepten van commentaar voorzien.

Deze gedeeltelijke uitgaven van het handschrift is te vinden in het oude land van Edingen. August Roeykens².

De geheimen van een keukenprinses uit de Lage Landen van de zeventiende eeuw.

Het oude land van Edingen en omliggende

Deel 6 uit 1978 pagina's 129 tot en met 138, de pagina's 180 tot en met 182, de pagina's 278 tot en met 283;

Deel 7 uit 1979 de pagina's 31 tot en met 33 en de pagina's 99 en 100.

II.10. Afkortingen

Er komen in de handgeschreven tekst de volgende afkortingen voor:

en (bovenstreept) = ende

van (bovenstreept) = van de

voors = voorschreven

II.11. Getallen

Er komen getallen voor in de vorm van Arabische cijfers, Romeinse cijfers en getallen uitgeschreven in letters.

II.12. Versieringen

Het boek bevat geen illustraties.

II.13. Correcties in het kookboek

II.13.a. Verbeteringen

We treffen door elkaar geschreven woorden aan, het betreft hier waarschijnlijk verbeteringen. Deze verbeteringen zijn te vinden op: pagina 10 regel 24, pagina 18 regel 16, pagina 24 regel 20, pagina 25 regel 5, pagina 26 regel 5, pagina 39 regel 16, pagina 89 regel 16 en pagina 117 regel 11.

---

² Pater August Roeykens is overleden op 30 mei 1979

II.13.b. Doorgestreepte tekst

Doorgestreepte tekst is te vinden op pagina 86 regel 19 daar is “woord” doorgestreept.

II.14. Staat

Het boek is in een goede en leesbare staat.

II.15. Leestekens

De tekst bevat de volgende leestekens: punt “.” Komma “,” puntkomma “;” en een dubbele punt “:”.

II.16. Inhoud van het kookboek**II.16.a. Overzicht van de recepten naar ingrediënt en producten**

Overzicht van de belangrijkste ingrediënten en producten van deel één.

waarvan \ product	droog konfijten	nat konfijten	tablet	marmelade	beschuit	pasta	gelei	onbekend	totaal
citroen	1	2	2	1	1	1	1	1	10
kwee	1	1	2	3		2			9
orange	1	2			1				4
alles	2		1						3
berberis		1	1		1				3
aalbes	2								2
abrikoos	1	1							2
noot	1	1							2
perzik	1				1				2
pruim	1	1							2
sukade	1	1							2
amandel	1								1
bloem citroen		1							1
bloem orange		1							1
bloem rozen				1					1
bloem viool		1							1
kers	1								1
kruisbes		1							1
peer	1								1
sla	1								1
wortel alant	1								1
wortel kalmoes	1								1
totaal	18	14	6	5	4	3	1	1	52

Figuur 7 Overzicht van de producten en ingrediënten van deel één.

II.16.b. Overzicht van de belangrijkste ingrediënten en producten van twee

Culinaire recepten naar ingrediënten en producten deze zijn te vinden in deel twee.

produkt\van	fruit	vlees	vis	vogel	meel	bloem	groente	alles	eieren	kruid	zuivel	totaal
confituur	17					2						19
pastij	1	8	3	3				1				16
taart	6	1										7
schotel				1	2	1						4
conserve		1	2									3
gebak					3							3
hutsot		3										3
vleeskoek		3										3
wijn	1								1	1		3
gehakt			2									2
korst				2								2
sop	1	1										2
zout	1		1									2
zuur							2					2
pap	1											1
ravioli		1										1
vis			1									1
kaas											1	1
totaal	28	18	9	6	5	3	2	1	1	1	1	75

Figuur 8 Overzicht van de producten en ingrediënten van deel twee.

II.17. Band

Het handschrift is ingebonden in een zeventiende-eeuwse perkamenten band die verstevigd is met karton.

II.18. Bezitters

Huidige bezitter van het handschrift is het Arenbergarchief in Edingen.

Waarschijnlijk waren eens Anna Hendrina van Wassenaer Warmont en daarvoor haar moeder Anna Catharina van Renesse van Elderen in het bezit van dit handschrift.

II.19. Datering

II.19.a. Datering van het papier op grond van het watermerk

In het papier van het handschrift komt een, en slechts een watermerk voor. (Zie II.6.) Dit watermerk is weergegeven in figuur 6. De dateringen van het watermerk variëren van 1651 tot 1667.³ Het papier laat zich op grond van het watermerk dateren als de tweede helft van de zeventiende eeuw.

II.19.b. Datering van de tekst op grond van de inhoud en taalgebruik

Konfijtrecepten in grotere hoeveelheden (meer dan 3%) treffen we pas aan in handgeschreven kookboeken vanaf 1600. Na 1650 vinden in verhouding nog meer (meer dan 10%) konfijtrecepten.

Voor de datering maak ik gebruik van het “chronologisch woordenboek”.⁴

- Recept 78 pagina 86 luidt “Om vis pasteijen te maecken // van carpers en ander en om // een soete pastey te maecken // van visch die goet is”. Dit recept bevat het woord “pingelen”. Het woord pingel voor pijnboompit verschijnt in voor het eerst in **1608**.⁵
- In het tweede deel komt het woord “kalkoen” voor. Dit woord treffen we voor het eerst aan in kookboeken van **1612**.⁴

³ Dank aan Frans Laurentius, Middelburg

⁴ N. van der Sijs Chronologisch woordenboek http://dbnl.nl/tekst/sijs002chro01_01/

⁵ N. van der Sijs Chronologisch woordenboek http://dbnl.nl/tekst/sijs002chro01_01/

- Swesers te vinden “die gesneden en twee of drie swesers” pagina 77. recept 68. De oudste vermelding van het woord “zwezer” is **1618** ⁴.
- Naast swesers komt ook het woord sweserkens voor. Op pagina 84 recept 76. “Om een calfs pastej op sijn engels te maecken.” Oudste vermelding van swesers is 1618. Als “sweserkens” hetzelfde is sueserkens vinden we in een Antwerps Handschrift stadsbibliotheek c:lvd:13126535 (Brabants kookboek) vermeld pagina 5 recept 16 Om noch ander // Neemt sueserkens, oft sopite gesoden ende cleijn gecapt // met veel merchpijpen We vinden hier sueserkens in een handschrift uit **circa 1625**.
- In recept nummer 4 “Om drooghe abricoese te maecken.” De oudste vermelding van het woord “abrikozen” dateert uit **1625**.⁴
- Het woord “asperge” verschijnt voor het eerst in **1643**.⁴ Recept 68 pagina 77 bevat het woord asperges op regel 12. Om een witte pastej van duijven te maecken
- Het oudste vermelding voor “olipodriga” dateert uit **1651**. Het komt voor in recept 61 “Om een pastej te maecken // van diversche vis als een // olipodrigo”⁶
- Een lastige is het woord “biscuit” Het is te vinden op pagina 82 recept 74 Om een soete pastej te maecken. “en asijn en suijcker en wat biscuit gestooten ofte geraspt broodt.” Het woord biscuit heeft als oudste vermelding 1704⁴. Echter in het “Brabants kookboek”, z.p., z.j. Stads Bibliotheek Antwerpen nummer 13126535 vinden we op pagina 25r recept 87 “Om te maken cleijn stacken biscuit.” Dit recept wordt gedateerd uit het eerste kwart van de zeventiende eeuw dit is circa **1625**.

In de recepten heb ik geen woorden gevonden die alleen voorkomen in Middelnederlands Woordenboek. Alle woorden dateren dus van na het jaar 1500. Het lijkt de conclusie te rechtvaardigen dat het ruim na 1500 is opgeschreven.

Het woord konfijten is circa 1500 overgenomen uit het Frans. Het Franse woord “confrire” ligt hieraan ten grondslag. Het woord betekent inleggen. Dus niet alleen in zoete, maar ook in het zout en het zuur konfijten bestaat. In deel twee van dit kookboek treffen we inderdaad recepten aan om in het zout en het zuur in te leggen.

Het notabel boecxken van cokeryen circa 1515 markeert de overgang van honing naar suiker wat betreft de konfijt recepten en adviseert om althans een deel van de honing door suiker te vervangen⁷. In circa 1550 treffen we in Gents manuscript 476 tien konfijt recepten aan drie met honing en zeven met suiker. De Nederlandse konfijt recepten die suiker bevatten zijn allen van na circa 1550.

Suiker vervangt honing als conserveermiddel in Nederland tussen het jaar 1500 en 1600. Suiker dringt dan door in de Nederlandse samenleving. De Nederlandse boeken die in ruime mate (meer dan 5%) konfijtrecepten bevatten zijn allen van na 1600. De oudste vermelding van suiker in de boedelbank is 1642⁸.

Op de kaft van dit receptenboek aan het eind van het boek komt de tekst voor “naer mijn doot compt dit boeck aen de freule Anne Handrine van Wassenae van Warmont”.

Anna Hendrina leefde van 1679 tot 1722. Deze tekst is door een andere hand geschreven dan de overige tekst.

Het maken van gekonfijte vruchten was in de 17e eeuw een hobby van adellijke dames. Van koningin Mary de vrouw van stadhouder Willem III is bekend dat ze zelf jams kookte en vruchten konfijtte. Dat zal in de periode tussen 1677 hun huwelijk en 1689 het bestijgen van de Engelse troon geweest zijn. Daartoe was op paleis het Loo een speciaal confituurkeldertje ingericht.

⁶ N. van der Sijs Chronologisch woordenboek http://dbnl.nl/tekst/sijs002chro01_01/

⁷ Notabel boecxken van cokeryen recept 172 tot en met 175

⁸ <http://www.meertens.knaw.nl/boedelbank/>

II.19.c. Datering van op grond van het handschrift.

Het kookboek laat zich op grond van het handschrift dateren als de tweede helft van de 17^e eeuw.⁹ Het gebruikte handschrift is een handschrift zoals dat voorkomt in de tweede helft van de zeventiende eeuw. Het is dus opgeschreven in de periode tussen 1650 en 1700.

Bovenstaande drie paragrafen wijzen erop dat de tekst uit de tweede helft van de zeventiende eeuw afkomstig is.

Figuur 9 Jan de Beijer, Huis 't Loo, den 10 August 1744

II.20. Herkomst

II.20.a. Herkomst van het papier op grond van het watermerk

Het papier is vervaardigd door Leonard Clausure, een papiermaker uit de Angoumois / Perigord. Papier met dit watermerk was zowel in Noord- als in Zuid-Nederland in gebruik.

II.20.b. Herkomst van de tekst op grond van de inhoud

Het eerste gedeelte van de tekst zijn suikerbakkersrecepten. Op grond van het veelvuldige gebruik van de woorden “” droog(h)(e) kast”, lijken ze afkomstig van een professionele suikerbakker. Een droog kast komt niet voor in de inventaris van het “Huys te Warmont” uit 1613. Droogkasten zijn een zeldzaam fenomeen. In de boedelbank¹⁰ van het Meertens Instituut wordt hij maar één keer genoemd in 1843 met als eigenaar de wethouder van Groenlo.¹¹ Hij staat daar op zolder en wordt kennelijk niet meer gebruikt.

De woorden “drooch kast”, “droogh kast” dan wel “droge kast” komt van recept 6 tot en met recept 38 drieëntwintig keer voor. In het tweede gedeelte komen ook konfijt- en confituur-recepten voor, de woorden drooch kast, droogh kast dan wel droge kast komen geheel niet voor.

⁹ Dank aan Ab Leerintveld Koninklijke Bibliotheek te Den Haag.

¹⁰ <http://www.meertens.knaw.nl/boedelbank/zoekvoorwerp.php>

¹¹ 543 Inventaris van het kasteel, 1613. 1 katern 2: Depot2 (blauw) - 0 - 153 - 4

Het maken van gekonfijte vruchten was in de 17^e eeuw een hobby van adellijke dames.¹² Dit lijkt te bevestigen dat het kookboek uit adellijke kringen afkomstig was.

In het klooster van Munsterbilzen waren adellijke dames in voldoende hoeveelheden aanwezig voor het uitwisselen en uitproberen van konfijtrecepten.

Er is echter nog een reden om aan te nemen dat dit eerste deel uit een klooster afkomstig is. Daarop wijzen het veelvuldige gebruik van gebeden als tijdsaanduiding (“pater noster”, “miserere” en “de profundis”)

Ook de overeenkomsten van dit handschrift met dat uit het klooster van Waasmunster doen een klooster herkomst vermoeden. Dit Wase kookhandschrift bevat namelijk ook veel konfijtrecepten.

II.20.c. Herkomst van de recepten op grond van het taalgebruik

De tekst bevat uiteenlopende dialectkenmerken. Deze kenmerken wijzen zowel op Noord-Nederland als op Zuid-Nederland wat betreft de herkomst van de recepten. Dus zowel met Fries als met Frankisch dialect. Er zijn zelfs recepten met heuse Amsterdamse dialect kenmerken.

Het laatste recept van deel één (nummer 45) en het tweede recept van deel twee (nummer 47) zijn in het Frans geschreven. Alle andere recepten zijn in het Nederlands dan wel in het Vlaams geschreven.

II.20.d. Waar komt dit handschrift vandaan?

Thomas Walraven van Wassenaer (1675-1726) was gehuwd (1702) met Margaretha Alexandrina van Lienden (1683-1726). Na de dood van Thomas mag zijn zoon Willem Elbert van Wassenaar (1718-1764) zich in 1731 Heer van Warmond noemen.

Na de dood van Willem Elbert in 1764 heeft hij geen kinderen die van hem erven. Zijn familieleden zijn zijn enige erfgenamen. De familie heeft besloten de nalatenschap te verkopen. De verkoop vond plaats op 17 september 1764 en volgende dagen op het “Huys te Warmont”.¹³

Deze veiling is te vinden in het rechterlijkarchief van Warmond. Dat bevindt zich in het streekarchief van Leiden.¹⁴

Is er dan een spoor van dit kookboekje terug te vinden. Dit is waarschijnlijk niet het geval. Maar dat is niet zeker. We treffen inderdaad de volgende post aan: “1 Boekje juffr. Berkheij f 4-8-“. De naam juffr. Berkheij treffen we vaker aan bij de kopers. Wat rond surfend op internet blijkt juffr. van Berkheij waarschijnlijk dezelfde te zijn als juffrouw Le Francq van Berkheij. Ik kom haar naam tegen als leverancierster van goederen bij de inrichting van een bejaardenhuis in 1783.¹⁵ Als dit het boekje al is, kan het via de vrije handel overal terecht gekomen zijn. Op een andere plek in de administratie van de veiling komt nog een post voor “mem: boeken De Hr. Scheltinga f 2-/-“.

Opvallend is dat de heer en vrouw van Wassenaar (Jacob Albert en Maria de Cannart d’Hamale) ook tot de bidders behoren.

Opvallende zaken die geveild werden, waren een verkeersbord, speelgoed en poppen en ook een “kaarse vorm”. Verder verdween de gehele inventaris onder de veilinghamer, waaronder schilderijen, serviesgoed, beddengoed en kasten en dat soort huishoudelijke zaken.

¹² Uit de confituurkelder van koningin Mary <https://www.paleishetloo.nl/blog/uit-de-confituurkelder-van-koningin-mary/>

¹³ Erfgoed Leiden en Omstreken, Postbus 16113, 2301 GC Leiden

¹⁴ Rechterlijk archief Warmond 43 Boelhuizen 1747 tot 1767

¹⁵ Peter Otgaar Mensenwerk Het Gereformeerde Minne- of Arme Mannen- en Vrouwenhuis. Deel I: 1783-1817 Jaarboek, Dirk van Eek 2001 pp. 61 e.v.

Het “Huys” heeft vervolgens twintig jaar leeg gestaan.

Nadat het weer bewoond werd is er tot vier keer toe een veiling gehouden. Ik heb de volgende catalogi gevonden betreffende Warmond. Het eerste nummer bevat geen vermelding van het handschrift. Het tweede nummer bevat uitsluitend schilderijen. In het derde nummer trof ik dit handschrift niet aan. Het vierde nummer staat niet direct in verband met het “Huys te Warmont”.

1. Catalogue van boeken, naergelaeten by wylen den heere baron Henricus de Wassenaer Warmond, dewelke zullen verkocht worden, op woensdag 25 mey 1791.

Bincken, G.J.

Antwerpen, Bincken 1791

Figuur 10 anoniem, keuken uit het poppenhuis van Petronella Oortman, ca 1686 – 1710, Rijksmuseum

2. Catalogue d'une collection choisie de tableaux ... qui ont été la propriété de madame la baronne de Leyden de Warmond, née comtesse de Thom's, dont la vente aura lieu au château de Warmond, près de Leyden en Hollande, par le ministère de monsieur C. Konink, notaire et sous la direction de messieurs P. van der Schley, C.S. Roos, J. De Vries ... et P.C. Huybrechts, mercredi 31 juillet 1816

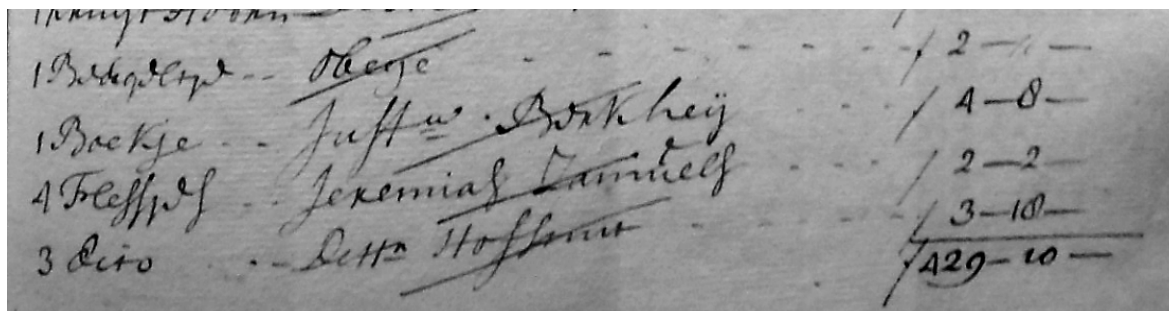
van der Schley, P. --- Roos, C.S. --- de Vries, J. --- et al.

z.p. [Amsterdam] 1816

3. Catalogue de livres et manuscrits sur toutes les parties de l'histoire, de la littérature, des arts et des sciences, provenant en majeure partie de la bibliothèque étendue du château de Warmond, délaissée par M. le comte Léopold Van Limburg Stirum-Warmond, chambellan en service extraordinaire de sa Majesté la reine des Pays-Bas ... vente du 11 au 18 mars 1901 chez MM. Burgersdijk & Niermans, "Templum Salomonis" Leyde
Van Limburg Stirum-Warmond, Leopold --- Burgersdijk & Niermans [Leyde]
Publisher: Leyde Burgersdijk & Niermans 1901

4. Catalogue d'une collection importante de livres anciens et modernes, belles lettres, sciences exactes, histoire générale et histoire des Pays-Bas, ..., livres d'heures, beaux arts, ... formant les bibliothèques de M.W.C. Machen de Warmond, et de Paul de Lewedow d'Anvers, dont la

vente aura lieu à la Haye, Salle Kunstkring ... du 20 au 26 avril 1904, sous la direction de
George Elte, Leyde, Meijer Elte, La Haye
Elte, George --- e.a. --- Kunstkring [La Haye]
La Haye - Leyde Meijer & Elte 1904

Figuur 11 Boekje aangekocht door Juffrouw Berkheij.

II.21. Over Anne Hendrina van Wassenauer Warmont en Anna Catharina van Renesse van Elderen

*"naer mijn doot compt dit boeck
aen de freule Anne Handrine
van Wassenauer van Warmont"*

Anna Hendrina werd geboren in 1679 op het "Huys te Warmont". Ze groeide op te Warmond. Voor haar huwelijk bracht ze enige tijd door als kanunikesse in de abdij van Munsterbilzen. In 1703 trouwde ze met Ferdinand Maria Graaf van Berlo. De graaf had de reputatie een weinig tactvolle man te zijn. Ze vestigden zich na hun huwelijk in Warmond op het kasteel.

Waarschijnlijk neemt Anna H. na haar huwelijk met Ferdinand de bestuurlijke taken van haar moeder over. Anna komt te overlijden op 27 februari 1722. Haar man was zeven jaar daarvoor in 1715 al overleden. Het huwelijk was kinderloos.

Anna Hendrina was de dochter van Johan (Jan) van Wassenauer Warmond (1624-1687), die gehuwd was op 13 december 1675 in Warmond met Anna Catharina van Renesse van Elderen (1649-1718). Ze was het enige kind uit dit huwelijk. Het was het derde huwelijk van Jan van Wassenauer.

Jan was in 1649 eerder getrouwd met Isabella Maria van Haestrecht (1633-1656). Uit dit huwelijk werd één kind geboren, Jacoba Maria van Wassenauer (1650-1683). Jan Steen heeft een zeer fraai portret van haar geschilderd met kasteel Lokhorst op de achtergrond. Een familieportretje van Jan, Isabelle en Jacoba, zijn eerste huwelijk, is geschilderd door Arnold van Ravesteyn in 1660.

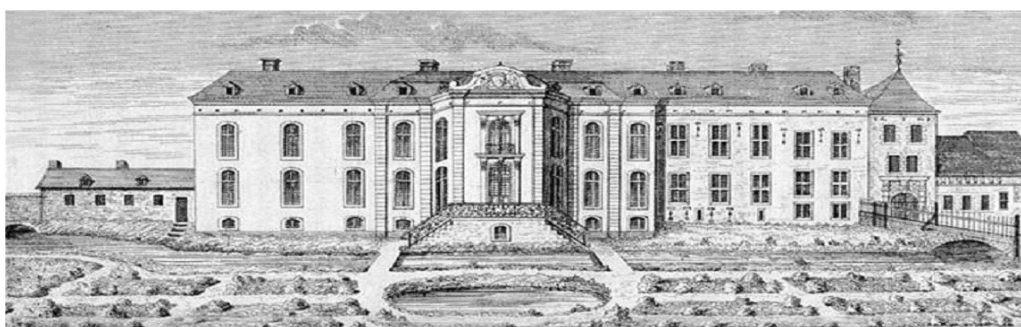
In 1661 hertrouwde Jan met Maria Isabelle van Lier van Immerseel Vrouwe van Loon-op-Zand (1636-1674). Dit huwelijk was kinderloos.

Figuur 12 Arnold van Ravesteyn, Familieportret van Johan van Wassenaer (1624-1687) en Isabella Maria van Haestrecht (1633-1656) met hun dochter Jacoba Maria van Wassenaer (1654-1683), 1660, R.K.D nr. IB00032980

Anna Hendrina's moeder was Anna Catharina van Renesse Ze was geboren op kasteel 's Herenelderen in 1649. Het kasteel van 's Herenelderen ligt vlakbij Tongeren in Belgisch Limburg. Haar vader was Georg Frederik Van Renesse van Elderen (1620-1681) en haar moeder was Anna Margaretha von Bocholt (1628-1692) het huwelijk tussen haar ouders werd in 1647 voltrokken.

Ook haar jeugd bracht Anna Catharina op het kasteel 's Herenelderen door. Voor zij trouwde maar wel de huwbare leeftijd had, was zij enige tijd kanunikesse in het klooster van Munsterbilzen. Daar heeft Jan haar ten huwelijk gevraagd.

Figuur 13 Abdissenhuis van het klooster van Munsterbilzen, 19e eeuw.

Dat er een relatie bestaat tussen dit receptenboek en het kasteel van 's Herenelderen vinden we in het recept voor spritsen.

p90. r83. Om sprietsen¹⁶ te maecken

Men sal nemen een half pint soete melck hollantse maet¹⁷, dat nae dese mate is anderhalf uperken set de melck op het vuer in een ijsere pot en laetet aen de soij eerst comen

Een pint in Amsterdam is 0,9 liter. Een halve pint Hollandse maat in Amsterdam is 0,45 l en in Leiden 0,67 liter. Een Tongerse pint is 0,621 liter een Tongers uperken is dan 0,31 liter en

¹⁶ sprietsen = sprits, koekje.

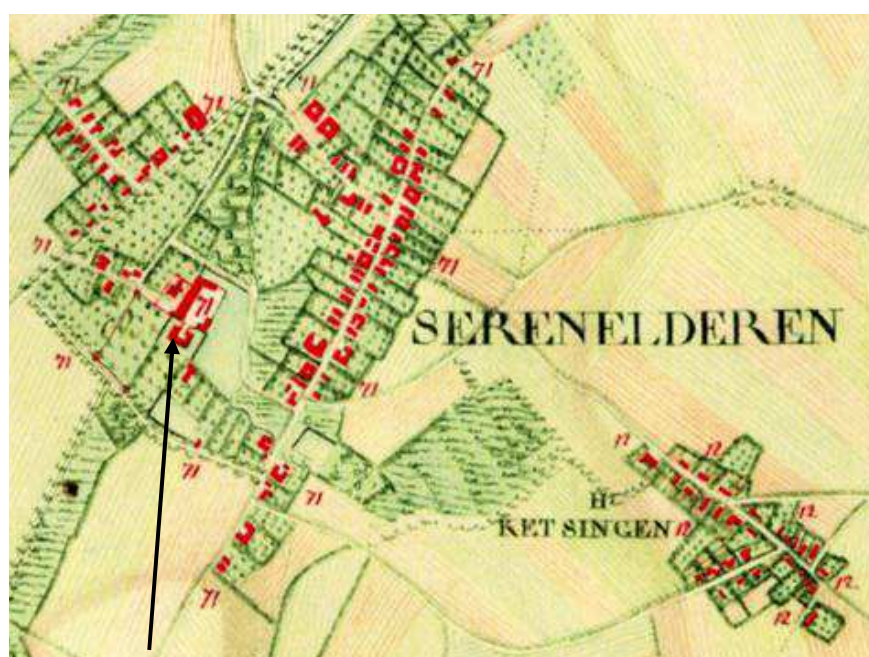
¹⁷ maet = Hollandse maat dit is dus één Hollandse pint.

anderhalf uperken is dus 0,465 liter. Een halve pint in Amsterdam scheelt nauwelijks van anderhalf uperken in Tongeren. Ik zie hier een aanwijzing dat het receptenboek inderdaad uit Tongeren of omgeving afkomstig is.

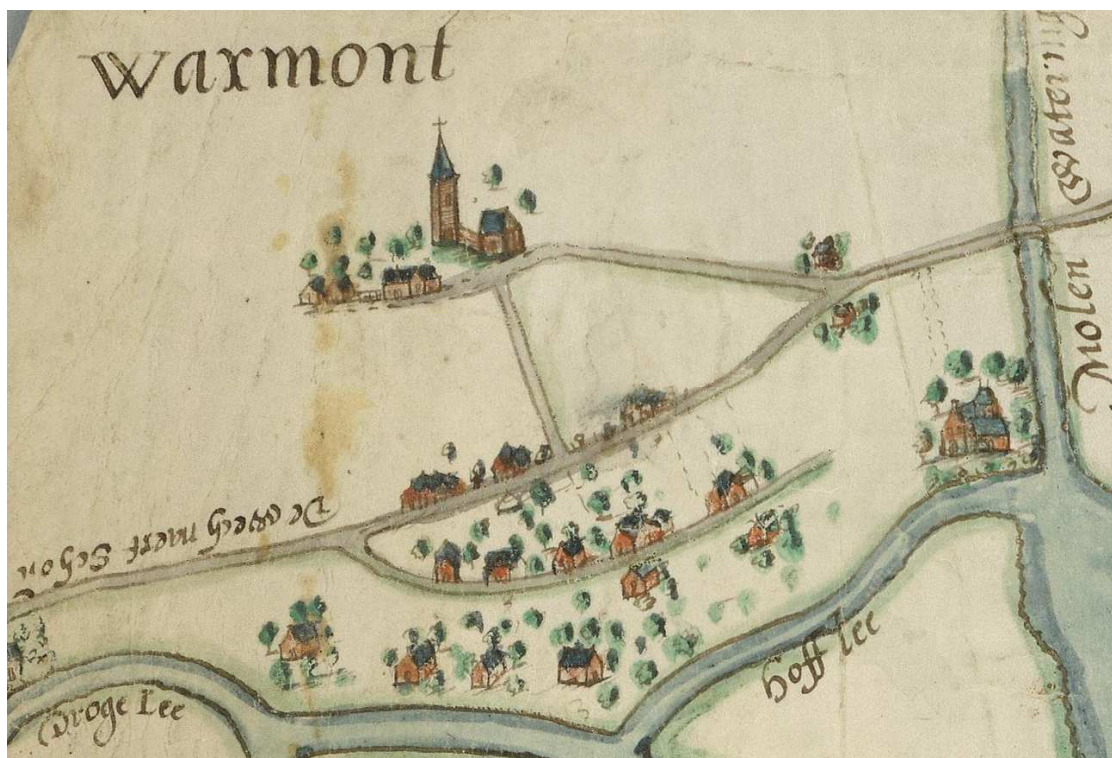
Figuur 14 Remacle Leloup, Kasteel 's Herenelderen, pentekening, 1735¹⁸

Figuur 15 's Herenelderen op de Ferrariskaart uit de 18e eeuw, de pijl wijst naar het kasteel

Nadat Anna Carharina getrouwd was met met Johan van Wassenaer van Warmont vestigen ze zich op het “Huys te Warmont”.

Haar eerste rol was op het Huys, die van zorgzame echtgenote. Daarbij past een dergelijk kookboek uitstekend. Pas na Jan zijn dood in 1687 vinden we bestuurlijke stukken die door haar ondertekend zijn.

Figuur 16 Detail uit de kaart van Jan Pieters Dou 26 augustus 1617 Kaart van zekere landen gelegen onder Warmont en Alkemade, Nationaal Archief, Archiefinventaris 4 inventarisnummer 4183. Het meest rechtse huis is het “Huys te Warmont”

Na de dood van Anna Hendrina in 1722 is er dus geen erfopvolging in dezelfde lijn. Als ze sterft laat ze het huis bij testament na aan Thomas Walraven van Wassenauer Warmond (1678-1726), een ver familielid. Hieronder ziet u de afstamming. Het betreft hier een kleinkind van een broer van haar grootvader.

Thomas Walraven was zoon van Gerard van Wassenauer 1645-1678 en Sophia Bernardina Margaretha van Raesfeld (1649-1681)

Gerard van Wassenauer was zoon van Albrecht van Wassenauer (1599-1657)) en Hester Cornelia de Bruyn van Buytewech (1615- 1644)

Albrecht Van Wassenauer (1599-1657) was zoon van Johan Van Wassenauer Van Duivenvoorde (1547-1610) en Odilia van Valkenaar (1570- 1620)

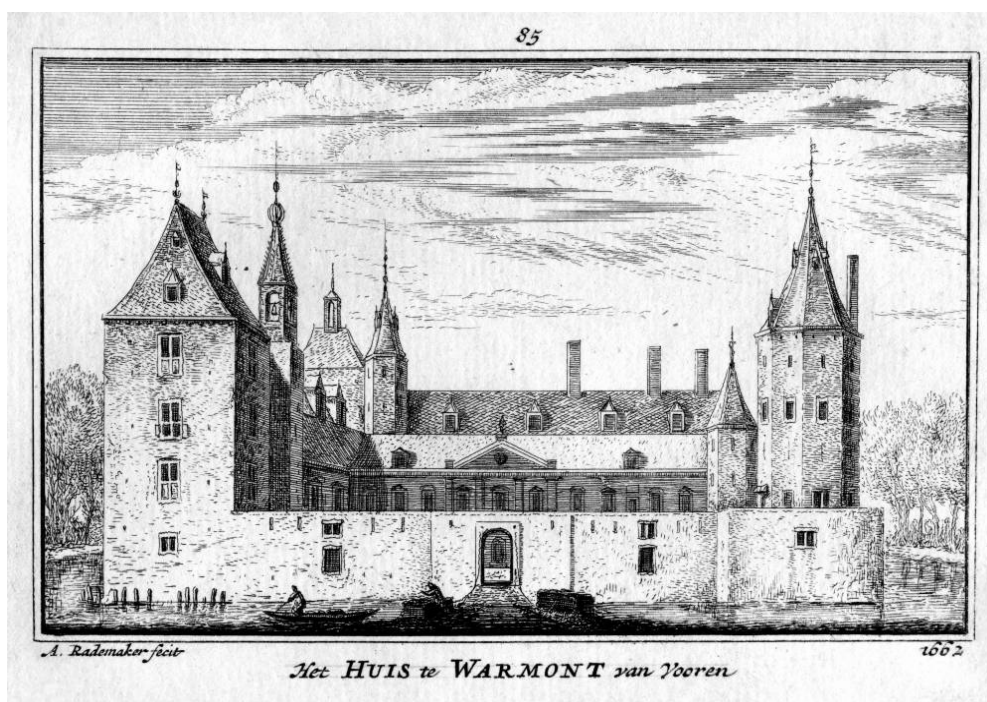
Johan van Wassenauer-Duivenvoorde Heer van Warmond (1547-1610), in 1590 gehuwd met Odilia van Valkenaar (1570-1620). Zij kregen een zoon Jacob Van Wassenauer Warmond geboren (1592-1652).

Jacob van Wassenauer Warmond (1592-1652) in 1619 gehuwd met Jacoba Van Matenesse (ca1595-1626). Zij krijgen een zoon, dit is Johan van Wassenauer Warmond. (1620 - 1687) Jacob hertrouwd hierna nog twee keer.

Johan van Wassenauer Warmond (1620-1687) trouwt in 1649 met Isabella Maria van Haestrecht (1633-1656). Zij krijgen een dochter Jacoba Maria van Wassenauer (1654-1683). Johan van Wassenauer Warmond (1620-1687) trouwt in 1661 met Maria Isabelle van Lier van Immerseel (1636 - 1674). Geen kinderen

Johan van Wassenaar Warmond (1620-1687) in 1675 getrouwd met Anna Catharina van Renesse van Elderen (1649-1718) krijgen een dochter Anna Hendrina Van Wassenaer (1679-1722)

Figuur 17 A. Rademaker, Het “Huys te Warmont” van voren gezien, 1662

Anna Hendrina van Wassenaar-Duivenvoorde Vrouwe van Warmond (1679-1722) getrouwd in 1703 met Ferdinand Maria Graaf van Berlo (1670-1715) Zij laten geen kinderen na. En dan neemt Thomas Walraven het bestuur over...

II.22. Over het klooster van Munsterbilzen

Beide vrouwen Anna Hendrina van Wassenaer en Anna Catharina van Renesse waren enige tijd stifts dame kanunnikessen van het vrouwenklooster St. Amor van Munsterbilzen. Het klooster van Munsterbilzen zou gesticht zijn door Landrada van Munsterbilzen in 691 na Christus.¹⁹ Het kapelletje dat zij neer heeft gezet zou in 705 door bisschop Lambertus zijn ingewijd. Landrada kreeg gezelschap van gelijkgezinde dames. Dit is het begin van Monasterium Bilzen later werd dit dus Munsterbilzen. Deze oorspronkelijke bouwwerken werden in 881 door de Noormannen verwoest. In het laatst van de 10^e eeuw werd het klooster herbouwd. Het kreeg de naam Monasterium Sancti Amoris, ter nagedachtenis aan de heilige Amor van Aquitanië.

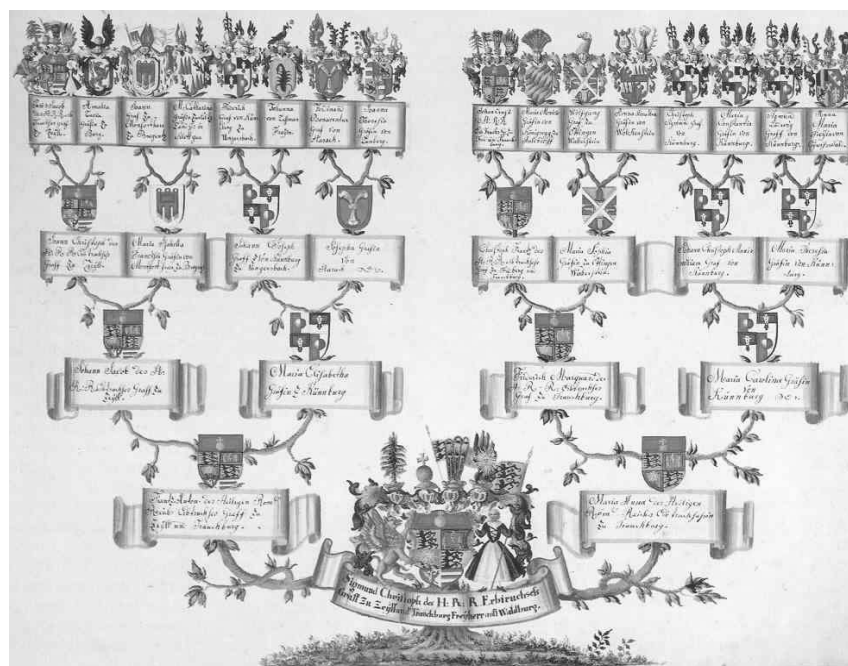
In het derde kwart van de twaalfde eeuw werd het klooster veranderd in een adellijk vrouwenstift²⁰. De leiding berustte bij de graaf van Loon, toen Arnold V.

De voorwaarden tot toetreding van de kandidaten, dat ze moesten kunnen aantonen door middel van zestien kwartierstaten dat ze van adellijke afkomst waren.

De dames die aan het wereldlijke kapittel van het klooster verbonden waren heten de kanunnikessen. Deze dames namen iedere dag deel aan het koorbed, maar ze waren niet gebonden aan kloostergelofte. In praktijk fungeerde het als een wachtkamer voor een geschikte, in dit geval adellijke, huwelijkskandidaat.

¹⁹ <http://www.heiligen.net/heiligen/07/08/07-08-0690-landrada.php>

²⁰ https://nl.wikipedia.org/wiki/Abdij_van_Munsterbilzen

Figuur 18 Voorbeeld van een kwartierstaat met zestien kwartieren. (Graaf Waldburg)²¹

II.23. De inventaris van het “Huys te Warmont”

In 1613 is een uitgebreide inventaris gemaakt van alles wat in het kasteel “Huys te Warmont” aanwezig was. Of deze inventaris ook nog geldig is zo’n zestig jaar later is de vraag. Ook de keuken komt hierin uitgebreid aan de orde. Onder de titel “In die koken” volgt de keukeninventaris.

II.23.a. Spelen

Opvallend is, dat boven aan de inventarislijst een aantal spelen wordt genoemd die in de keuken liggen. Kennelijk werden er na de maaltijd spelletjes gedaan, of ze deden avonds spelletjes bij romantisch kaarslicht. Opvallend is dat op de schilderijen van Louis de Monie te zien is dat er ook in de keuken ge ganzenbord wordt. Dat is globaal honderd jaar later.

De volgende spelletjes worden opgesomd in de inventaris:

2 speel borden van’t gansken

4 fredon bordeken

1 speel berdeken van het herten nes

We treffen aan twee speelborden “van’t gansken” dit is ganzenbord. Verder een bordspel dat fredon genoemd wordt en een ander dat herten nes (hartenaas) heet.

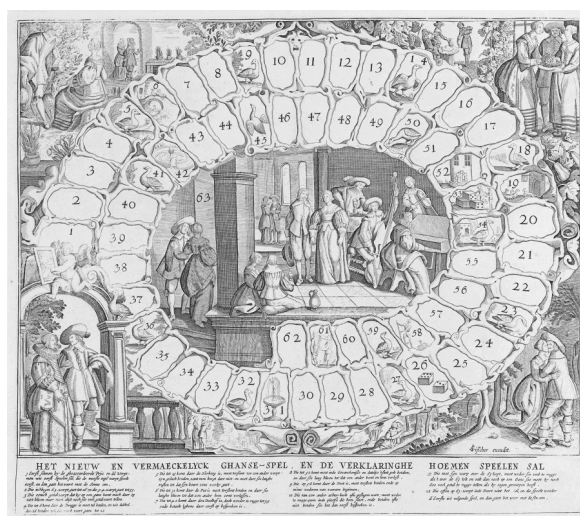
Ganzenbord is heel oud. Deze vermelding uit 1613 is een van de oudste die ik gevonden heb. Een oud ganzenbord is te vinden in het Rijksmuseum. Het dateert uit de periode tussen 1605 en 1652. Het is hieronder afgebeeld. Het is afkomstig van de Amsterdamse drukker en uitgever Claesz Jansz. Visscher. De afmetingen zijn 42 bij 48 centimeter. Het heeft als titel: “Het nieuw en vermaeckelyck ghanse-spel”. Het betreft hier een ganzenbord uit de eerste helft van de zeventiende eeuw.

²¹

<https://nl.wikipedia.org/wiki/Kwartierstaat>

Figuur 19 Louis de Monie, De ganzenbordspelers, Breda, 1698 Leiden 1771, R.K.D. nr. 196370

Figuur 20 Ganzenbord met spelregels, Claes Jansz. Visscher, 1605-1652, Rijksmuseum²²

II.23.b. De keukeninventaris

De inventaris onderscheidt twee keukens, die als “In de koken” en “In het kleijne kokentgien” worden aangeduid.

We denken meteen aan een keuken met een bijkeuken. Maar hier worden waarschijnlijk twee keukens bedoeld één voor dagelijks gebruik en één voor speciale gelegenheden.

Om het overzichtelijk te houden heb ik de inventaris ingedeeld in de volgende categorieën: bestek (20), haard (39), licht (53), meubels (24), pannen (70), servies (76), toebehoren (65), vermaak (8) en divers (3). In het totaal worden er 358 voorwerpen vermeld. Bij het maken van deze indeling is afgeweken van de oorspronkelijke volgorde in de keukeninventaris.

²²

Rijksmuseum Amsterdam inventaris nummer RP-P-1893-A-18144

In de keuken treffen we kasten, tafels en stoelen aan die allemaal groen geveerd zijn. Er is sprake van een vliegenkast, dit is een kast met gaas om te beschermen tegen de vliegen en een glazenkast, dus een kast om drinkglazen in te plaatsen. De glazen worden echter niet genoemd! Natuurlijk is er van alles om vuur te maken en te verhitten. Lepels en pannen met lange stelen, dit is erg praktisch als je moet koken boven de open haard en je niet te dicht bij het vuur wilt komen. Kennelijk werd er gestookt met turf, want we treffen een turfkist aan.

De rubriek “licht” in de keuken neemt een belangrijke plaats in met totaal drieënvijftig voorwerpen. Het betreft uiteenlopende types van olielampen en kaarsen. In de rubriek toebehoren kunnen we een aantal bijzondere zaken vinden waaruit we kunnen afleiden dat er aan het begin van de zeventiende eeuw oblieën en wafels gebakken werden.

De inventaris van het huis te Warmond in 1613 vindt u hieronder.

Categorie	Omschrijving	In de koken	In het kokentgien	Totaal
bestek	lepel	4		4
bestek	druiplepel	2		2
bestek	hakmes	2		2
bestek	lepel met lange steel	2		2
bestek	rolstok		2	2
bestek	gaffel	1		1
bestek	lepel met gaatjes	1		1
bestek	lepelhuis	1		1
bestek	lepelrek met lepels		1	1
bestek	mes	1		1
bestek	rasp	1		1
bestek	vleesvork	1		1
bestek	vork	1		1
divers	beddenpan	3		3
haard	braadspit	9	2	11
haard	rooster	5	3	8
haard	aalspit	4		4
haard	vuurbus		3	3
haard	braadijzer		2	2
haard	spit	1	1	2
haard	blaasbalg		1	1
haard	braadpin	1		1
haard	braadset		1	1
haard	hangijzer		1	1
haard	kit	1		1
haard	schep		1	1
haard	spaan	1		1
haard	turfkist	1		1
haard	vuurwagen		1	1
licht	blaker	8	16	24
licht	kandelaar	10	4	14
licht	snuiter	10		10
licht	kaarspijp	2		2
licht	lantaarn	2		2
licht	lamp		1	1
meubels	stoel	13		13
meubels	bank	1	1	2
meubels	kast	1	1	2
meubels	tafel	2		2

meubels	glazenkast	1		1
meubels	pottenbank		1	1
meubels	vliegenkast	1		1
meubels	zitbank	1		1
meubels	zitkist	1		1
pannen	deksel	30		30
pannen	ketel	9	8	17
pannen	braadpan	7	4	11
pannen	pan		4	4
pannen	platte pan met steel		4	4
pannen	platte pan	1	1	2
pannen	kookketel		1	1
pannen	vleesketel		1	1
servies	kan	41		41
servies	pot		16	16
servies	kannenbord	4		4
servies	bordenhuis	2		2
servies	kom	2		2
servies	potje	2		2
servies	schaal	2		2
servies	bekken	1		1
servies	hang kogel kan	1		1
servies	koelvat	1		1
servies	kop	1		1
servies	melkkan	1		1
servies	wijnkan	1		1
servies	zoutvat		1	1
toebehoren	oublie-ijzer		12	12
toebehoren	tang	5	2	7
toebehoren	vijzel	3		3
toebehoren	treeft		2	2
toebehoren	vergiet	2		2
toebehoren	marktemmer	1		1
toebehoren	bus	10		10
toebehoren	schuimspaan	5	1	6
toebehoren	kompres	4		4
toebehoren	pastei pan		3	3
toebehoren	taartpan		3	3
toebehoren	bierketel		2	2
toebehoren	haalboom	1	1	2
toebehoren	hengel	2		2
toebehoren	pasteiplank		2	2
toebehoren	spritsvorm		2	2
toebehoren	handvat		1	1
toebehoren	wafelijzer		1	1
vermaak	spel	7		7
vermaak	vogelkooien	1		1
	totaal	243	115	358

Figuur 21 De keukeninventaris uit 1613 geordend naar onderwerp en keuken²³

²³

Huis te Warmond inventaris nummer 543 Inventaris van het kasteel, 1613.

Ook vinden we pasteipannen en taartpannen. Natuurlijk is er een bierketel want ook adellijke mensen kunnen niet leven zonder bier. Bier was gezonder dan water, doordat het wort gekookt werd voor de vergisting was het bier redelijk bacterievrij. Uit het archief valt op te maken dat het kasteel een eigen brouwerij heeft gehad. Er zijn brieven uit de periode 1591 tot 1605 bewaard omdat de brouwerij opgeheven zou moeten worden. Ook uit 1780 zijn er stukken over de brouwerij. Kennelijk is de brouwerij in de zeventiende eeuw voortgezet.²⁴ In deze inventaris wordt de bierketel dan ook genoemd. Maar je bent in Holland dus kunnen we ook een melkkan vinden.

Om het vlees te bereiden is er een braadspit, rooster, braadjzer en braadpin. En een speciaal spit om de paling gaar te maken een “aalspit”. Pannen met lange stelen waren handig bij het koken boven de openhaard. De kok hoefde dan zelf niet al te dicht bij het vuur te komen.

Figuur 22 Gesina ter Borch, Boereninterieur, detail een koekenpan met lange steel, (1660 tot 1687) Rijksmuseum (BI-1887-1463-23).

²⁴ Huis te Warmond inventaris nummer 552,553 en 554.

II.23.c. Waarvan de voorwerpen gemaakt waren.

Uit de inventaris is voor een deel van de voorwerpen af te leiden waar de voorwerpen van gemaakt zijn. Een overzicht treft u in onderstaande tabel aan. Van één derde van de voorwerpen is niet te achterhalen uit welk materiaal deze vervaardigd zijn.

waarvan	hoeveel	%
ijzer	36	25%
koper	29	20%
hout	18	12%
tin	7	5%
klokspijs	4	3%
geelkoper	2	1%
metaal	2	1%
onbekend	48	33%
totaal	146	100%

Figuur 23 Materialen van de spullen in de keuken

We zien dat hout maar een klein deel uitmaakt van de gebruikte materialen. Deze inventairs geeft vast geen compleet beeld van de keuken. Je vindt er alleen datgene wat van waarde was. Maar je vindt bijvoorbeeld geen stroo om de pannen mee uit te vegen. Vandaar relatief veel metalen voorwerpen en weinig houten voorwerpen.

Figuur 24 Anoniem, Keukeninterieur, Christus met Emmaüsgangers, Vlaams, 16e eeuw, Musée des Beaux-arts de Lille. NB Boven de haas rechts aan de muur liggen kazen op het schap. Links voor de haard een braadspit met eronder een vetvanger

II.24. De konfijtrecepten

Het eerste gedeelte bevat hoofdzakelijk recepten voor zoetigheid. Er is één uitzondering, dat is het recept voor lever. Vermoedelijk zijn ze overgenomen uit een ouder origineel. De kopiist heeft kennelijk geselecteerd op recepten voor zoetigheid. Echter hij maakte een uitzondering of een vergissing met het lever recept.

Wat een suikerbakker precies voor taken had is af te leiden uit een aantal geschriften. Nicolas de Bonnefons heeft een boek geschreven : «Le jardinier François, qui enseigne à cultiver les arbres, et berbes potagères ; Avec la manière de conserver les fruits, et faire toutes sortes de confitures, conserves, et massepans. » 5e druk Amsterdam, Jean Blaeu, 1654. Het is een boek over de tuinbouw en het onderwijst manieren om het fruit te conserveren, en het maken van alle soorten van jams, conserven en marsepein. Dit gaat dus over oogstverwerking.

François Pierre de La Varenne schreef een drietal boekjes over de keuken “Le Cuisinier François” de Franse kok” eerste druk uit 1651. Ook heeft hij geschreven: “Le Pâtissier François” de Franse banketbakker, voor het eerst verschenen in 1653. Ook verscheen van zijn hand “Le Parfait Confiturier” in 1664²⁵, “de volmaakte jamkoker”. Hij schreef deze boeken uiteraard in het Frans. De volmaakte jam koker bevat hier de meeste konfijtrecepten. Een groot aantal daarvan is te vinden in “Het Hollands, of Nederlands kook-boek” uit 1724. De Franse banketbakker bevat ook konfijtrecepten en recepten voor andere zoetigheden, maar daarnaast ook recepten voor biscuit, gebak, ham en talloze vleespasteien. Het verschil tussen een banketbakker en een jamkoker is dat de banketbakker ook vlees verwerkt.

II.24.a. Amsterdam en Utrecht

Het Nederlands taalgebied is minder rijk aan teksten waarvan we kunnen vaststellen dat ze van een “suikerbakker” of “banketbakker” afkomstig zijn.

Er is een klein handschriftje uit het midden van de zeventiende eeuw. Dit boekje wordt bewaard in de Universiteitsbibliotheek van Utrecht.

Confetueur Boecxken van Anno 1663. Confetueren die heel exart zijn gemaect ende uijtgegeeven door Johannis van den Barge in zijn leeven Suijcker Backer tot Amsterdam. Johannis van den Barge was actief als suikerbakker in Amsterdam in de periode van 1599 tot circa 1630. Hans van den Berg (zoals Johannis ook wel genoemd wordt.) was afkomstig uit Diest in België. Vestigde zich eerst in Antwerpen en later in Amsterdam. Hij woonde in het huis Sevenbergen in de Amsterdamse Warmoesstraat. In de huidige nummering is dat nummer 142. Hij was eerst getrouwd met Elisabeth de Morimont en na haar dood hertrouwde hij, omstreeks 1624, met Maria van Essen. Hij overlijdt op 26 oktober 1633 en wordt in de Oude Kerk in Amsterdam begraven.

Ik neem aan dat we hier een aantal recepten hebben van een suikerbakker uit het begin van de zeventiende eeuw. Het betreffende boekje is door de Utrechtse universiteitsbibliotheek aangekocht van boekhandel van Langenhuijzen in Amsterdam na 1892.²⁶

Het boekje telt maar 26 recepten. Die overigens zeer fraai gekalligrafeerd zijn. Uit dit boekje weten we wat voor recepten hij maakte. Een lijstje van zijn recepten ziet er als volgt uit.

1. Om aranie²⁷ schellen te confijten
2. Om quepeeren root te confijten
3. Om ockernooten²⁸ te confijten
4. Goede remedie om peeren te confijten

²⁵ Annie Perrier-Robert, Dictionnaire de la gourmandise, Paris, 2012

²⁶ Librairie Ancienne C.L. van Langenhuijzen 434 Singel Amsterdam

Beaux Arts, Heraldie et Genealogie, Moeurs et Coutume collection de feu m. A.B.J.S. peintre Artiste á Amsterdam 1892

²⁷ aranie = sinaasappel

²⁸ ockernooten = walnoten

5. Om gember te confijten op zijn Spaens
6. Om alle groene wortelen te confijten
7. Om aranie schellen te confijten
8. Om drooge sucaaden te confijten
9. Om alle dingen te candeliseeren
10. Om ipocras te maecken die puijck is
11. Om borst suijcker te maaken
12. Om koecken te maken die men canneel koecken heet
13. Om suijcker cruijnaegelen te maaken
14. Om alderhande vruchten en dieren te maaken
15. Om letteren te maaken
16. Om een pont suijcker canneel te maaken
17. Om busschuijt te maaken
18. Op een ander manier om busschuijt te maaken
19. Noch op een ander manier om busschuijt te backen
20. Om rosquilien te maaken
21. Om goede karvel taerten te maaken
22. Om rijs-taart te maaken
23. Om hamburger struijven te backen
24. Om goede wafelen te backen
25. Om goede zousijsen te maecken
26. Om excellente frickedrillen te maaken

Dit lijstje laat zich samenvatten tot volgende tabel.

wat	aantal
konfijt suikerwerk marsepein	14
gebak taart koek beschuit	8
frikadel saucijzen	2
omelet	1
drank	1
totaal	26

Figuur 25 Overzicht van de suikerbakkersproducten naar type

Duidelijk blijkt dat het maken van allerhande suikerwerk en konfijten niet zijn enige activiteit waren. Ook moderne banketbakkers houden zich niet alleen met zoetigheid bezig. Het meest bekende voorbeeld daarvan is het saucijzenbroodje. Hier vinden we frikadel en saucijzen als hartige recepten.

Naast suikerbakkers bestonden er ook jamkokers voor. Het verschil is dat jamkokers zich alleen met zoetigheid bezighielden. Suikerbakkers echter ook met hartige zaken zoals saucijzen. In het handschrift van het “Huys te Warmont” komt in het eerste deel een recept voor lever voor. Waaruit ik de conclusie trek dat de recepten zijn overgenomen van een suikerbakker en niet van een jamkoker.

Suiker is in Nederland een relatief moderne voedingsstof. Hij vindt zijn intocht in Frankrijk in de twaalfde eeuw. Het werd meegenomen door de kruisridders. In de veertiende eeuw was suiker vooral een ziekenkostje. In de zestiende eeuw was suiker alleen voorbehouden aan de zeer rijken. De suiker verschijnt in België en Nederland tussen het jaar 1500 en 1600. Hij komt uit het zuiden, indirect uit de gebieden waar de Arabieren gezeten hebben. Deze hebben op hun beurt deze suikerbereiding en het kweken van suikerriet overgenomen van de

inwoners van India. Naarmate je zuidelijker komt zijn er oudere recepten bekend die gebruik maken van suiker.

Voordat suiker gebruikt werd, maakte men gebruik van andere zoetstoffen waarvan honing de bekendste is. De Romeinen maakten ook gebruik van ingekookte zoete wijn. We kennen onder andere mulsum ingekookte witte wijn, passum ingekookte jonge rode wijn en defritum ingekookte rode wijn. Vaak werd er wat honing voor het in koken aan de wijn toegevoegd²⁹. Bij Nostradamus heet het defrutum (recept nummer 4) Producten die vandaag de dag in andere vorm in Italië nog steeds te krijgen zijn onder de namen “vino cotto” gekookte wijn of als het ingekookte druivensap betreft “mosto cotto”.

II.24.b. Bagdad

De oudste ons overgeleverde konfijtrecepten dateren uit de tiende eeuw en zijn afkomstig uit Bagdad. Ze staan beschreven in de “Kitab al-Tabikh” die werd geschreven door Ibn Sayyar al-Warraq. De meeste likkepot recepten zijn medische recepten.

We vinden in dit boek de volgende recepten:

Hoofdstuk 99

1. Een recept voor suikergoed overgenomen van al Mutasim
2. Een recept voor weelderig doorweekt suikergoed. Meestal gemaakt voor de koningen op reis
3. Droog suikergoed gemaakt van amandelen gekookt op het vuur

Hoofdstuk 104

1. Recept voor noga uit Harrani
2. Een recept voor noga die droge kandij heet
3. Een recept voor noga gemaakt voor al Mamum als die op weg gaat
4. Een ander noga recept genaamd al Wathiqi
5. Een ander noga recept genaamd als parels
6. Een recept voor een ander soort noga

Hoofdstuk 125

1. Recept voor rozenbladerensiroop gemaakt met witte kandij suiker
2. Recept voor rozenbladerensiroop gemaakt met honing
3. Een recept voor likkepot voor het verzachten van klachten
4. Een recept voor een vochtige likkepot die de coïtus verhevt. Niet aan vrouwen geven
5. Een recept voor likkepot aanbevolen voor verkoudheid en pijn in het lichaam
6. Een recept voor likkepot een tablet om de stoelgang te beperken
7. Een recept voor een andere likkepot dat de maag verbetert
8. Een recept om gember te conserveren
9. Om Chinese zwarte kerspruim te conserveren
10. Een recept om citroenen te conserveren
11. Een recept om appels te conserveren
12. Een recept om kweeën te conserveren
13. Een recept om wortelen en radijs te conserveren
14. Een recept om dadels (net rijp) te conserveren
15. Een recept om citroenen te conserveren

²⁹

<http://www.romeinspompeii.net/receptenuitleg.html>

wat \ met	honing	suiker	honing suiker	dadelsiroop	totaal
kruiden	4				4
amandel, walnoot		1	1		2
citroen	1	1			2
gember	1	1			2
roos	1	1			2
walnoot		1	1		2
amandel		1			1
amandel pistache		1			1
appels	1				1
dadels				1	1
kerspruim				1	1
kwee	1				1
radijs			1		1
sesam	1				1
vruchten gedroogde, kruiden	1				1
walnoot kruiden	1				1
wortel			1		1
totaal	12	7	4	2	25

Figuur 26 Overzicht van de konfijtrecepten uit “Kitab al-Tabikh” uit het Bagdad van de tiende eeuw

De eerste zeven recepten van hoofdstuk 125 zijn medische recepten. Recept 4 “Een recept voor een vochtige likkepot die de coïtus verhevig. Niet aan vrouwen geven. Werpt enige vraagtekens op. Worden vrouwen er ziek van? Of wordt de vrouwen het genot niet gegund? Hoofdstuk 104 bestaat geheel uit nogarecepten. Recept 8 tot en met 15 van hoofdstuk 125 zijn recepten voor conserven. Die recepten hebben veel weg van de recepten zoals we die in Nederland in de zeventiende eeuw in kookboeken aantreffen.

II.24.c. Andalusië

We vinden ook konfijtrecepten en recepten voor andere zoetigheid in andere kookboeken uit de Arabische wereld. Er is een anoniem kookboek uit Andalusië uit de dertiende eeuw dat geschreven is het Arabisch.

De titel luidt: “Kitab al tabikh fi-l-Maghrib wa-l-Andalus fi `asr al-Muwahhidin, limu'allif majhul”. Het kookboek van de Margreb en Andalusië in de tijd van de Almohads” Met Andalusië zijn we terechtgekomen in Zuid Spanje.

Onderstaande recepten zij daaruit overgenomen. Recept 9 is zonder twijfel een medisch recept. Bij de andere recepten vinden ook vaak medische opmerkingen. Hoofdstuk vier behandelt uitsluitend medische recepten. Hoofdstuk eenentwintig gaat over snoep.

Recept 20. Gegoten suiker figuren gaat over suikergoed. Recept 7. Sanbûsak gaat over marsepein figuren. Het lijkt erop dat onze gewoonte om dit soort figuren met Sinterklaas te maken uit Spanje afkomstig is. Per slot van rekening komt de goed Heiligman uit Spanje!

Hoofdstuk 3 “jams en geleien”

1. Wortel pasta
2. Groene notenpasta
3. Kweeën pasta
4. Rozen pasta
5. Viooltjes pasta
6. Munt pasta
7. Cactusvijgen pasta
8. Distel³⁰ pasta
9. Een pasta om de maag te versterken
10. Oranjepasta
11. Karwij pasta

³⁰ het gaat her waarschijnlijk om de kardoen (Cynara cardunculus) of mogelijk ook echte kruisdistel (Eryngium campestre)

Hoofdstuk 4 “medische likkepot”

1. Likkepot van munt
2. Likkepot van aloë
3. Likkepot van kruidnagel
4. Likkepot van muskus
5. Likkepot van gember
6. Likkepot van rood sandelhout
7. Likkepot van wit sandelhout

Aantal	waarmee			
waarvan	honing	suiker	stroop	totaal
aloë		1		1
cactusvijg	1			1
distel	1			1
gember	1			1
karwij	1			1
kruid		1		1
kruiden	1			1
kwee	1	1		2
munt	1	1		2
muskus		1		1
orangeschil	1			1
roos	1			1
sandelhout			2	2
viooltje	1			1
walnoot	1			1
wortel	1			1
totaal	12	5	2	19

Figuur 27 Overzicht van de konfijtrecepten uit “Kitab al tabikh” uit Andalusië dertiende eeuw

Hoofdstuk 21 “snoep”

1. Gebakken noga gedrenkt in honing
2. Recept voor Mu'aqad van suiker [noga]
3. Mu'aqad van suiker. [amandel noga]
4. Een bereiding bekend als zoet riet. [karamel]
5. Sukkariyya, een suiker gerecht van het voorschrift van Abu 'Ali al-Bagdadi
6. Qâhiriyya wat genoemd wordt Sâbûniyya [marsepein met een suiker laagje]
7. Sanbûsak [marsepein figuren]
8. Een zoetigheid die Ma'qûda genoemd wordt [marsepein snoepjes]
9. Fruit gemaakt van suiker [amandel suiker figuurtjes]
10. Rukhâmiyya, een marmeren gerecht [kruidig suiker amandel snoepje]
11. De bereiding van Fânid [soort toffie]
12. Recept voor Ma'âsim
13. Een zoetigheid uit Syrië [amandel pistache snoep]
14. Fâlûdhaj met honing [honing amandel snoep]
15. Fâlûdhaj met suiker. [amandel snoep]
16. Een zoetigheid van dadels en honing
17. De bereiding van suiker snoep [kruidige snoep]
18. Sukkariyya, een suiker gerecht [noten noga]
19. De bereiding van Juraydât, kleine sprinkhanen³¹ [kruidige honing ballen]
20. Gegoten suiker figuren
21. De bereiding van wat bekend staat als Fustuqiyya van suiker [pistache snoepje]

³¹ andere vertalingen zijn ook mogelijk, zoals de vrucht van de johannesbroodboom

Aantal	waarmee		
wat	suiker	honing	totaal
amandel	7	5	12
dadel		1	1
ei		1	1
kruiden	1	1	2
pistache	1		1
pistache amandelen	1	1	2
riet	1		1
rozenwater	1		1
totaal	12	9	21

Figuur 28 Overzicht van de snoecepten uit “Kitab al tabikh” uit Andalusië dertiende eeuw

II.24.d. Catalonië

Uit de veertiende eeuw zijn konfijtrecepten afkomstig uit Catalonië bekend. Ze zijn geschreven in het Catalaans en ze zijn te vinden in de Universiteitsbibliotheek van Barcelona. Hier vindt u een vertaling van de titels van de recepten in modern Nederlands. Vanaf recept 17 staat vermeld dat er met suiker wordt gekonfijt. De recepten daarvoor maken gebruik van honing. Ze markeren de overgang van honing naar suiker. De recepten 1 en 18, 2 en 20, 4 en 21, 5 en 22, 11 en 23, 12 en 24, 13 en 25 en 15 en 26 vormen paren. Het eerste recept werd met honing en het tweede recept werd met suiker bereid. Opvallend bij deze recepten is dat ze vrij sterk afwijken van de Arabische recepten. Deze recepten lijken meer op de recepten zoals we die op “het Huys te Warmont” aantreffen. Zeker de gesuikerde en gekonfijte vruchten lijken hier erg sterk op. De honing neemt in de veertiende eeuw in Catalonië nog een belangrijke plaats in. In het zeventiende-eeuwse Nederland is daar geen spoor meer van te vinden. Wel treffen we marsepein aan, dit is eigenlijk gesuikerde amandelpulp.

1. Om sukade te konfijten
2. Om pompoenen en watermeloen te konfijten [Citrullus lanatus]
3. Om amandelen te konfijten
4. Om sinaasappels of citroenen te konfijten
5. Om hele kweeperen te konfijten
6. Om kweeperenjam te maken of kweeperen vlees
7. Om sukade vruchten te konfijten
8. Om mierikswortel te konfijten of radijs of rammenas
9. Om echte kruisdistel te konfijten
10. Om pastinaken te konfijten
11. Om perziken te konfijten
12. Om appelen te konfijten
13. Om peren te konfijten.
14. Om groene noten te konfijten
15. Om dadels te konfijten
16. Om kersen te konfijten op de wijze van Genua
17. Recept om de moes de siroop en de gesuikerde vruchten te maken
18. Om sukade in suiker te konfijten
19. Om pinjonade te maken
20. Om pompoenen en watermeloen in suiker te konfijten [Citrullus lanatus]
21. Om sinaasappels of citroenen of meloenen in suiker te konfijten
22. Om hele kweeperen te konfijten in suiker
23. Om perziken in suiker te konfijten
24. Om appelen in suiker te konfijten
25. Om peren in suiker te konfijten
26. Om dadels in suiker te konfijten
27. Om aloja te maken [drank van honing water en kruiden]
28. Om marsepein te maken
29. Om groene gember te konfijten
30. Om een parfum te maken

31. Om een pinjonade van honing te maken
32. Om noga van hazelnoten te maken
33. Om schelpjes te maken [marsepein rotsjes uit Valencia]

wat \ waarmee	honing	suiker	beide	totaal
kwee	2	1		3
sukade	2	1		3
appel	1	1		2
dadel	1	1		2
orange en citroen	1	1		2
peer	1	1		2
perzik	1	1		2
pinjonade	1	1		2
pompoen en watermeloen	1	1		2
aloja		1		1
amandel	1			1
gember		1		1
kers	1			1
kruisdistel	1			1
marsepein		1		1
mierikswortel	1			1
moes siroop en vruchten		1		1
noga	1			1
noot	1			1
pastinaak	1			1
schelpjes			1	1
totaal	18	13	1	32

Figuur 29 Overzicht van de Catalaanse recepten uit de veertiende eeuw

II.24.e. Provence

Figuur 30 portret van Michel de Nostredame

Uit het midden van de zestiende eeuw zijn ons konfijtrecepten overgeleverd van Nostradamus.^{32 33} Nostradamus³⁴ (eigenlijk Michel de Nostredame) geboren in Saint-Rémy-de-Provence, 23 december 1503³⁵ overleden in Salon-de-Provence, 2 juli 1566. Hij was een Franse apotheker.³⁶ Hij was katholiek, een bekeerling met Joodse wortels. Hij heeft recepten uit Romeinse bronnen overgenomen. Het recept voor defrutum is een oud Romeins recept. Ook heeft hij recepten uit Arabische bronnen overgenomen. Het recept voor gemberjam komt uit Mekka. Ook het Spaanse turon, en Italiaanse, amarenes, laten zich in de tekst aanwijzen. Overigens was Nostradamus apotheker. Wat in dit geval doet vermoeden, dat het oorspronkelijk om medische recepten gaat. Mogelijk zijn deze recepten later ook culinair in gebruik genomen.

³² Nostradamus, Michel, Traite des fardemens et des confitures, z.p. 1555, 1556, 1557

³³ <http://cura.free.fr/dico3/603A-TFC-bib.html>

³⁴ <https://nl.wikipedia.org/wiki/Nostradamus>

³⁵ 14 december in de Juliaanse kalender

³⁶ <http://excerpts.numilog.com/books/9782849520956.pdf>

1. Om citroenschil in suiker te konfijten
2. Om orange in suiker of honing te konfijten
3. Om orange te konfijten
4. Om gekookte wijn te maken defrutum³⁷
5. Om gekonfijte noten of andere jam zonder honing en zonder suiker te maken
6. Om gekonfijte groene amandelen te maken
7. Om kleine citroenen en sinaasappels geheel te konfijten
8. Om gekonfijte sla te maken
9. Om de schil van een gourde te konfijten
10. Om jam van guignes³⁸ of agryotes³⁹ die de Italianen amarenes⁴⁰ noemen
11. Om gelei van guignes⁴¹ die helder is als een rubis⁴²
12. Een andere manier om gelei van guignes te maken
13. Om gemberjam te maken van groene gember
14. Om gemberwater te conserveren om hypocras te maken.
15. Om de gekonfijte wortel van hyringus⁴³ te maken
16. Om kweeperengelei te maken
17. Een andere manier om kweeperengelei te maken
18. Een andere manier om kweeperengelei te maken in rotsen
19. Om kweeper in kwarten te konfijten in een dag
20. Om kweeperen te konfijten in kwarten met gekookte wijn
21. Om cotignac⁴⁴ te maken
22. Om kweeperen in kwarten op een andere manier te maken met suiker
23. Om gekonfijte peren te maken
24. Om de gekonfijte schors van ossentong⁴⁵ te maken
25. Om mooie kandjsuiker te maken
26. De manier om cassonade⁴⁶ helder te maken
27. Om pignonade⁴⁷ in rotsen te maken, turon in Spanje
28. Om marsepeintaart te maken
29. Om penytes⁴⁸ te maken die wij noemen panys suiker
30. Om een laxerende siroop te maken van rozen
31. Andere manier om een laxerende rozensiroop te maken
32. Enkele raadgevingen

wat \ waarmee	suiker	suiker of honing	suiker of wijn of honing	suiker of wijn	totaal
konfijten	5	4	5	1	15
gelij	5	1			6
branden	1	1			2
jam	1	1			2
klaren	2				2
siroop	2				2
mengen	1				1
wijn				1	1
totaal	17	7	5	2	31

Figuur 31 De recepten van Nostradamus naar zoetstof

-
- ³⁷ vermoedelijk een oud Romeins recept
³⁸ variëteit met kleine rode kersen
³⁹ variëteit met zure kersen
⁴⁰ variëteit met zure kersen
⁴¹ variëteit met kleine donkerrode kersen
⁴² betekenis onzeker vermoedelijk aalbes
⁴³ echte kruisdistel = *Eryngium campestre*
⁴⁴ cotignac = codignac = kweeperen gelei
⁴⁵ ossentong = *Anchusa azurea*
⁴⁶ ruwe suiker
⁴⁷ gerecht van pijnboom pitten
⁴⁸ lekkernij op basis van karamel

wat	hoe vaak	%
kwee	8	24%
orange	5	15%
amandel	3	9%
kers	3	9%
citroen	2	6%
noot	2	6%
rabarber	2	6%
roos	2	6%
kalebas	1	3%
kruisdistel	1	3%
ossetong	1	3%
peer	1	3%
pijnboompit	1	3%
sla	1	3%
totaal	33	100%

Figuur 32 Overzicht van de recepten van Nostradamus naar ingrediënt

Naast recepten voor gekonfijt fruit vinden we hier ook recepten voor gekonfijte noten. Mengsels van suiker met amandelen worden ook vermeld onder de naam marsepein. Marsepein wordt ook in de tiende eeuw gevonden tussen de konfijtrecepten. Met noga lijkt hetzelfde aan de hand. Ook noga recepten treffen we aan tussen de konfijtrecepten. Recept nummer 27 van Nostradamus is een recept voor tur(r)on. Turrón is Spaans voor noga. In de moderne tijd is noga meestal gemaakt op basis van gebrande suiker en amandelen of hazelnoten. De oorsprong moet gezocht worden in het conserveren van noten in suiker en ooit daarvoor het te conserveren in de honing. Noten in honing is een tot op de dag van vandaag in Nederland bestaand product. Noga krijg je vanzelf als mengsel noten en honing laat aanbranden!

Het zijn juist de in suiker geconserveerde vruchten die in de oudere literatuur medische toepassingen hebben. Vanaf ongeveer 1600 neemt de toepassing als lekkernij toe. De suiker met amandelen en gebrande suiker zijn juist in de oude Arabische kookboeken lekkernijen. Als lekkernijen komen ze ook voor in de kookboeken in West-Europa.

Het gebruik van suiker was in de Arabische wereld eerder bekend dan in Noordwest- Europa. Er vallen twee tendensen te onderscheiden men stapt over op het gebruik van suiker in plaats van honing dit verloopt van het zuiden naar het noorden. De andere tendens is men gaat de gekonfijte producten zien als lekkernij in plaats van geneesmiddel.

Gekonfijte vruchten zijn rijk aan calorieën, aan vitaminen en aan mineralen. Als je uitgaat van een ondervoede bevolking kan dat dus zeker positief gewerkt hebben.

Gekonfijte vruchten is zeker niet het enige voedingsmiddel met een medische achtergrond, hetzelfde geldt voor borstplaat. Ooit als middel voor de zieke borst bedoeld en nu lekkers met Sinterklaas. Drop heeft dezelfde omslag gemaakt van middel tegen de verkoudheid naar snoep.

II.25. Konfijtrecepten van 1500 tot 1750

II.25.a. Gedrukte kookboeken

In Nederland zijn gedrukte kookboeken verschenen vanaf circa 1510. Hieronder treft u een overzicht aan van deze gedrukte kookboeken en het aantal konfijtrecepten dat erin te vinden is. Het kantelpunt ligt ergens tussen 1612 en 1660, dan vinden we sterke toename in het aantal recepten met zoetheid. Opvallend is dat *Ouverture de Cuisine* relatief veel recepten voor zoetheid bevat. Dit boek is in het Frans geschreven. Kennelijk hebben er zuidelijke, Franse kookboeken aan ten grondslag gelegen.

De “Orange confiturier” uit het midden van de achttiende eeuw is voor een derde deel gevuld met recepten voor zoetheid. Voor een gespecialiseerd kookboek is dat weinig. In absolute aantallen springt: “Het Hollands, of Neederlands kook-boek” eruit met 176 recepten. Deze recepten zijn overgenomen uit “Le confiturier François”, er is dus invloed vanuit het zuiden.

datum	titel	plaats	totaal	konfijt	%
1510	Een notabel boecxken van cokeryen.	Brussel	175	3	2%
1560	Eenen nyeuwen coock boeck.	Antwerpen	504	6	1%
1593	Eenen seer schonen ende excellenten Coc-boec.	Dordrecht	298	6	2%
1604	Ouverture de cuisine.	Luik	141	14	10%
1612	Magirus: Kooeboec oft familieren keukenboec .	leuven	170	8	5%
1667	De verstandige kock, of sorgvuldige huys-houdster.	Amsterdam	194	70	36%
1701	Het Nederlands kook-boek, onderwijsende het bereyden.....	Leiden	350	1	0%
1724	Het Hollands, of Neederlands kook-boek.	Leiden	656	176	27%
1740	De nieuwerwetze kok.	Amsterdam	101	16	16%
1746	De volmaakte Hollandsche keuken-meid.	Amsterdam	318	38	12%
1752	De orange confiturier, gebak-bereider en keuken-meester.	Amsterdam	128	39	30%

Figuur 33 Overzicht van het aantal konfijtrecepten per kookboek in de gedrukte literatuur

Figuur 34 Osias Beert, Stilleven met oesters, suikerwerk en glazen op een tafel, 1605-1620, paneel, olieverf, 72,0 x 103,5 cm R.K.D. nr. 0000191337 Links achter de oesters gekonfijte vruchten. NB In de spanendozen werd jam bewaard hier vermoedelijk kweeperen jam

Dit zijn de gebruikte afkortingen van de geraadpleegde kookboeken.

1.	notboexck	Een notabel boecxken van cokeryen, Brusel, ca 1510
2.	coockboeck	Eenen nyeuwen coock boeck, Antwerpen, 1560
3.	cockboeck	Eenen seer schoonen ende excelenten Cock-boeck, Dordrecht, 1593
4.	kooeboec	het Kooeboec oft familieren keukenboec, Leuven, 1612
5.	kock	De verstandighe kock, oft, Sorgvuldighe huys-houdster, Brussel, 1687
6.	huyshoud	J.C. De verstandige huys-houder, Amsterdam, 1660
7.	keukenmee	De geoeffende en ervaren keuken-meester, of De verstandige kok, Leiden, 1701
8.	kook-boek	Het Hollands, of Neederlands kook-boek, Leiden, 1724
9.	kok	De nieuwerwetze kok, Amstrdam, z.j. [1740]
10.	keukenmei	De volmaakte Hollandsche keuken-meid, Amsterdam, 1746
11.	zaamenspraak	T'Zaamen-spraaken, tusschen een mevrouw, banket-bakker... , Amsterdam, 1759
12.	confiturier	Gerrit van den Brenk, De orange confiturier, Amsterdam, 1752

gedrukte boeken	1510	1560	1594	1612	1687	1669	1701	1724	1740	1743	1759	1752			1650 - 1700	1650 - 1700		
titel	notboexck	coockboeck	cockboeck	kooeboec	kock	huyshoud	keukenmee	kook-boek	kok	keukenmei	zaamensp	confiturier	totaal		edingen I	edingen II	totaal	
totaal recepten	175	504	298	170	189	38	350	636	101	318	91	128	2998		45	75	120	
konfijt recepten	4	3	5	8	68	9	1	155	16	38	22	38	367		44	19	71	
percentage	2%	1%	2%	5%	36%	24%	0%	24%	16%	12%	24%	30%	12%		98%	25%	59%	
NB	honing	suiker	suiker	suiker	suiker	suiker	suiker	suiker	suiker	suiker	suiker	suiker	suiker		suiker	suiker		
1 aalbes				1	6			6	2	4	2	7	28	8%	2	1	3	4%
2 aardbei					1			1					2	1%			0	0%
3 abrikoos					4			17		2	1	3	27	7%	2		2	3%
4 alantwortel			2		1	1							4	1%	1		1	1%
5 alles								5					5	1%	3		3	4%
6 amandel		1		1			1	19		1			23	6%	1		1	1%
7 anjer								1					1	0%			0	0%
8 appel					4	1		11	1	2			19	5%			0	0%
9 berberis								2		1		1	4	1%	3	2	5	7%
10 biet								1					1	0%			0	0%
11 bottel											1	1	2	1%			0	0%
12 braam										2	2		4	1%			0	0%
13 broodsuiker											1		1	0%			0	0%
14 citroen								8		4			12	3%	10	3	13	18%
15 citroen bloem														0%	1		1	1%
16 citroen schil									1			1	2	1%			0	0%
17 druif					1			5	1	1	1	1	10	3%		2	2	3%
18 framboos								6				6	12	3%			0	0%
19 fruit			1		1								2	1%			0	0%
20 gemberwortel	1				2								3	1%			0	0%
21 goudsbloem								2					2	1%		1	1	1%
22 granaatappel								3					3	1%			0	0%
23 hazelnoot						1							1	0%			0	0%
24 hertshoorn										1			1	0%			0	0%
25 kalmoeswortel	1												1	0%	1		1	1%
26 kastanje								3					3	1%			0	0%
27 kers					6			11	1	2	1	2	23	6%	1	1	2	3%
28 krik			1	1	3								5	1%			0	0%
29 kruisbes					2			5					7	2%	1		1	1%
30 kwee	2	2		1	9			9	4	4	4	4	39	11%	9	3	12	17%
31 lillie								1					1	0%			0	0%
32 limoen					1								1	0%			0	0%
33 meloen					1	1							2	1%			0	0%
34 mispel						1		1					2	1%			0	0%
35 moerbe					1			2		1		1	5	1%			0	0%
36 morel					4	1				1		1	7	2%			0	0%
37 nootmuskat					1								1	0%			0	0%
38 orange					2			5	2	5	3	3	20	5%	4	1	5	7%
39 orange bloem								4					4	1%	1		1	1%
40 orange schil				1	2	1			1		1	2	8	2%			0	0%
41 peen					1								1	0%			0	0%
42 peer				1	2			6			1		10	3%	1		1	1%
43 perzik					2			4		1			7	2%	2		2	3%
44 pistache								3					3	1%			0	0%
45 pompoen			1					1					2	1%			0	0%
46 pruim					6			3	1	2	1	4	17	5%	2	1	3	4%
47 roos				1	3			2					6	2%	1	1	2	3%
48 rozenbottel										1			1	0%		1	1	1%
49 sla								1					1	0%	1		1	1%
50 sleepruim						1							1	0%			0	0%
51 sukade														0%	2		2	3%
52 verjus								1					1	0%			0	0%
53 viooltje								4					4	1%	1	2	3	4%
54 vlierbes									1	1			2	1%			0	0%
55 walnoot				1	1	1		2		2	2		9	2%	2		2	3%
56 wijn									1		1		2	1%			0	0%
57 wortel en kruiden					1								1	0%			0	0%
58 zwarte bes												1	1	0%			0	0%

Figuur 35 Overzicht van de konfijtrecepten in gedrukte kookboekliteratuur van circa 1500 tot circa 1760

II.25.b. Handgeschreven kookboeken

Hieronder treft u een overzicht aan van de konfijtrecepten die in een aantal handschriften te vinden zijn. U treft eerst een overzicht aan van de geraadpleegde handschriften met de daarbij behorende afkortingen.

1. SBA cockbck Antwerpen Stadsbibliotheek Cock bouck z.p., z.j. nr. 635519
2. RAU wijts Utrechts Archief inv. 1001 nr. 4104 Aantekenboekje van Margareta Wijts
3. SBA cob Antwerpen stadsbibliotheek [Brabants kookboek] z.p., z.j. nr. 13126535
4. UBU barge UB Utrecht Confiteur Boexcken Amsterdam, 1663 ms. 10 B 14
5. KBB secreet Koninklijke Bibliotheek van België De secreten ms. II 211
6. KBB 20427 Koninklijke Bibliotheek van België Handschrift konfijtrecepten ms. 20427
7. UBA confituur UB Amsterdam Remedie-boeck z.p. (1660) ms. XV E 31
8. Waasmunster Waasmunster Abdij van Rosenberg Medische, culinaire en verfrecepten ms. 54
9. PB grelle Kook=Boeck ende Remedie Resource z.p. [Antwerpen] 1757 privé bezit

handgeschreven boeken													
datum	1590 - 1600	1590 - 1620	1600 - 1625	1600 - 1650	1600 - 1700	1625 - 1675	1660 - 1700	1650 - 1750	1750			1650 - 1700	1650 - 1700
titel	SBA cockbck	RAU wijts	SBA cob	UBU barge	KBB secreet	KBB 20427	UBA confituur	waasmunster	PB grelle	totaal		edingen I	edingen II
totaal recepten	231	65	96	26	135	134	95	201	133	1116		45	75
konfijt recepten	7	22	33	14	58	74	42	51	12	313		44	19
percentage	3%	34%	34%	54%	43%	55%	44%	25%	9%	28%		98%	25%
NB	suiker	suiker	suiker	suiker	suiker/honing	suiker	suiker	suiker	suiker			suiker	suiker
1 aalbes	2	1			2	1	1		5	12	4%	2	1
2 abrikoos		1	1			1	1	4	2	10	3%	2	2
3 alantwortel					1	1	1			3	1%	1	1
4 alles				1	2	2		1		6	2%	3	3
5 alsem			1			1				2	1%		
6 amandel	1	2		2	3	4				12	4%	1	1
7 appel					1	1		1		3	1%		
8 aubergine					1					1	0%		
9 berberis		3				3	1			7	2%	3	2
10 bloem			1			2				3	1%		5
11 citroen		1				2	2			5	2%	10	3
12 citroen bloem												1	1
13 citroen schil					2	3	2			7	2%		
14 druif					1	2		1		4	1%		2
15 ei						1		2		3	1%		
16 framboos		1				1				2	1%		
17 gemberwortel				1	2					3	1%		
18 goudsbloem			1			1				2	1%		1
19 hijsop			1							1	0%		
20 hoeftblad							1			1	0%		
21 kakernelle						1				1	0%		
22 kalebas			1							1	0%		
23 kalmoeswortel					1		1			2	1%	1	1
24 kaneel						1				1	0%		
25 kauwoord					1					1	0%		
26 kers	1	1	4		1	2	6	2		17	5%	1	1
27 kried					4	1				5	2%		
28 kruid				3	1	1				5	2%		
29 kruidnagel						1				1	0%		
30 kruisbes		1				1				2	1%	1	1
31 kwee	2	5	6	1	3	11	5	6	1	40	13%	9	3
32 marjolein					1					1	0%		
33 meloen					3	1				4	1%		
34 moerbeï						1				1	0%		
35 nootmuskaat					1	1				2	1%		
36 ogentroost					1					1	0%		
37 orange		1		2			3	8	1	15	5%	4	1
38 orange blad								1		1	0%		
39 orange bloem			1					1		2	1%	1	1
40 orange schil			1		4	2		2		9	3%		
41 ossentong		1				1				2	1%		
42 peer				1	2	3	2	7		15	5%	1	1
43 perzik			4		2	2	1	2	1	12	4%	2	2
44 pijnboompit						1		1		2	1%		
45 pioen					1					1	0%		
46 pistache						2				2	1%		
47 pluim-es								1		1	0%		
48 pompoen					2					2	1%		
49 pruim			3		3			2	1	9	3%	2	1
50 romp						1				1	0%		
51 roos	1	2	5		5	4	6	4		27	9%	1	1
52 rozenbottel													2
53 rozemarijn		1			1	1				3	1%	1	1
54 salie					1	1				2	1%		
55 schorseneer						1				1	0%		
56 sla						2				2	1%	1	1
57 sukade				1				1		2	1%	2	2
58 suiker						1				1	0%		
59 triper						1				1	0%		
60 vijf							1			1	0%		
61 viooltje					2		4	1		7	2%	1	2
62 vlier									1	1	0%		
63 walnoot		1		1	2	2	1	2		9	3%	2	2
64 wijn			2		1		1			4	1%		
65 wortel				1						1	0%		
66 zm							3			3	1%		
67 zoethout			1			1				2	1%		

Figuur 36 Overzicht van de konfijtrecepten in handgeschreven kookboeken van circa 1590 tot circa 1750

Van één vrucht komen vaak meer dan één konfijtrecepten voor. Als het aantal recepten per vrucht meer dan 3% van het totaal aantal recepten betreft dan heb ik van die vruchten een apart lijstje gemaakt. Het aantal konfijtrecepten per vrucht die meer dan 3% van het totaal aantal recepten uitmaken zijn: aalbes, abrikoos, amandel, kers, kwee, orange⁴⁹, orangeschil⁵⁰, peer, perzik, pruim, roos en walnoot.

Het leert ons dat konfijten voor 1500 met honing gebeurde in de Lage Landen en dat men vanaf circa 1550 overgaat op suiker. Het konfijten van kruiden kwam in de lage landen ook voor. Waarvan ook voorbeelden te vinden zijn in de oude Arabische literatuur. De Zuid-Europese vruchten zijn in de handschriften slecht vertegenwoordigd. Vijg en pijnboomcit komen allebei maar één keer voor. Kennelijk pasten de makers van de handschriften zich aan, aan de beschikbaarheid van het fruit. Uitzonderingen zijn citroen, sinaasappel en amandelen. Deze vruchten werden kennelijk in voldoende mate geïmporteerd vanuit Zuid-Europa. Het gekonfijte fruit recepten die we vinden hadden voor 1600 en buiten Nederland vaak een medische achtergrond. Later werden ze voor het genot gegeten.

Er is een verschil tussen de handgeschreven en de gedrukte kookboeken wat betreft de gebruikte vruchten. De recepten uit Edingen lijken in dat opzicht meer op de gedrukte boeken. Reden waarom ik veronderstel dat ze uit een gedrukt kookboek zijn overgenomen.

	handschriften	Edingen	boeken
1	aalbes	aalbes	aalbes
2	abrikoos	abrikoos	abrikoos
3	amandel		amandel
4			appel
5		berberis	
6		citroen	citroen
7		druif	druif
8			framboos
9	kers	kers	kers
10	kwee	kwee	kwee
11	orange		orange
12	orange schil		
13	peer		peer
14	perzik		
15	pruim		pruim
16	roos		
17	walnoot		
	12	7	12

Figuur 37 Vruchten waarvan het aantal recepten meer dan 3% van het totaal aantal is

⁴⁹ orange = sinaasappel

⁵⁰ orangeschil = sinaasappelschil

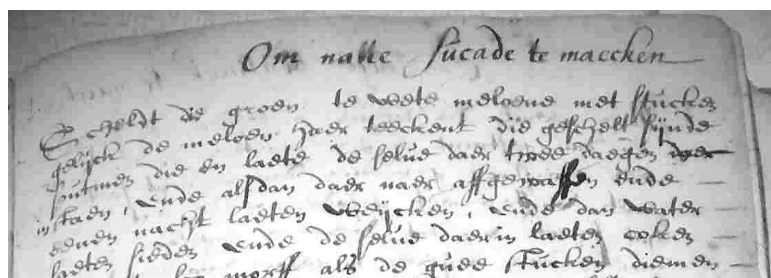

Figuur 38 Volledig ingerichte keukenkast (poppenkeuken) gemaakt in Nederland tussen 1670 en 1700.
Museum Nummer MISC.26-1978, Museum of Childhood, London

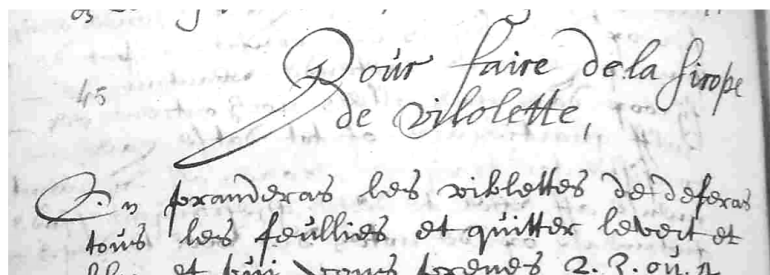
II.26. Schrijver/schrijfster van de recepten

De schrijfster of schrijver is een onbekend persoon omdat het handschrift niet overeenkomt met dat van de reeds eerdergenoemde personen.

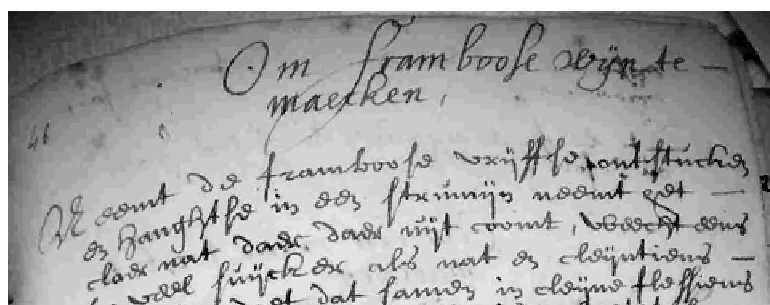
Er vallen de volgende handen te onderscheiden. De hand die alle recepten noteerde is de eerste hand:

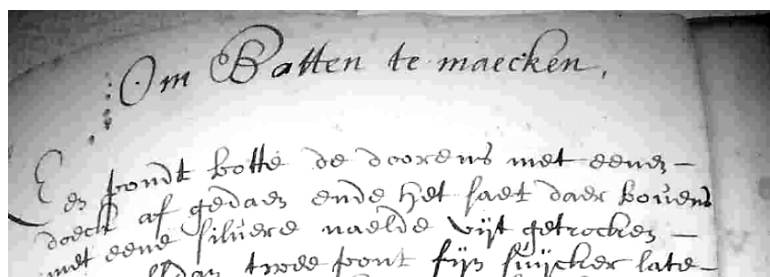
Figuur 39 "Om natte sucade te maecken." recept 1 pagina 1, eerste recept deel één

Figuur 40 “Pour faire de la sirope // de violette.”recept 45 pagina 90, laatste recept deel één

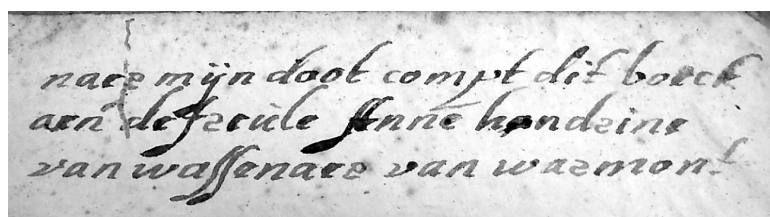

Figuur 41 “Om framboose wijn te // maecken.” recept 46 pagina 65, eerste recept deel twee

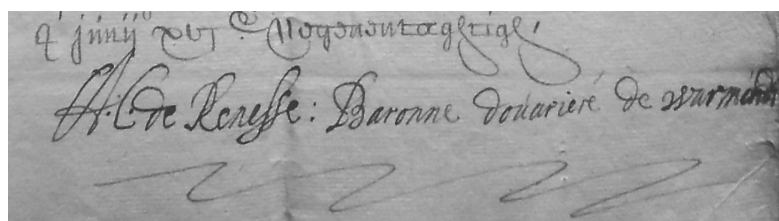

Figuur 42 “Om botten te maecken.” recept 120 pagina 119, laatste recept deel twee

De tweede hand is die van de persoon die op de kaft noteerde :“naer mijn doot compt dit boeck // aen de freule Anne Handrine // van Wassenae van Warmont”

Figuur 43 “naer mijn doot compt dit boeck.” binnenkant van de kaft, einde van het boek

Figuur 44 Het handschrift van Anna Catharina van Renesse uit 1689

De tekst luidt:

“4 junij XVI C ende negenentaghtigh,

A: C: de Renesse: Baronne douariere de warmont”⁵¹

⁵¹ 725mm Akten van aanstelling van een kerkmeester, door Anna Catharina de Renesse,

Figuur 45 Keuken uit het poppenhuis van Petronella Dunois, anoniem, ca. 1676, Rijksmuseum

II.27. Maten en gewichten

In het boek komen de volgende maten en gewichten voor:

gewicht	deel één	45	deel twee	75	totaal	120
pond	78	173%	43	57%	121	101%
vierendeel	18	40%	14	19%	32	27%
lb	0	0%	6	8%	6	5%
ons	1	2%	4	5%	5	4%
	97	216%	67	89%	164	137%
maat						
kan = 2 uperkens	10	22%	6	8%	16	13%
pint	3	7%	5	7%	8	7%
pot	0	0%	6	8%	6	5%
uperken	0	0%	4	5%	4	3%
handvol	2	4%	0	0%	2	2%
	15	33%	21	28%	36	30%
tijd						
uur	40	89%	20	27%	60	50%
kwartier	14	31%	5	7%	19	16%
miserere	7	16%	0	0%	7	6%
pater noster	4	9%	1	1%	5	4%
de profundis	3	7%	0	0%	3	3%
	68	151%	26	35%	94	78%

Figuur 46 Overzicht van de maten en gewichten zoals die voorkomen beide delen

Recepten zonder en met maten en gewichten in deel één en deel twee.

maat en gewicht	deel één	%	deel twee	%	totaal	%
zonder	4	9%	26	35%	30	25%
met	41	91%	49	65%	90	75%
totaal	45	100%	75	100%	120	100%

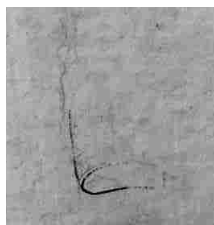
Figuur 47 Aantal recepten met en zonder maten en gewicht

Dat er meer recepten met maten en gewichten voorkomen in deel één dan in deel twee laat zich verklaren uit feit dat het hier om professionele recepten gaat. Verder zijn veel

konfijtrecepten van medische oorsprong. In medische recepten treffen we eerder en vaker maten en gewichten aan dan in kookrecepten. Een groot aantal van de recepten met maten en gewichten in deel twee komt voor rekening van de konfijtrecepten achter in deel twee.

NB.

Een restje van een ex libris bevindt zich nog aan de binnenkant van de kافت van het handschrift. Het is mij niet gelukt dit ex libris nader te identificeren. Bij het regionaal Archief te Leiden was het niet bekend.

Figuur 48 Restant van een ex libris dat voorin het kookboek geplakt was en eruit gescheurd

Figuur 49 David Vinckboons, Keukeninterieur, circa 1600 (Mechelen 1576 - Amsterdam 1633)

III.1 De recepten zoals aangetroffen in het kookboek

Hieronder vindt u de recepten zoals die te vinden zijn in handschrift 2 van het Arenberg Archief in Edingen. Ze staan op pagina 1 tot en met pagina 119. Het betreft 120 recepten. De indeling in twee stukken, deel één en deel twee is gehandhaafd.

De tekst is zo letterlijk mogelijk weergegeven. Met dien verstande dat:

1. De spelling is weergegeven zoals ik hem heb aangetroffen.
2. Hoofdletters in de tekst zijn als kleine letters weergegeven.
3. Er is een hoofdletter geplaatst aan het begin van een titel.
4. Er is een hoofdletter geplaatst aan het begin van het recept.
5. Er is een “/” geplaatst aan het eind van elk recept.
6. Afkortingen zijn opgelost.
7. Opmerkingen van de transcribeur staan tussen rechte haken [].
8. De in de tekst doorgestreepte woorden zijn tussen accolades geplaatst {}.
9. De originele interpunctie is gehandhaafd.
10. “b.o.” zonder toevoeging betekent “betekenis onbekend”.
11. “b.o.” met een woord erachter betekent “de meest waarschijnlijke betekenis”.

Figuur 50 Jan Woutersz. genaamd Stap, Amsterdam (1599-1663), meisje dat een pannenkoek bakt, (1623 – 1636) afm. 44 x 33 cm R.K.D nr. 0000145719

p1.⁵² r1. Om natte sucade te maecken

Scheldt die groen te weten meloene met stucken
 gelijck de meloen haer teeckent die geschelt sijnde
 sout men die en laete de selve daer twee daegen daer
 in staen, ende als-dan daer naer affgewasse ende
 eenen nacht laeten weijcken, ende dan water
 laeten sieden ende de selve daer in laeten coken
 ontrent soo morff als de quee stucken die men
 confijt ende dan siroop gekockt op consistentie
 bekant pont tegens pont als de oranie, ende
 dese voorseijde schellen daer mede laeten koken,
 als den sierop op behoorte is soo lange dat die
 wat doortrocken sijn, ende dan daer uijt genomen
 ende in de pot gepackt ende den sierop voorts laeten
 sieden dat hij dick blijfft ende dan soo veel maels
 herdaen dat hij dick blijft./

p2. r2. Om deze voorseijde droogh te maecken

Neemt die uijt het siroop en laet die verleken
 neemt dan water, laet dat op sijn sieden comen
 wast de vetticheijdt daer in aff, als-dan⁵³ legt se
 op de wijmme ende laet se droogen, in de
 kast gedroocht sijnde treckt die op de selve
 manier als de oranie maer wel te verstaen
 dat se van het vier wesende wat eerder
 uijt den ketel moeten, se moeten dan in de
 drooch kast voort gestelt sijn op horden tot
 dat se bequaem wesen./

---

⁵² [sucade = de gesuikerde schil van de vrucht van de sukadeboom, *Citrus medica*. NB hier gaat het om meloenen!; scheldt = schild; wijcken = weken; sieden = koken; morff = gaar; quee = kweeper = *Cydonia vulgaris*; gekockt = gekookt; bekant = bijkans = bijna; oranie = sinaasappel = *Citrus aurantium sinensis*; voorstaand = bovenstaand; verleken = uitlekken; sijn sieden comen = aan de kook komen; tussen deze regel en de regel daarboven is een onleesbaar woord geschreven.; wijmme = gevlochten van wilgen tenen; vier = vuur; drooch kast = droog kast of droog kas, kast om voedingsmiddelen te drogen; horde = plat vlechtwerk; bequaem = bevallig, fraai, hier goed]

“koud laten worden, en dan in de droogkast gezet,” p 205 recept 61 uit de Geldersche Keukenmeid.

⁵³ tussen deze regel en de regel daarboven is een onleesbaar woord geschreven.

p2.⁵⁴ r3. Om lever beulinck te maecken

Men neemt den leever ongesoden en snijdt hem
 ende dan gestampt in een mortier en dan door
 een doorslach gevreven dan neemt soete melck
 met wittebroodt gesoden, ende nat daer van
 het speck van dat vercken ingesoden is oock
 moeten daer eijeren in gedaen worden, vet van de
 liesen, saut wat peper note en wat foelie
 dit alles onder malkanderen gemengelt maer
 de spijsse en moet niet te dick sijn ende wat
 over de helft gevult ende lansem gesooden./

p2. r4. Om drooghe abricose te maecken

Schelt die abricose in twee gesneden die
 steenen daer uijt, een pont abricose een pont
 suijker laet dan siroop kleren ende als die op
 behoorlijcke ofte ommers redelijck dick is
 de abricose daer in gedaen ende laeten sieden
 ontrent vijff a sess pater nosters, dat se
 wat door trocken sijn, dan laet se stoven 3. daeghen
 in de drooch kast als die dan om sijn is't
 dat ger meer hebt als een pont, de selve samen
 bij een gegoten ende dan noch eenen dach
 laeten stoven ende als-dan te verleecken
 geset, ende als den siroop daer aff is dan
 op een malkanderen gepleckt ende op een
 bleck geleiijt, gepoedert ende alsoo voorts mede
 gedaen als met andere drooge confitueren./

---

⁵⁴ [beulink = een darm, volgestopt met gehakt varkensvleesch; vet van de liesen = niervet; lansem = langzaam; klaren = helder maken; pater nosters = tijd nodig om het "Onze Vader" te bidden circa één minuut dank aan dhr. Albers Basiliëk van de H. Nicolaas, Amsterdam; ger = ge er; bleck = blik]

p3.⁵⁵ r5. Om salaet drooch te maecken

Neemt geschoote salaij stecken, die heel dun
 affgeschelt ende die met rijde in een vat geleijt
 daer dan wat sout over gestroit, ende dan
 weder een ander lage ende doen als voor
 met het sout, laet se dan soo eenen nacht liggen
 den anderen dach gesode soo langh dat se van
 een spelle vallen ende daer uijt doet se in een
 pot met stroom-water ende daer laet se
 in staen tot s'ander daechs, ende dit continueren
 tot vijff daegen toe 2. mael daechs vers=
 water sij moeten recht liggen het, toebeken
 moet soo wijt sijn dat se niet kromp en werden
 ende naer de vijff daegen doet men die weder
 in een pot of toebeken daer se recht in liggen
 ende dan maeckt stercken siroop giet die daer
 over dat se onder staedt ende moet daer iets
 over leggen met gewicht dat se onder blijven
 ende dan moet het siroop affgieten s'morgens
 ende s'avonts ende jegelijcke reijse herschiede
 dat het hert is met daer bij te doen alijts
 een lepel off 4. vier nieuwe siroop ende
 dit achter volgen tot 6. a. 7. daegen, dan
 siedt den suiijcker weder op ende giet het
 daer op laet het wat cout worden ende
 giet het dan in een seeft te verleken, ende
 rol se dan op en leght het op de blecken ende
 poeder se wel dat tot drie daegen toe./

---

⁵⁵ [stekken = stokken of stokjes.; rijde = b.o. op rijtjes; spelle = speld; stroom-water = stromend water = rivier- of beekwater; toebeken = b.o. tobbe-ken = een kleine bak of schotel van hout, steen of metaal.; seeft = zeef; verleken = uitlekken; blecken = blikken]

p4.⁵⁶ r6. Om te candelisere

Is de gedroochde confiture in een pot gepact
ende daer stercken siroop op gemaect ende
dan in kussens gewonden ende die twee daege
wel werm in de drooch-kast geseth, ende
daer naer den siroop uijtgegoten ende het
goet daer uijt genomen ende dat op horde
eenen eenen⁵⁷ dach in de kast laeten droogen
met vier./

p4. r7. Om groene amandele te maecken

Neemt groene amandele eer het houdt daer
in coomt, neemt een becken ofte ketel vol
water met 5. a. 6. schuppen houdt-assen laet
die soo lange sieden tot dat die suerte schellen
daer aff gaen, werp se dan in schoon water
ende laet se dan sieden tot dat se van eenen
scherpen steck vallen dan sijn se genoch dan
in schoon waeter laet se daer eenen nacht in
staen tot s'morgens neemt dan soo veel ghe=
kleert suijcker als amandelen in gewicht
laet dit saemen sieden een quartier urs giet se
dan in tijlle set se in de stove 4. daege lanck
de kast moet werm sijn dat het suijcker daer
wel in can trecken, als-dan naer dese geseijde
daegen set se te verleken dan neemt waeter

---

⁵⁶ candeliseren = vruchten in de (kandij)suiker inleggen, in (kandij)suiker confijten.; drooch-kast = droogkast = droogoven; horde = een, uit met rijs omvlochten staken bestaand, plat vlechtwerk; het houdt daer in comt = ze houtachtig worden dus jonge, groene amandelen nemen; schuppen = scheppen; houdt-assen = as van verbrand hout; suerte = b.o. zwarte; steck = stok; sieden = koken; stove = droogstoof]

⁵⁷ overschrijffout tweemaal "eenen"

p5.⁵⁸ r7.1 vervolg

wast de vetticheijdt daer aff ende legt se
opte horders ende poeder se den 4. daegen
op de wijmme./

**p5. r8. Om alantwortel en calamus vro=
maticus drooch te confijten**

Neemt de wortelen daer van; doch elcx
apart snijdt se in lange dunne riemkens, en
legt se dan te droogen in de son op een
andere waerme plaetse alse wel drooch zijn
kont gij se bewaeren soo lange men will tot
dat men se sal confijten,

Als men se confijten will soo maeckt dat ghij
een ketel met siedent waeter hebt, doet daer
dan soo veel alantwortel, of calamus in
dat se geheel ruijm daer in connen sieden, en
alse een tijt lang gesoden hebben soo proeft se
wel, en indien se niet meer taeij of hart en
sijn, soo zijn se genoch, neemt se dan daer uijt
en werp se stracx wederom in cout water,
clarificeert als-dan den siroop tot een pont
suijcker een glas water nemende, dit gedaen
sijnde giet daer van soo veel in een confituijr=
pan, dat u dunckt de wortelen, doch sij moeten
elcx apart geconfijt worden, daer ten naesten
bij met bedeckt sullen cunnen wesen,
ende als de sijrope wel aen't koken

---

⁵⁸ [opte = op de; horders = horden = gevlochten schappen; wijmme = vlechtwerk; alantwortel = wortel met een bittere smaak van de *Inula helenium*; calamus vromaticus = kalmoes = *Acorus calamus*; met = mee]

p6.⁵⁹ r8.1 vervolg

en tot consistentie is soo doet de wortelen uijt
 het kout water eerst wat verleeckt sijnde
 in de sijrope, indien der dan niet genoch sijrope
 is moocht ghij daer bij gieten t'geene manguueert
 daer moet soo veel en niet meer wesen als tot
 de orangie en citroen schellekens geseecht is,
 dat is even soo veel dat men met de schuijm=
 spaen daer wat aff krijgen kan om te sien
 ofte genoch is, en laet het alsoo sachtien
 sieden tot dat bekant al de sijrope in de
 wortelen getrocken ende vercoockt is neemt se dan
 aff en smijt se alsoo heet sijnde doch sij moeten van
 een gedaen worden in gepulveriseede canrie=
 suijcker, rolt se wel daer in op dat de suijcker
 rondom daer wel aen blijft hangen, en set se
 dan op horden ontrent een dach in de drooch
 kast om heel hart te werden./

p6. r9. Conserve van roose

Neemt de knoppen van roode enckele roosen
 die noch geensints open en gaen snijt se aff datter
 gans geen geel aen en blijft, doet van dese
 roose een pont in twee kannen sient water
 in een confituijr-pan en kooch se wel hart
 tot dat de roosen heel morwf en niet teij en
 sijn het water meestendeel vercoockt is,
 dat ontrent in een halff ure geschieden sall,
 roert se altemet eens op dat se niet aen

---

⁵⁹ [verleeckt = uitgelekt; manguueert = mankeert, ontbreekt; geseecht = gezegd; bekant = bijkans; canarie = van de kanarische eilanden; teij= taai]

p7.⁶⁰ r9.1 vervolg

en brande doet er dan bij sonder die pan aff te nemen dordalff pont gestooten suijsker en laet dat dan te samen noch ontrent een halff ure sieden tot dat het bequaem en niet te dun en is om op te scheppen een weijnich nitri olije ofte een weijnich cochinille geprepareert als hier naer geseijt sal worden, in't laets daer bij doende maeck se schoonder

Als de roose morw sijn in't water neemt men se wel van't vuer en men smelt dan de suijsker in't roode sap, en als't wel gheschuijmt is, doet men de roose blaederen daer bij en dan voorts gecooct als geseijt is.

p7. r10. Witte marmelade van queden

Des daechs van te vooren eer ghij de marmelade maecken wilt soo neemt een vierendeel soete amandelen dat is te weten alse gepelt sijn, set se in werm water, laet se op't vuer daer in staen weijcken tot dat se schellen, pelt se dan aff en stoodt se soo cleijn dat men se tusschen de vingeren vrijvende daer gans geen cruijmelen meer in en voelt, doet se dan in een glas giet daer op het sesthiense deel van een kan waeter off even soo veel dat se onder staen, roet het dan met een lepel wel te deghen daer onder

---

⁶⁰ [dordalff pont = door de half pont = half pont; nitri olije = olie geperst uit abrikozenpitten; cochinille = rode kleurstof uit bladluis; schoonder = mooier; geseijt = gezegd; marmelade = kweeperenjam; schellen = schillen, pellen; dan = dan; roet = roert]

p8.⁶¹ r10.1 vervolg

dat het wel wit is, en laet het alsoo een nacht overstaen gedeckt, des anderen-daechs moet ghij hebben van de grootse quede, vers aff gepluct die ghij vinden kunt, dat se niet alte rijp en sijn maer sij moeten even wel meer geel als groen= achtich wesen vrijfft se met een doeck wel aff, en snijdt se dan in ketel met siedent waeter daer se wel ruijm benefens een in kunnen liggen, laet se wel hart en gestadich koken tot dat men der met de vingers gemackelijck in drucken kan, dat ontrent in quartier-urs of minder geschiedt neemt se dan daer uijt, de ketel op't vuer blijvende, leght se in een eerde schotel of tijll en bedecx se stracx boven met twee of drie doecken en daer dan noch een schotel of teijll over henen, op dat se niet bruijn en weerde, laet se alsoo een halff quartier-urs staen vercoelen, schelt se dan wel dunnekens aff en snijdt dan het geene dat morw daer aff in een ander schotel, en let wel dat ghij niets daer bij doet dat roodtachtich of ardt is en als ghij vier handtvoll ontrent van de selve morwe queden hebt, soo doet de gestooten amandelen van daechs te vooren daer bij en vrijft het alsoo met een lepel te samen door een taeme= lijcke wijde sifte, of stramijn, tot dat het op een lepel voll off ander halff nae daer door is weecht dan hoe veel ghij hebt van t'geene door gevreven is, dat ordinaris al bij 2½ koomt en doet tot elck pont, een pont en een halff= vierdendel fijn gestooten canarie suijcker

---

⁶¹ [benefens = naast elkaar; weerde = worden; ardt = b.o. hard; sifte = zeef; stramijn = vergiet, zeef, of zeefdoek; canarie suijcker = suiker van de Kanarische eilanden]

p9.⁶² r10.2 vervolg

en de suiCKER daer wel onder gemenght sijnde
 soo doet het in twee andere schotels of teijlen
 in elcke ten naesten bij de helft, en clopt het
 alsoo ten minste den tijt van een ure opte
 maniere gelijcke men eijeren of stijfsel clopt
 met een houte lepel, doet dan t'geene in
 eene teijll is en niet meer in een vlacke roodt
 kopere confituer-pan maer laedt hem eerst
 warm wesen, set het op't vuer en roert het
 gestadich, principael aen de kanten en als
 het door warm is, sonder nochtans te sieden
 soo neemt het aff en schept het in gelase teijl=
 kens ruijm halff voll./

p9. r11. Een ander maniere

Men maeckt het wel mede sonder aman=
 delen, voorts observeert-men evenwel alles
 wat van d'eerste geseijt is, maer men neemt
 tot een pont door gevreven queden vijffvieren=
 deel fijn gestooten canarie suiCKER en slaet men
 dan te gelijck ten minsten een ure en men
 confijt oock niet meer te gelijck voorts alles
 als voorn, maer sij zijn niet soo schoon, en
 is maer om de minste moeten./

**p9. r12. Noch een andere maniere
heel wit**

---

⁶² [opte = op de; voorn = voornoemd, bovenstaand; schoon = mooi; minste moeten = minste moeite = minste werk]

p10.⁶³ r12.1 vervolg

hier weert alles gedaen wat in de tweede maniere geseijt is, behalven dat uit geslaegen en wert, maer soo ras als de suiijcker daer bij is en onder een gemenght, soo set het te vuer, men roert het gestadich en laet het kooken doch niet te hart alsoo licht aenbrandt, tot dat het bint dat men probeert een weijnich daer van op een teljoir doende, en als men dan bevint dat het een vliesken boven op heeft soo is't genoeg, neemt het dan stracx aff, doet het terstondt in een aerde teijll, doetter bij het wit van een eij, ghij en moocht niet meer te gelijk confijten als in de tweede maniere gheseecht is, en slaet het dan met een houtelepelen tot dat het geel wit en locht wort dat al bekant in een halff ure of 3. quartier urs geschiet, schept het dan in teijltkens, en set het in de drooch-kast niet waermer als ordinaris drooghe confiture voor 4. a. 5. daegen, het sacht daer naer maer blijft geel wit./

**p10. r13. Riemkens van queden
met citroen schellekens**

Neemt queden niet heel onrijp en meer geel als gruenachtich⁶⁴, soo veel ghij wilt veecht se wel aff, en rasp se dan met schellen met all tot opte klockhuijse toe af, parst het nat dan daer uijt door een stramijn laet het nat alsoo uijtge=

---

⁶³ [geseijt = gezegd; teljoir = bord; teijll = pot, bak; gheseecht = gezegd; locht = licht; bekant = bijkans; quartier urs = kwartier; ordinaris = gewoonlijk; sacht = het wordt zacht daarna; daer naer = daarna; queden = kweeperen = Cydonia oblonga; opte = op het; parst = perst; stramijn = vergiet, zeefdoek]

⁶⁴ twee woorden door elkaar geschreven "gruenachtich".

p11.⁶⁵ r13.1 vervolg

vronghen een nacht overstaen in, een schoone aerde
 pot, des andere daechs neemt andere quede die
 bekant geheel rijp sijn, snijt se in vieren, haelt
 de klockhuijsen daer uijt, en schelt se wel aff, datter
 niet van de klockhuijsen of groente aen en blijft
 dect se dan met eenen doeck dat se soo weijnich
 als't mogelijck is roodt weerden, en werpt de
 schellen met de klockhuijsen stracx in een ketel
 met siedent water wel ruijm, wat langer
 als een halff ure moeten se daer in koken, dat het
 nat suerachtich en gom-achtich weert, en
 de queden smaect: neemt het dan aff en giet
 het door een dichte sift in een aerde pot, en als
 het cout is soo neemt een halve kanne van't
 voorschreven⁶⁶ nat, en een halff kan van't geene
 dat daechs te vooren door gevrongen is, doet
 het te samen in een confituer-pan en doet er bij
 eer ghij't op't vuer seth twee versche citroenen
 met schellen en all in een heele dunne halve
 schijffkens gesneden, den kerne moeten even wel
 daer ter degen uijt gehaelt worden: set het
 dan te samen op't vuer en laet het taemelijck
 hart kooken tot dat de schijffkens van citroen
 wel morw en niet meer hart noch taeij en sijn
 doet er dan bijzonder nochtans de pan van't vuer
 te nemen, twee pont geclarificeerde sijrope
 van broodt suiijcker, nemende maer een halff
 bier-glas water tot een pont suiijcker om te clari=
 ficeren, men mach wel sess pont sijrope te
 gelijck maecken dat is ses pont suiijcker, drie

⁶⁵ [bekant = bijkans = bijna, nagenoeg; groente = b.o. goene schil; weerden = worden; siedent = kokend; suerachtich = zuurachtig; mogelijk wordt zwartachtig bedoeld; sift = zeef; aerde = aardewerken; kerne = pitten]

⁶⁶ afkorting opgelost "voors" is "voorschreven".

p12.⁶⁷ r13.2 vervolg

gelasen water, en twee witten van eijeren men
moet in't waeter eer men de suiijcker daer bij doet,
het wit van een eij doen, het selven met een
bercken rijsken wel te degen onderen geslagen
dat het heel hooch op schuijmt dan de suiijcker
daer in gedaen en op het vuer geseth ende naer
dat het wel geschuijmt of geclarificeert is
neemt men het aff en giet het terstont door een
doeck in een andere pan of pot. Nota dat
ghij in't eerste niet t'gheele glas met water
maer alleenlijck een de helft van een bier glas
of een bier glas soo ghij een kanne water van doen
hebt als tot de drooghe citroene en oranges daer
van bij het wit van eij in de panne doet, en
dat alsoo te saemen met een bercken rijsken doet
schuijmen gelijk als geseijt is, als sneeuw heel
hooch op dat als-dan de suiijcker met het resterende
water op een weijnich naer daer bij doen sonder
meer te geesselen, set het dan t'samen te vuer
sonder te roeren, met de schuijmspaen, en als het
aen de kant van de panne begint te sieden, soo
giet op die plaetse een lepel of 2. van u. res=
terende⁶⁸ water, dit alsoo continuerende tot dat
de rest van u waeter verbesicht is, treckt
dan de schuijm met de schuijmspaen naer een
eijndt van de pan, en neemt hem wel te degen
af, stoeckt wel dat de sijrope in't midde
van de pan als-dan wel hart aen't koken geraeckt
en als er niet meer schuijm op coomt soo neemt se
aff, en giet se door als hier boven geseecht is,
ende dit is de beste ende konstichste middel

---

⁶⁷ [bercken = van een berkenboom; rijsken = tak; geseijt = gezegd; sneeuw = slagroom; resterende = overblijvende; geesselen = slaan met takken; verbesicht = gebruikt, verbruikt; stoeckt = stookt; giet se door = doe ze door een zeef; konstichste = kunstichte]

⁶⁸ ezing onduidelijk een vlek over terende.

p13.⁶⁹ r13.2 vervolg

om sijrope in drooge en natte constitueren te deegen te clarificeren

Als het nu alsoo met de schellekens en sijrope eens op gecooct is, soo doe men daer voorts sonder de pan van't vuer te nemen, en dat se wel kooct de queden bij die in riemkens langh en vierkant gesneden moeten weerden gelijk speetkens oft penskens dese snijt men ter wijlen dat de citroen-schellekens kookten en niet eerder om niet roodt te worden en dat van de geschelde queden die in't eerste gedeckt sijn geweest gelijk geseecht is, en van dese riemkens moet men twee pont scherp daer bij doen: laet het dan te samen voorders tae= melijck hart sieden tot dat de sijrope tot consistentie is te weten, alse gelijk als drooch en dicke korte druppelen van de schuijm= spaen affvalt 't welck ordinarijs in anderhalff quartier urs of daer ontrent geschiet ende dat het bint dat men probeert op een taillioir een weijnich daer van daer op leggende, en als't een vliesken op heeft dan is't genocht, dit loopt gemeenelijck al bij de twee uren aen, neemt het dan stracx aff en in een confituer-pot gedaen, als't een weijnich verkoelt is./

p13. r14. Witte paste van genoa

Des daechs van te vooren moet ghij de vormen den gheheelen nacht in waeter te weijcken

---

⁶⁹ [weerden = worden; speetkens = houten spitjes; penskens = b.o. blokjes, letterlijk kleine pensjes; geseecht = gezegd; scherp = b.o. nauwkeurig; anderhalff quartier urs = circa 22 minuten; aenlopen = duren; paste = deeg, kneedbaar mengsel; genoa = genova = Genua in Italie]

p14.⁷⁰ r14.1 vervolg

leggen, des anderen daechs vroch koockt men de
 queden, men vrijff se door met amandelen, ten
 minsten moeten se een ure met de suiijcker geslaegen
 werden, allens tot daer toe even eens als van de
 eerste soorte van marmelade hier voorn ghe=
 seecht is, dan op een vuer van koolen geset en
 gestadich geroert en taemelijck hart laeten
 koken tot dat het bint, dan stracx aff genomen
 en een weijnich verkoelt sijnde in de vormen
 gegoten, die eerst wel uijt gevueght moeten
 sijn, datter geen water in en blijft; sij moeten mede
 niet met suiijcker bestroeijt werden set se dan
 in de drooge kast stokende als met ordinaris
 drooge confiture in de selve doende een pan off
 test met vuer dat het natuerlijck en niet te
 werm daer in en sijn en moet gestadich soo veel
 mogelijck is, op een fatsoen warm ghehouden
 werden, laet se alsoo een dach en nacht daer in
 staen, doet se dan daer uijt en kout geworden
 sijnde, moet ghij met een mes het rondom
 los maecken, en alsoo de paste daer uijt doen
 vallen op een blicxken met suiijcker bepoedert,
 neemt dan een smal en scherp mes en snijdt daer
 uijt en aff 't geene noodich is, om de figuijren,
 te deegen te perfectioneren, dat gedaen sijnde
 poedert se boven op wel met fijne canarie=
 suiijcker en set se wederom in de drooch-kast
 en laet se alsoo te minsten twee daegen staen
 droogen, eer ghij se om keert, om de figuijren
 niet te bederven, keert se dan om maer het
 blicxken moet niet gepoedert wesen, laet se

---

⁷⁰

[vroch = vroeg; gheseecht = gezegd; geveught = geveegd er staat geuueght]

p15.⁷¹ r14.2 vervolg

mede alsoo ten minsten een dach drooghen dan
 weer om gekeert op de platte sijde maer niet
 ghepoedert, en noch alsoo ten minsten eenen dach
 gedroocht, en dan voorts op een hordeken tot
 dat se geheel hart en droogh sijn, van't geene
 over blijft en in de vormen niet en mach
 maeckt men tabletten./

p15. r15. Witte tablette van queden

Sij werden op't selfde fatsoen gemaeckt
 als de pastes, maer hoeft niet te sieden, en
 is genoech dat door warm is als de marme=
 lades men giet se best op blicxkens wel ghe=
 poedert des anderen daechs op een ongepoedert
 blicxken omgekeert, en den derden dach
 kan men se ordinaris op de horden leggen
 men kan se mede wel maecken op't fatsoen
 als de tweede marmelade, maer sijn niet
 soo goet en moeten veel langer drooghen./

p15. r16. Roode paste van genoa

De queden moeten even eens gekoockt en
 door gevreven worden⁷² als tot de witte marme=
 lade, maer sonder amandelen, en weecht tot
 een pont doorgevreven quede een pont en
 twee oncen broodt suijcker, mengelt het
 wel ondereen sonder cloppen, de suijcker wel
 cleijn gestooten, doet het dan in de panne

---

⁷¹ [hordeken = gevlochten schappen; fatsoen = manier, vorm; ordinaris = gewoonlijk; horden = gevlochten schappen; genoa = genova = Genua in Italie; broodt suijcker = hompen suiker]

⁷² lezing onduidelijk "worden" lezing "werden" is ook mogelijk.

p16.⁷³ r16.1 vervolg

en set het op een vuer van twee turff kolen, even eens als de witte pastes, mede geduerich geroert, en als het wel aen't koken is soo doetter bij drie lepelen sap van roode aelbesien die wel rijp sijn, roert het wel ondereen en laet het voorts taemelijck hart sieden tot dat men een wijnich daer van op een telloir geleijt hebbende en koudt geworden sijnde t'selve snijden kan en sich wel van een scheijt, neemt het dan stracx af en alsoo heet in de vormen gedaen gelijk de witte, men leght de vormen dan op een koude plaetse en alse koudt sijn doet men de pastes daer uijt, dat is naer een ure, en de geene die daer noch niet wel uijt vallen en willen, leght me 6. a. 7. uren in de drooch-kast, of een nacht over, en dan moeten se evenwel eerst koudt sijn eer men de pastes daer uijt doet voorders handelt men daer met als met de witte.

Als de witte pastes mede soo lang gekorckt werden als hier van de roode geseecht is, heb ick bevonden dat se mede een ure daer naer daer uijtgaen en beter als de roode, het geene dat uijt de pastes soo wel witte als roode gesneden om de figueren te perfectioneren kan men in een silvere commeken op een kaffour wederom eens op sieden een weijnich suiijcker daer bij doende, en als het genoeg is, in vormen doen, of tabletten daer van maecken, het moet een nacht overstaen in de drooge kast eer ghij het uijt vormen kont krijgen./

---

⁷³ [turff kolen = tot kool verbrande turf, uit turf verkregen kool.; telloir = bord; naer = na; me = men; daer met = daar mee; met = met; geseecht = gezegd; kaffour = komfoor = toestel of inrichting waarin zich een betrekkelijk zwakke warmtebron bevindt.]

p17.⁷⁴ r17. Roode tablette

Even eens als de pastes maer hoeven niet
 soo lange te koken, maer is genoeg dat een
 vliesken op heeft, en daerom mach men der
 wel een half lepelken sap van aelbesien
 meer in doen men maeck se wel roodt met
 barbaris maer is niet soo goet deucht niet
 tot pastes./

p17. r18. Pastes van citroenen

Werden eveneens gemaect als de mar=
 melade van citroen neemt suere appelen
 die vast van spijse sijn, sij mogen wel rijp wesen
 schelt se snijdt se in viere, en de klockhuijsen
 daer uijt doet se in een ketel met siedent water
 en alse morw gekockt sijn, neemt se daer uijt
 en vrijft se doer een sifte, en weecht van't
 geene doorgevreven is een pont:, onder=
 tusschen dat de appelen koken, soo stooft en
 weecht een pont canarie suijcker doet het
 in een aerde teijll en neemt als-dan vier
 rauwe citroenen raspt het geel heel dun
 sonder d'wit daer aff, en doet dit onder de
 suijcker, snijdt als-dan de citroenen in viere
 haelt de kernen daer uijt, en schrap voorts
 de spijse van de vellen af in't pont suijcker
 voornoemt, roert het wel onderen

---

⁷⁴ [marmelade = kweeperenjam; siedent = kokend; sifte = zeef; stooft = maak fijn; teijll = schaal; onder = in; kernen = pitten]

p18.⁷⁵ r18.1 vervolg

doet als-dan het pont door gevreven appelen in een confituer-pan die niet seer vlack en is set het op een heedt vuer van koolen en niet van houdt roert het gestadich en als het wel te degen heet is, soo giet de suijsker met de citroenen daer voorders bij, sonder de pan van't vuer te nemen, laet het heel hart koken maer stoockt daer geen houdt onder, dat alte seer vliceert en 't selve meer aen d'eene sijde als d'andere doet koken, roert het gestadich op dat het aen de kanten niet aen en set, want weert terstondt herdt en roodt, laet het gelijck gesecht is, gestadich en hart koken tot dat men een weinich daer van op een telloir geschept hebende, ende koudt geworden moet men t'selve sonder te breken aff⁷⁶schuijnen kan of snijden sonder dat het aen het mes blijft hangen gelijck de pastes van quede, dan stracx van't vuer genomen in de vormen gedaen, en soo rasch als't mogelijk is, dat is naer ontrent een quartiers urs daer uijt gedaen, want dese trecken terstont vochticheijdt en men kan se dan uijt de vorme niet krijgen, voorders moet alles gedaen werden dat van de pastes van genoa geseecht is, maer dese en droogen niet soo rasch.

Men can mede op dese maniere goede en schoonen tabletten van citroenen maecken, om de veranderinge, hoeven niet soo langh te koken als de pastes./

---

⁷⁵ [vliceert = b.o. een vlies vormt / flikkert; telloir = bord; quartiers urs = kwartier; quartiers urs = kwartier]

⁷⁶ twee woorden door elkaar geschreven "aff".

**p19.⁷⁷r19. Geele que-stucken met
groene gelee daer over**

Neemt groote queden die noch bekant heel
groen sijn snijt se in quartieren als hier vooren
geseecht is van de roode que-stucken, werpt=
se dan in eenen ruijmen ketel met siedent
waeter, laet se daer in koken tot dat se tae=
melijck morw sijn, neemt se dan uijt en legt se
tusschen twee doecken op dat se niet en ver=
anderen, neemt dan een pont canarie suijcker
clarificeert het tot sijrope met het vierendeel
van een kan water, als de sijrope door gegoten
is soo set hem wederom in een vlacke con=
fituer-pan op't vuer, en alse wel aen't
sieden is soo doet een pont van uwe que=
stucken daer in, met het ronde naer beneden
laet het alsoo sachtien sieden tot dat de
sijrope tot consistentie is keert de stucken
dan om en laet het noch 2. a. 3. pater nosters
sieden, wel schuijmende van het beginsel
aff, en men neemt de pan dan aff, en wel
geschuijmt sijnde doet de geele stucken sonder
eenige sijrope in een pot ofte teijltiens, de
sijrope kan men tot koecken, of ergens anders
toe gebruijcken.

Macht⁷⁸ den gelij van druijven daer over, de
drujven moeten bijkant rijp sijn doch even=
wel noch groen, schelt se, en over midden
gesneden sijnde haelt de kernen daer uijt

---

⁷⁷ [bekant = bijkans = bijna; geseecht = gezegd; sieden = koken; pater nosters = tijd nodig om het "Onze Vader" te bidden; macht = maakt, (Duits origineel? of spelfout); bijkant = bijna; over midden = dwars door; kernen = pitten]

⁷⁸ macht = maakt, Duits origineel of spelfout voor mackt

p20.⁷⁹ r19.1 vervolg

weecht daer van een pont, doet se te vuer in
 een roodt-kopere pan roert se geduerich op=
 dat se niet aen't sieden en raecken, want soude
 lijmen en alse rael⁸⁰ en wel door heet sijn, giet
 daer bij een pont gestooten Canarie-suijcker, en
 laet het dan stracx met de suijcker wel hart
 koken tot dat het groen is, neemt het dan aff
 en giet het over de geele quede stucken wel
 geschuijmt, het moet in't koken geduerich
 gerort worden,

Men neemt mede wel de sijrope daer de
 stucken in gesoden sijn, en soo rasch alse daer uijt
 sijn set men de selve wederom alleen op't vuer
 daer onder roerende een lepel sap uijt peter=
 selie geparst, en moet maer even eens met
 t'selfde op koken, want lijmt seer licht,
 en daer giet men het op de queden, maer het
 smaect al te seer naer de peterselie, al hoe=
 wel het groender is als het ander./

**p20. r20. Drooghe citroenen en
 orangien**

Voor eerst maeckt men de schoonste ende de
 gelijcxste appelen, maer geen klooster ofte
 aigre-douce appelen te krijgen, die men
 vinde kan, en deselve heel dun sonder wit
 affgeschelt sijnde, ende het mes dickwils

---

⁷⁹ [sieden = koken; lijmen = aan de pan kleven, koeken; [vlek]ael = b.o. rael, mael; gerort = geroerd; daer = b.o. lezing onduidelijk dan rael mael wel; schoonste = mooiste; aigre-douce = zoet-zuur]

⁸⁰ lezing onduidelijk een vlek over [?]ael.

p21.⁸¹ r20.1 vervolg

affgevaecht op dat niet swart en weerden
 smijt men se (het mes wel affgevaecht) aen
 het contraerie eijndt van de steel ofte aen de
 blom ontrent een derde paert van den appel
 recht door, en moeten soo rasch als sij ghe=
 schelt sijn in schoon waeter gesmeten worden
 dogh de orangie, citroenen, en schellekens
 elcx apart ende alsoo laet men se twee
 nachten en een dach staen weijcken, twee
 ofte drie mael des daechs het water
 ververschende

De tijt van het weijcken over sijnde
 doet men se in een ketel met kokent water
 waer men se soo langh hoe harder hoe beter
 en wel ruijm in laet sieden, tot dat se
 taemelijck murw sijn, en de schellen in't
 bijten niet meer taeij, dat in den tijt van
 een miserere off weijnich langer ordinaris
 geschiet, indien men goede en versche appelen
 heeft de citroenen die noodtsaeckelijck
 spaensche moeten sijn, alsoo de fransche niet
 wel murw en willen worden, en mede
 haestelijck veranderen, hebbende wat
 langer tijt van doen om haere natuerelijcke
 hardicheijt, sij moeten soo murw sijn dat men
 de selve saghtelijck mette vingers hande=
 lende, over al even gemackelijck de
 vingers daer [over al]⁸² in gaen, ende die
 alsoo sijn⁸³ haelt men uijt het kokent water

---

⁸¹ [affgevaecht = afgeveegd; weerden = worden; affgevaecht = afgeveegd; contraerie = andere einde; rasch = snel; miserere = tijdsaanduiding voor een korte tijdsduur, juist zoveel als nodig is om het miserere te zingen J. Vercoullie (1925), Beknopt etymologisch woordenboek der Nederlandsche taal; ordinaris = gewoonlijk]

⁸² overschrijffout twee maal "over al"

⁸³ "sijn" moet mogelijk "sijnde" zijn

p22.⁸⁴ r20.2 vervolg

met een schuijmspaen⁸⁵ en weerpt se soo staende voet in ander koudt water (dat men in dese con=fitueren gestadich geroert hebben moet) en die noch te hart sijn laet men soo lang noch koken tot dat se mede gelijck de ander en murw genoegh sijn de schellekens weerde mede soo lange ghe=soden tot dat niet meer taeij en sijn om te bijten en moeten alsoo citroenen, orangien, en schellekens elcx apart gekockt, en wederom in koudt water gedaen worden,

Als nu de appelen alle uijt het siedent waeter in schoon kout water sijn gedaen, moet men het binnenste, met de vingeren door het gat dat in 't eerste in de blom gescheden is, nettiens daer uijt haelen, en all wederom in ander kout schoon water werpen, de appelen die in dit werck te wijt op bersten, ofte seer dun van schellen sijn, snijt men voorts midden deur tot halve en moet voor al wel geledt werden dat men geen fuaeskens of aderkens van het binnenste daer in aen de schelle laet sitten, en het geene dat van binnen aen het eijnde daer de steel gestaen heeft ordinaris vast blijft met een mes wel net affsnijdt sonder een gat door de schellekens te maecken. En fien men moet den appel alsoo wel van binnen reijnigen dat daer niet en blijft, als de claere enckele schellen, soude anders niet wel droogen willen als-dan maeckt men de eerste sijrope van schoonen poeder maer geen broodt suijcker tot drie pont suijcker een kanne water nemende, ende niet meer sijrope mach men te gelijck maecken: maer men moet in't water (eer men den

---

⁸⁴ [gestadich = voortdurend, aanhoudend; weerde = worden; gescheden = letterlijk van een schede voorzien, dus een snee gegeven; faas = dwarsbalk; en fien = naar het frans enfin = afijn = kortom; poeder = poedersuiker]

⁸⁵ er staat "schuijm spaen" weergegeven als "schuijmspaen".

p23.⁸⁶ r20.3 vervolg

suijcker daer bij doet, het wit van een eij doen,
 en t'selve met een bercken rijsken wel te degen
 onder een slaen dat het heel hooch op schuijmt
 dan de suiijcker daer in gedaen en op het vier ghe=
 sedth⁸⁷ en naer dat het wel geschuijmt of geclari=
 ficeert is, neemt men het aff, en giet het ter=
 stondt door een doeck in een andere pan of pot
 Nota dat ghij in't eerst niet geheele kanne
 waeter, maer alleenlijck een bier glaesken daer
 van bij het wit van eij in de panne doet, en
 dat, alsoo te samen bet het bercken rijsken
 doet schuijmen (gelijck als geseeth is) als
 sneeuw heel hooch op doet als-dan de suiijcker
 met het resterende waeter op een halve pint
 of vierendeel van een kanne naer, daer bij
 sonder meer te gesselen, set het dan samen te vuer
 sonder te rueren met de schuijmspaen, en als
 het aen de kant van de panne begint te sieden
 soo giet op die plaetse een lepel off twee
 van u resterende water, dit alsoo continuerende⁸⁸
 tot dat de halve pint waeter verbesicht is
 treckt dan de schuijm met de de schuijmspaen
 naer een eijndt van de panne, en neemt hem
 wel te degen aff, en stoockt wel dat de sijrope
 in't midde van de pan als-dan wel hardt aen't
 koken geraeckt en als er niet meer schuijm
 op koomt, soo neemt se aff en giet se door
 als hier boven geseecht is, ende dat is de beste
 ende constichste middel, om sijrope in drooge
 en natte confitueren te degen te clarificeren
 men maeckt naer advenant sijrope naer men
 appelen en schellekens heeft maer niet meer

---

⁸⁶ [bercken = van een berkenboom; rijsken = takje of twijgje; bet = met zie mnl woordenboek bet (II);
 bercken = van een berkenboom; rijsken = takje of twijgje; gelijck als geseeth = zoals gezegd; sneeuw = geklopte
 slagroom; gesselen = geselen = slaan met een zweep, hier door te slaan met een berkentak; verbesichen =
 verbruiken; constichste = kunstigste]

⁸⁷ vreemde spelling "ghesedth".

⁸⁸ afkorting opgelost "continuerende".

p24.⁸⁹ r20.4 vervolg

t'seffens als 3. pont suijcker en een kan water
als geseecht is.

Daer naer doe men van de voorschreven⁹⁰ sijrope in
vlacke confituer-pan van roodt⁹¹ koper niet
vertint, en als deselve wel te degen aen het
koken is, leght men daerin 14. of 15. schoon ge=
maeckte appelen, de halve met het ronde eijnt
naer beneden, en de heele met het open eijndt,
soo der te weijnich sijrope in de pan is, kan men
noch wat daer bij gieten, alsoo de appelen tot
over de helft van de sijrope bedeckt hooren
te wesen (dit is van de orangien want 7. ofte
8. citroenen te gelijk is genoch in de eerste
sijrope die even wel mede tot over de helft
in de sijrope moeten liggen :) men mach de
orangien wel heel hart laeten koken, maer
de citroenen niet so seer: de pan moet mede
altemets eens geschudt worden, want seer
lichtelijck aenbrande, en als-dan heel swart
weerden, en wel passen op het schuijmen
alse nu soo lange gekooct hebben dat de
sijrope tot consistentie is, te weten, als se
gelijck als droogh, en met dicke korte
droppelen van de schuijmspaen aff valt
t'welck ordinarijs in anderhalff quartier urs
of daer ontrent geschiedt, dan laet men se
noch een miserere ende profundus kookken
dan neemt se aff en een pater noster in de
pan verkoelt hebbende en die noch witte
plecke hebben een weijnich ondertusschen
met de sijrope in een confituer pot waer

---

⁸⁹ [geseecht = gezegd; voorschreven = bovenstaand; anderhalff quartier urs = ca 22 minuten; miserere = korte tijdsduur; de profundus = een tijdsduur; pater noster = tijd nodig om het "Onze Vader" te bidden ca 1 minuut]

⁹⁰ afkorting opgelost "voors" is "voorschreven", "bovenstaand".

⁹¹ lezing onduidelijk woord of vlek.

p25.⁹² r20.5 vervolg

in men se een nacht over laet staen, of altijt
ten minsten soo lange tot dat se wel kout sijn
dat is vier of 5. uren, de citroenen sieden
wat langer om hier hardicheijt dat is ontrent
een halff ure bij de schellekens doet men wat
minder sijrope:, alsoo continueert men tot dat
alle u appelen en schellekens haer eerste sijrope
wech hebben, en de confituer pan, moet elcken
keer wederom schoon gemaect en uijt ge=
wassen worden,

Om se nu verder droogh te maecken off ghe=
lijck men seecht te trecken, moet men wederom
andere sijrope maecken en clarificeren, op
het selve fatsoen als van de eerste sijrope
geseedt is, maer men moet tot drie pont
suijcker qualijck een kan of drie vierde
paertens van een kanne water nemen, ende
moet mede geen poeder suijcker maer van den
alder besten broodt suijcker dat is canarie
suijcker wesen, die men vienden kan ende
men mach maer 3. pont suijcker en $\frac{3}{4}$ van
en kan waeter te seffens tot sijropen
maecken,

Van de laetse sijrope dan in de vlacke con=
fituer-pan doch een weijnich meer gedaen sijnde⁹³
de selve wel hart aen't koken sijnde doet men
daer wederom 14. oft 15. orangien, of sess
citroenen (t'welck genoch is de sijrope nae
advenant weijniger en cleijnder pan, want
de citroenen light veranderen in, waer men

---

⁹² [drie vierde paertens = drievierde deel; en = een; seffens = dadelijk]
⁹³ afkorting opgelost "sijnde".

p26.⁹⁴ r20.6 vervolg

te vooren de eerste sijrope soo veel men kan
 laet aff leeken, en als-dan mache men de orangien
 wel hart laeten koken maer de citroenen niet
 soo seer, soo lange tot dat men de schuijm spaen
 in de sijrope gesteken en wel aff geslaegen hebben⁹⁵
 de sijrope die daer noch aen of in de gaeten
 blijft, door de gaten van de voornoemde
 schuijmspaen deur blaest, die gelijk als
 bobbelekens met 10. of 12. gelijk even=
 eens als schuijm of sneeuw wech vliecht
 en op de aerde valt sonder datter iets aen de
 schuijmspaen blijft hangen, daer naer noch
 een miserere en de profundis gekooct
 hebbende, neemt se aff, ende men roert
 de appelen als gints ende weder die
 op malkanderen leggende en dan al weder
 om aff haelende en gestadisch met de sijroop
 met een lepel begietende, principael de
 geene die noch eenige plecken mochten
 hebben ende dat soe lange tot dat de sijrope
 dick en wit begint te worden: als-dan neemt
 men met sijn tweeen of drieen met een gua=
 wicheijt de appelen met eenen lepel uijt
 de pan; sonder eenige sijrope of altijt soo
 weijnich als't mogelijk is daer aen te laeten
 en men leght se op een hordeken soo heet
 als se uijt de pan comen de geheele met
 het opgesneden eijnde naer beneden gelijk
 mede de halve en alse alsoo een quartier urs
 geleghen hebben verleght men se met de
 handt een weijnich van plaetse, en eerder

⁹⁴ [sneeuw = slagroom; miserere = een kort ogenblik de tijd om misrere te zingen; de profundis = een tijdsduur nodig om psalm 130 te zingen; hordeken = schap]

⁹⁵ twee woorden door elkaar geschreven “hebt” en “hebben”.

p27.⁹⁶ r20.7 vervolg

en dient men met de bloote handt daer niet aen te raecken: en naer noch een halff ure legt men se op blicxkens op wit pampier met het open onder, sij werden droogh in een quartier urs, maer de geheele moet men 4. a. 5. daegen daer naer somtijts noch eens ver= leggen: alsoo van binnen soo rasch niet en droogen, Nota, dat de appelen niet wel soo hart met de laetse als met de eerste sijrope mogen koken, anders is het in alles de selffde observantie, sij mogen in de sonne niet te droogen liggen want soude smilten maer moeten altijd op een waerme plaetse gelijck alle andere droogen confitueren ge= conserveert werden, de schellekens hebben dit onderscheijdt dat als men se in de tweede sijrope sal koken men daer soo weijnich van de selve bij moet doen, dat men even daer wat van op de schuijmspaen krijgen kan, willen anders niet drooch werden en men moet soo veel het mogelijk is de eerste sijrope daer van krijgen, de selven in een vergiettest van malkanderen spreij= dende:, en alse geblaesen ende van't vuer genomen sijn, roert men se soo lange met de sijrope in de pan dat se daer in droogh werden dat haest geschiet, om de veran= deringe doet men wel te eersten het binnen= ste uijt de orangien, sonder mede de selve te schellen, maer werden in 6. of 8. stucken over lange gesneden, die men mede droocht

---

⁹⁶ [laetse = laatste; smilten = smelten = hier oplossen]

p28.⁹⁷ r20.8 vervolg

gelijck de appelen of gelijckt de schellekens
 kan maecken soo men begeert voorts alles
 wat voorn geseijt weert wel observeren⁹⁸
 t'welck doende sult ghij de schoonste appelen
 maeken die men soude kunnen sien./

**p28. r21. Natte orangien sitroenen
 met een sonder het benneste**

Bij aldien men de voornoemde confituere
 begeert nat te hebben soo kooct men se mer
 alleen in de eerste sijroop, wat meerder
 daer bij doende dat se bekant onder liggen
 moet mede poeder suijcker wesen, mogen
 soo hart niet koken doch wat langer als
 de geene die men droogh wil confijten met
 het binnenste daer in, werden op dese ma=
 nieren gemaect sij werden geschelt, ende
 geweyjckt, als de drooge, maer moeten
 mer een cleijn snedeken van een halve pinck
 lanck, ontrent half door de schelle, in de
 blom hebben, sonder dat men het binnenste
 mach raecken, sij weerden gekooct even
 eens als d'ander mer moeten gemeijnlijck
 al bij de 3. uren sieden de citroenen wat
 langer eer se te degen murw worden, ende
 de schellen in't bijten niet meer taeij off hart
 en is, moeten mede heel hart koken, hoe
 harder hoe beter gelijck de drooge, sij
 kookten soo langh om dat het waeter bij

---

⁹⁷ [schoonste = mooiste; bennenste = binnenste; mer = maer = bijvorm van maar Zuid Nederlands; bekant = bijkans = bijna]

⁹⁸ afkorting opgelost "observeren".

p29.⁹⁹ r21.1 vervolg

het binnenste niet komen en kan, om soo rasch
 gaer te maecken se werde mede mer in eene
 sijrope geconfijt daer se ten eersten als uijt
 het siedent waeter comen die men ingedaen te
 te¹⁰⁰ werden sonder dat men se in't cout water doet
 die sijroop wert gemaect veel off weijnich
 nae dat men appelen heeft tot vijff orangiens
 een pont poeder suiijcker en een halff kanne
 waeter, tot vier citroenen mede een pont
 poeder suiijcker ende een vierdendeel van een kan
 waeter, sij weert geclarificeert als voorstaand¹⁰¹
 geseecht is, altijt wat waeter behoudende
 om in't koken bij te gieten even eens als in de
 drooge drie pont suiijcker degelijck ende water
 naevenant dat is tot de orangien 1½ kanne
 de citroenen ¾ van een kan is genoch, om
 tot siroop te maecken en men sal mede
 niet meer als 15. oraengien of 8. citroenen
 te gelijck ten hoochsten confijten, de sijroop
 moet mede wel te degen koken (die als men
 de citroenen confijt moet tot consistentie
 wesen er men se daer inne doet dat is met
 drooge ende dicke droppelen van de schuijmspaen
 valle er men de appelen daer in doet die soo
 ras als sij uijt het siedent waeter comen
 eer men se in de sijroop doet, moeten gesneden
 werden cruijs weechs, in de blomme de
 langhte van eenen vinger ofte tot het derde paert
 mer even door de schellen sonder het binnenste
 te quetsen, op dat de sijroop daer in trecken
 mach als-dan laet men se taemelijck hart sieden

---

⁹⁹ [er = eer; quetsen = beschadigen]

¹⁰⁰ overschrijffout tweemaal "te"

¹⁰¹ afkorting opgelost "voors" is "voorschreven", "bovenstaand".

p30.¹⁰² r21.2 vervolg

(doch de citroenen heel lanck-saem ende ghe=stadich) datte siroop tot consistentie wert dan neemt men de appelen eerst een pater noster gecoelt sijnde uijt de sijroop, ende men laedt de siroop daer nae noch alleen ruijm een miserere ende profundus wel te degen koken, en wel geschuijmt sijnde (daer=men wel op moet passen) giet men se over de appelen in de confituer-pot ende indien se niet te degen onder den sijroop en liggen (dat noodtsaeckelijck wesen moet) kan men daer toe gebruijcken, de sijroop die van de droogh appelen over gebleven is soo wel de eerste siroop als de tweede, maer moet eerst weer eens opgekoockt en geclarificeert worden wel verstaende dat de siroop van droogh orangie bij orangie en van citroenen bij de natte citroenen gedaen weert anders moet men noch siroop daer toe maecken gelijk hier boven geseeght is, Nota

Dat de citroenen seer nauw gaede gesla=gen moeten werden dat se eenpaerich niet hart met de sijroop en koken, want sij seer licht taeij worden welck bemerckt wert, als het deel van de schellen dat het dicht se aen het binnenste van den appel is witter blijft als het resterende of bovenste van de selve, dat men sien kan door het cruijs dat daer in ghesnede is, ende soo dit in een halff quartier-urs nae dat men t'selffde gesien heeft niet wil

---

¹⁰² [pater noster = tijd om het "Onze Vader" te bidden; misrere = een kort ogenblik de tijd om misrere te zingen; de profundus = tijdsduur om de profundis, letterlijk: vanuit de diepten, psalm 130 te zingen ; geseecht = gezegd]

p31.¹⁰³ r21.3 vervolg

overgaen, dient men de citroenen (eerst een miser=
 ere vercoelt sijnde uijt siroop te nemen, ende
 daer nae mach men de siroop alleen tot consistentie
 verders brengen, die mede het lijme d'oor't
 hart koken altemets wel onder worpen is,
 en daerom soo ras men het selffde merckt van't
 vuer genomen moet werden, dan giet men se
 over d'appelen. Nota. mede datte citroenen
 soo lange niet kunnen dueren, de drooge werden
 bruijn als de orange ende daerom eerder
 gegeten moeten werden en mach geen franse
 citroene of aigre doux orangie of clooster
 appelen gebruijcken tot drooch noch natte, alsoo
 die niet murw willen werden, en seer het
 veranderen onderworpen sijn./

**p31. r22. Blomme van oraenge en
citroenen te confijten**

Maeckt dat ghij sient water in een coopere
 ketel over het vuer hebt, doet de blommen
 daer even eens in dat se een galm of twee daer
 met op koken neemt se dan uijt, en t' waeter
 wel affgelopen sijnde, doet se in de eerste
 siroop d'selve ende op't selfe als geseecht is
 van de drooch appelen, mer nemte blommen
 daer uijt eer dat de siroop noch te degen tot
 consistentie is, en als wel cout sijn ende
 dan de eerste siroop wel affgeleeckt, soo
 kock se mette tweede alles gelijck d'appelen
 mer sij moeten geblaesen ende daer naer

---

¹⁰³ [altemets = somtijds, somwijlen, van tijd tot tijd, nu en dan; noch = noch; galm = b.o. walm = eventjes;
 nemte = neemt de]

p32.¹⁰⁴ r22.1 vervolg

affgenomen sijnde niet wel soo lange in de panne
geroert werden met de sijroop, maer daer uijt=
genomen en op hordekens geleijt soo ras de
sijroop eenichsints wit en dick begint te
worden./

**p32. r23. Droogh occernoten : door
de occernooten die men drooge
begeert en steeckt men**

Geen citroen schellekens deur gelijck de
natte, mer alse geschelt zijn koock men se in
water, alleen, d'welck men cout gelijck met
note op vuer set in de confituer-pan soo lange
tot dat men met een spell in de noodt stekende
d'selve lichtelijck en bekants van selffs daer
aff valt in't op heffen, dan doet men se strack
weder om in schoon kout water tot elck pont
noten moet men een pont suijcker hebben de
sijroop wort gemaect als van de natte men
doet se mede op't selffde fatsoen daer in, en
laet se koken tot dat tot consistentie is, d'welck
ontrent een halff ure geschieden sal, neemt se
als-dan aff, doet se in een confituer pot en laet se
ten minsten een dach stoven staen alsoo mette
sijroop, als ghij se nu veerder begeert te droogen
(d'welck op acht daegen niet aen coomt) soo
neemt se uijt de sijroop, en leght se op een meel
sift opte verkeerde ofte ronste sij van de
selffde, 5. of 6. uren te verleken, leght se
dan op een planckier of blecxken d'welck

¹⁰⁴ [mer = maar (Zuid Nederlands); cout = afkoelt; bekants = bijkans = bijna; consistentie = sterke
samenhang; veerder = verder; opte = op de]

p33.¹⁰⁵ r23.1 vervolg

eerst met fijne broodt suijcker daer over siftē
 set se dan in de stove of droogh kast in de selfde
 doende een pan ofte test met vuer dat het
 natuerlijck en niet te warm daer in sij en moet
 gestadich soo veel het mogelijck is op een fatsoen
 warm gehouden werden, keert note des anderen
 daechs om, poedert se wederom boven op
 en continueert alsoo tot dat se drooch sijn, dat
 in drie daegen tijts ordinarij geschiedt./

**p33. r24. Drooghe pruijme vande=
mast**

De pruijmen moeten noch groen sijn, set
 van dese pruijmen twee off drie pont met
 schoon water op het vuer dat niet heel heet
 is want het water geen sints sieden en
 mach, maer mach wel heel heedt wesen
 laet se alsoo staen weijcken tot dat se murw
 sijn t'wel, bekant sal anderhalff ure sal
 aenloopen neemt se dan aff doet se uijt de
 confituerpan in een andere pot mettet selfde
 heet water, en laet se alsoo een nacht over
 in de kelder staen set se des anderen daechs met
 t'selfde water wederom op't vuer te weijcken
 sonder sieden tot dat se geheel murw sijn,
 doet se als-dan stracx uijt het water in't kout
 water (ende dat in de sijroop) (die gemaect
 en geclarificeert moet werden van schoonen
 broodt suijcker tot elck pont en goet glas

---

¹⁰⁵ [stove = verwarmingsinstrument met geringe warmte afgifte; murw = gaar; bekant = bijkans = bijna;
 aenloopen = duren; mettet = met het]

p34.¹⁰⁶ r24.1 vervolg

water gebruijckende men mach wel 5. a.6. pont
 gelijk clarificeren en men neemt tot elck pont
 suiijcker een pont pruijmen) set se te vuer twee
 pont ten hoochsten gelijk, en laet se alsoo lang
 staen koken tot dan den sijroop bekants tot
 consistentie sij, neemt se dan aff en wel ghe=
 schuijmt sijnde doet se met den sijroop in een
 confituer-pot en laet se alsoo 3. daegen staen
 weijcken in de droogh kast d'selve stokende
 als van de droogh note geseecht is, daer naer
 verlieckt sijnde, legh se op een blicxkes wel
 dicht bij een sonder malkanderen nochtants te
 raecken, en sonder dat men suiijcker op het
 blicxken stroijt, maer de pruijmen moeten
 met heele fijne canarie suiijcker wel te degen
 bepodert werden met een poeder quast van
 saijet, en alsoo laet men se een nacht staen
 droogen in de stooff ofte droogh kast, den
 anderen daechs wederom bepoedert op
 d'ander sijde, ende dit alsoo gecontinueert
 tot dat se drooch sijn, en nae den derden dach
 lecht men se op hordekens./

p34. r25. Drooghe persicken

Neemt persicken met witte steenen (mon=
 taines^{107 108}) maer sij mogen niet wel rijp sijn maer
 noch groen snijt se overmidden ende de steene
 daer uijt gedaen sijnde, schelt se heel dunnekens
 aff gelijk d'abricose, en die gescheelt sijn

¹⁰⁶ [verliekt = uitgelekt; quast = kwast; saijet = halfgekamd wollen garen; hordekens = gevlochten
 schappen; persicken met witte steenen = montaines = Bergperzik = prunus persica platycarpa = Bergperzikboom
 = Franse wilde perzik = Prunus persica compressa ; overmidden = dwarsdoor; steene = pitten]

¹⁰⁷ persicken met witte steenen, montaines, bergperzik is Prunus persica platycarpa.

¹⁰⁸ http://www.tuinsms.nl/tuinonderdelen/planten/Rosaceae/Prunus_persica_platycarpa/.

p35.¹⁰⁹ 25.1 vervolg

moet men stracx in schoon koudt water werpen
 op dat se niet swart en werde, sij moghen even=
 wel niet lang daer in blijven om niet water=
 achtich te werden, alsoo gedaen sijnde dat men se
 in een confituer-pan met siedent water wel
 ruijm en daer met ruijm een miserere opgecoockt
 van't vuer genomen sijnde doet men se wederom
 in schoon kout water, en men laet se daer in
 tot dat de siroop bekans geclarificeert is,
 die men maectt van schoonen broodt suiijcker
 tot elck pont een glas water (men mach wel
 sess pont gelijck clarificeren als de siroop
 gemaectt is lecht men de persicken een pater
 noster op de sift te verleken, en doet ander=
 halff pont van de selve met even soo veel
 siroop gelijck in de confituer-pan, de per=
 sicken met het ronde eijndt naer beneden
 settet alsoo te vuer en laet het taemelijcke hart
 sieden tot dat de siroop bekant tot consistentie
 en de persicken wel murw sijn neemt se dan
 aff, en wel geschuijmt sijnde doet se in een
 confituer pot mette stroop en set se alsoo drie
 daegen in de droogh kast te weijcken, en daer
 naer verleeckt gepoedert omgekeert en
 gedroocht gelijck de pruijmen./

p35. r26. Drooghe peeren

Neemt suiijcker peeren of andere dierghe=
 lijcke die niet meelachtich en zijn, laet se
 noch groen wesen veeght se ter degen met

---

¹⁰⁹ [miserere = een kort ogenblik, de tijd om misrere te zingen; pater noster = tijd nodig om het "Onze Vader" te bidden; sift = zeef; verleken = uitlekken]

p36.¹¹⁰ r26.1 vervolg

een doeck aff, ende stickt als-dan met een punt
 van een messe een vingerbreedt diep in de blom
 set se dan in cout water wel ruijm, in een confi=
 tuer-pan te vuer, laet se ontrent een pater
 noster op sieden dat se weinich murw
 worden, smijt se dan wederom stracx in
 kout water, en schelt se dan met ribbekens
 van ondere nae boven dat se 8. of 9. kantich
 werden geschelt sijnde werpt se al wederom
 in cout water (: en als de sijroop geclarificeert
 is:) d'selve ende op't selffde fatsoen als totte
 persicke, soo doet anderhalff pont van de
 peeren en weijnich opte sift verleckt sijnde
 en alsoo veel sijroop in de confituer-pan
 laetet soo lang koken tot dat den sijroop be=
 kants tot consistentie is de peeren murw
 zijn schuijm se wel en set se vier daegen te weij=
 ken in de droogh kast daer nae, stoockt,
 verleeckt, poedert, en keert se, tot dat se
 droogh sijn./

**p36. r27. Natte gheheele citroenen
 en orangien anders en
 beter als hier voorn**

Sij moeten geschelt en geweiickt werden
 als voorens geseijt is, maer moeten dick
 van schellen wesen en alse geschelt sijn snijt
 men se van boven nae beneden op drie plaetse
 even wijd van een, ontrent halff de schel
 alse geweiickt sijn set men se gelijk met
 koudt water op het vier wel ruijm en
 laet se alsoo sieden heel hardt dat se wel

---

¹¹⁰ [stikt = steekt]

p37.¹¹¹ r27.1 vervolg

murw ende niet meer hart noch taeij en sijn (dat ontrent een ure aen loopt) de geene die murw sijn neemt men uijt het water wel drooch aff geveecht sijnde doe men se in een confituer pot dit alsoo continuerende tot dat se altemael in de pot sijn, en elcke reijs als men de[r] een in leijt stopt men de servet op, op dat se niet swart en weirde van de locht, onder tusschen dat men de citroenen of orangie kockt, moet men de sijroop clarificeren van schoonen broodt suijcker tot elck pondt een bier glas water, en alse wel geschuijmt ende door gegoten is weecht men daer van soo veel men van doen heeft tot vier citroenen off vijff oraengien een pont sijroop en dit dan wederom sonder d'appelen op het vuer geseth en gekooct tot dat se te de dege tot consistentie sij, dan affgenomen en wel geschuijmt en koudt sijnde giet men se op de appelen soo ras men siet datte sijroop bruijnder begint te weerden moetter weder= om anderen toe gemaectt werden indien se bederven willen, doet men daer bij in de sijrope de groote van een occernoot, franschen honigh ende dit sal se conserveren

Naer vier a. 5. dagen moet men de sijrope wederom een weijnich verkoken, en dan daer naer, noch¹¹² acht daegen noch eens, en gieten se daer alsoo kout is, wederom, op de citroenen./

p37. r28. Schijfkens van citroenen

---

¹¹¹ [door gegoten = door een zeef gedaan; ras = snel; occernoot = walnoot]

¹¹² lezing onduidelijk "noch"

p38.¹¹³ r28.1 vervolg

Neemt vijff geheele soete appelen, schelt se en snijt se in schijven van een halve vinger breedt dick Item 4. a: 5. citroenen dick van schelle snijt van elck sitroen onderen en boven een schijff of tot op het binnenste, doet dese schijve bijde appelen, schelt dan voorders de citroenen heel dun of sonder wit en doet de schellekens mede bij de appelen, maer leght de citroenen in cout water tot dat ghij se van doen hebt de appelen met de bovensse schijven van de citroenen ende schellekens doet met twee kannen water in een confituer-pan set het te vuer en als de appelen murw sijn en de kracht daer uijt is als mede uijt de schellekens, en het water gumachtig weerd, soo neemt het aff en giet het door, neemt als-dan de citroenen uijt het cout water en snijt se in schijven van een pinck dick, haelt de kerlen daer wel uijt en set se dan met het door gegoten water op't vuer ende laet se daer soo lange in koken tot dat se geheel murw sijn neemt se dan daer uijt sonder eenich water en dect se met een telloir of doeck op dat se niet swart en werde en doet in het water anderhalff pont geclarificeerde siroop van schoonen broodt suijcker met anderhalff glas water gepurificeert, en wel te samen geschuijmt sijnde doet de schijven daer wederom in en laet se alsoo een vierden=deel ure koken haelt se dan weder sonder eenig siroop leght se in teijltkens gelijck het behoort ende siroop voorders tot consistentie gekooct

113

[soete appelen = zoete stoofappel, bijvoorbeeld zoete bloumé; giet het door = doe het door een zeef]

p39.¹¹⁴ r28.2 vervolg

sijnde en wel geschuijmt soo giet se opte schijffkens
 nae behooren indien der te veel sijroop con men
 het resterende een weijnich langer sieden en
 als-dan in een teijltken oft twee doen en dient
 voor geleije van citroenen./

p39. r29. Tabeletten van citroenen

Neemt twee citroenen raspt het geel
 daer aff sonder eenich wit doet het in een
 doeckxken en giet daer op eenen lepel citroen
 sap en vringht het alsoo door dat het nat heel
 geel weert neemt als-dan drie lepelen
 vol fijne gestooten canarie suijcker doet se
 in een silvere kommeken, en doet even soe
 veel water daerbij dat den suijcker smilt en
 kan set het op een caffoir met vuer en als
 de suijcker gesmolten is en¹¹⁵ dun wert soo
 doetter noch een lepel of anderhalff suijcker
 bij laetet alsoo eens op koken tot dat de
 blaeskens noch een lepel of anderhalff suijcker
 bij laetet alsoo eens op koken tot dat de
 blaeskens die van het sieden daer opkomen
 geheel dick en gelijck als verglast werden
 ende de suijcker heel dick is, doet als-dan
 daer bij ruijm eenen halven lepel van het
 geel nat. dat het de couleur van citroenen
 crijcht laet het daer even eenen galm of
 twee met op sieden, neemt het dan aff en
 roert het gestadich tot dat het koudt en dick
 begint te worden giet als-dan daer tabeletten
 van op een wit papier en doet se daer aff
 alse bekant kout sijn,

---

¹¹⁴ [con = kan; smilt en = smelten, hier oplossen; caffoir = komfoor uit het picardisch cauffoir]
¹¹⁵ twee woorden door elkaar geschreven “en” mogelijk “ende”.

p40.¹¹⁶ r29.1 vervolg

men maeckt se mede wel mette schellekens
daer in op dese manier, als de suijcker aen het
koken is doet men geraspte schellekens daerin
en men laet het daer met daer met¹¹⁷ een weij=
nich sieden de schellekens wel daer onder
roerende, en als het wederom heel dick
is neemt men het aff en men roert daer een
weijnich sap onder en dan giet men se op het
papier,

Sij werde mede wel gemaect van de sche=
llekens alleen sonder daer nae eenich sap
daer bij te doen maer de eerste sijn veer de
schoonste en hebben de rechte couleur van
citroenen doch lijme seer lichtelijck als men
het nat een weijnich te lange laet koken,

Men kan daer mede wel, in de plaetse
van de citroene schellekens, die van oraen=
gien daer in doen die mede heel fraeij en
goet van smaeck sijn op dese manier kan=
men tableten van alderhande fruijt gelijk
hier vooren geseijt is./

**p40. r30. Tabletten van citroenen
op een ander manier**

Neemt een halff dosijn citroenen niet
te dick van schel, laet se twee nachten
en eenen dach staen weijcken in schoon kout
water t'selve 2. a 3. mael des daechs
ververschende, geweijscht sijnde set se in
kout water wel ruijm op't vuer en laet se

---

¹¹⁶ [veer = b.o. weer]

¹¹⁷ overschrijffout twee keer "daer met".

p41.¹¹⁸ r30.1 vervolg

alsoo ongeschelt sijnde koken tot dat se
murw sijn, de geene die eerst murw sijn
neemt men daer eerst uijt en wel afgedroocht
lecht men se tuschen een doeck op dat se niet
swart en werden ende als er al uijt het water
en wel affgedrooght sijn snijt men se voorts
van boven nae onderen in vier stucken
dan doet men stracx de kerlen daer uijt
ende de hardicheijt of het pit dat midden
in de citroen is, daer nae met twee hack=
messen op een bert, onder een soo cleijn ghe=
hackt dat men nauwelijck daer geele schelle=
kens in sien kan (het binnenste ofte sap
van de citroenen dat men daer in't eerste
van't koken niet geheel bij om dat het alte=
vochtich wesen soude, mer als het cleijn
begint te werden doet men het daer voorders
bij :) als het wel cleijn gehackt is moet men
anderhalf pont canarie suijcker tot poeder
gestooten daer onder mengen in een aerde teijll,
en met een houte lepel t'selve ondermal=
kanderen slaen gelijk men [d¹¹⁹]e mermarade
doet den tijt van anderhalff ure en dan giet
men tabletten op blicxkens die met suijck=
er bestroijt moeten werden, men maeckt se
van de groote als de tabletten van queden
alse op de bleckxkens sijn poedert men se
boven op gelijk als andere drooge confitueren
mer in moeten¹²⁰ wel 3. a. 4. daegen droogen
eer se om gekeert mogen werden, en moeten
oock mer een mael in't eerste als geseecht is

---

¹¹⁸ [kerlen = pitten; mermarade = marmelade = kweeperenjam]

¹¹⁹ lezing onduidelijk een vlek over "de".

¹²⁰ lezing onduidelijk "moeten"

p42.¹²¹ r30.2 vervolg

gepoedert werden en als-dan noch eens op d'ander
 sijde alse hart genoch sijn om te keeren, de kast
 gestoockt gelijk met andere drooge confituere
 off een weijnich heeter./

**p42. r31. Drooghe kersse ende
 aelbesien**

Neemt een pont broodt suijcker ende een
 pont poeder suijcker clarificeert hier van
 siroop met het wit van een eij op't selve
 fatsoen als totte natte kersse, tot dese siroop
 moeten twee pont groote niet alte rijp
 bogers-kerssen wesen, waer van men de helft
 met steen en stelle sal laeten , en d'ander
 helft sonder neemt als-dan de helft van uwe
 siroop en doet een van de voornoemde deele
 kerssen daer in, en eer ghij het op't vuer set
 soo laedt de kerssen in de koude siroop een
 miserere weijcken, d'selve een weijnich
 met de sijroop begietende, set se dan op't vier
 laet se eens op koken doch niet soo hart dat se
 noodt hebben van te bersten schuijmt wel,
 neemt se dan aff en wat verkoelt sijnde
 doet se in eenen pot, dit selfde sult ghij doen
 met d'ander helft sijroop en kerssen, en giet=
 ten se in eenen pot, bij malkanderen, set se als
 dan soo werm sijnde, in de drooge kast drie
 daegen lanck de selve stokende als geseedt
 is van andere drooge confitueren dat sij

---

¹²¹ [bogers-kerssen = enkele morel kers (Knoop, Beknopte Huishoudelijke Hovenier); noodt hebben te
 barsten = bijna barsten]

p43.¹²² r31.1 vervolg

indient, mogelijk is niet geheel koudt en
 werde, drie gevonckte turff kolen gelijk
 in de kast is genoch, doet se dan daer uijt
 en treckt de geene die sonder steen sijn over
 de steelen van d'ander op dat se soo veel te grooter
 ende een kersse schijnt te wesen. set se 5. a. 6.
 uren in de sift te verleken leght se daer nae
 dicht bij een sonder nochtans malkanderen
 te raecken op de blecxkens niet bestroeijt
 poedert se, keert se, gelijk d'andere drooge
 confitueren en den vierden dach op de hordekens
 om veerdere geheel drooch te werden, en dan
 4. en 4. met stelen bij een met groenen
 draeijkens te samen gebonden, behalve
 degeene die men gelijk geseecht is over de
 stelen van d'ander gehaelt, doet men der
 onder noch wel mede een aen om soo wel
 te grooter te wesen, mer men moet als-dan
 2. derde paerten sonder ende mer een derde=
 paert met steenen en stelen confijten./

**p43. r32. Drooghe aelbesien weirden
 eveneens ghemaect als
 de kersse./**

**P43. r33. Beschuit van perssen
 en ander vruchten**

neemt perssen met witte steenen die
 noch niet wel rijp en sijn, veecht se met
 een doeck wel aff dat se in een ketel

---

¹²² [turff kolen = verkoolde turf; vierden = vierde; veerdere = verder]

p44.¹²³ r33.1 vervolg

met siedent water wel ruijm, laet se daer
 soo lange in blijven tot dat se soo murw sijn dat=
 men mette vingers daer gemaeckelijck in
 drucken kan, ende degeene die murw
 sijn sal men soo ras alse uijt de ketel comen
 met een doeck toe decken op dat se niet swart
 en worde, als er nu al uijt sijn moet men de
 schellen ende, steenen daer aff doen, ende de
 spijs vrijven door een tamelijck wijde sift
 dit gedaen sijnde neemt men tot een half=
 pont van de voornoemde door gevreven
 persen een halff pont canarie suijcker wel
 fijn gestooten ende de perse mette suijcker
 onder een in een arde pan ofte teijll ghe=
 menght sijnde, doet men daer bij het wit
 van een eij, ende dan alles te samen met
 eenen lepel ontrent 3. quartier urs wel
 onder een geclopt, dat het geheel dick ende
 locht wort als-dan giet men daer van tabe=
 letten op een blicxken dat wel met fijnen
 suijcker bestroijt is, mer boven op de
 tabelette moet men geen suijcker stroijen
 ende alsoo set men se te droogen in de drooge
 kast mer moeten harder gestockt worden
 als men d'ander drooge confituere, men
 drooch se mede wel in den hoven waer se
 driemael in moeten, alsoo twee daegen ghe=
 droocht hebben doet men se alse hart sijn
 met een mes los van de blecxkens en
 laet se alsoo voorders droogen in de selve kast
 bescuit van persen, abricoosen, queden,

---

¹²³ [arde = aardewerken; gestockt = gestookt; hoven = oven]

p45.¹²⁴ r33.2 vervolg

appelen, waer men parfum ordinaris in doet en een weijnich cochenille in verguijs gemenght om een fraeije couleur te geven de cochenille moet eerst heel fijn gevreven werden en dan in een lepel veruijs gemengt¹²⁵ en alsoo daer bij gedaen geschiet op de selve manieren, maer van kerssen, druijven ael= besien, framboisen, barberisch et cetera¹²⁶ natte vruchten, moet men de helft suijsre appelen nemen, deur gevreven als geseecht is, en daer dan het rauwe¹²⁷ nat bij gedaen: bij exempel een halff pont suijscker, een vier= dendeel appelen, en een vierdendeel raeuw sap van druijven dit voorders gehandelt als geseijt is./

**p45. r34. Busciet van citroenen
oraengie en berberis**

Om dat dese vruchten seer suer sijn en daarom niet wel dick en bequaem en willen werden om busciet daar van te maecken, soo neemt een half vierden= deel suer appel door gevreven en ghe= koockt als hier vooren geseijt is in d'ande= re busciete van perse, Item een halff vierdendeel rauw sap van citroenen, barberist, off oraengie, in de busciete van citroenen en oraengie, doet men

---

¹²⁴ [cochenille = kleurstof uit een bladluis NB uit Amerika; exempel = voorbeeld; geseijt = gezegd; berberis = berberis vulgaris = zuurbes; perse = perziken]

¹²⁵ lezing onduidelijk "gemengt".

¹²⁶ afkorting opgelost "etc" is "et cetera".

¹²⁷ er staat een streep door "rauwe"

p46.¹²⁸ r34.1 vervolg

de schellekens geraspt heel dun van twee
citroenen of oraengien daer bij, hier toe moet
wesen anderhalff vierdendeel cleijn gestooten
canarie suijcker en dan met anderhalff wit
van eij tenminsten drie uren onder mal=
kanderen geclopt eer het bequaem is om
te gieten, voorders handelt als d'andere./

**p46. r35. Tabletten van alder=
hande fruijt**

Neemt abricoosen persen appelen off
diergelijcke fruijt dat vast van spijs is
mer moet niet al te rijp wesen en noch
hartachtich, neemt dan van een van
al sulcken fruijten soo veel ghij begeert
en wel affgeveecht sijnde, maeckt dat
ghij een ketel met siedent waeter ge=
reedt hebt en werpt se daer in en laet se
soo lange koken dat se murw sijn en men
de vinger daer gemackelijck in dout
neemt se dan uijt legt se onder een
doeck in en schotel, en alse al uijt het
siedent water sijn, doet de schellen daer aff
en t'geene dat murw is doet dat in een tae=
melijcke wijde sift, en wrijft het alsoo met
een lepel daer door, en weecht daer nae van de
door gevreve spijs een pont gelijk gewogen
sijnde lecht het in de sift een ure drie off

---

¹²⁸ [persen = perziken; sift = zeef]

p47r.¹²⁹ 35.1 vervolg

vier te verleken, als ghij nu daer van tabletten
 maecken wilt soo neemt een pont schoon broodt
 suijcker clarificeert daer van siroop met een
 glaesken water en wit van eij, ende sijroop
 wel geschuijmt sijnde laet se noch soo langh
 koken dat se meer als haere consistentie heeft
 en gelijck als glas van de schuijmspaen aff
 valt, doet als-dan sonder de pan van't vuer
 te nemen de door gevreven spijsen en die
 verleeckt is daer bij (: te weten een pont:)

roert het gestadisch laet het wel hart koken
 en als het bindt t'welck men op een telloir
 proberen sall, en dick genoch is soo giet daer
 van tablette gelijck van queden, op een blicx=
 ken daer eerst fijnen suijcker op gestroijt moet
 werden, en als men't van't vuer neemt laet men
 het een weijnich verkoelen, eer men tabletten
 daer van giet, boven op't tabelette moet geen
 suijcker gestroijt werden, en men set se alsoo
 in de droogh-kast, d'selve harder stokende
 als mette droogh confituere, en alse bequaem
 sijn om om te keeren soo laet se eerst wel kout
 werden eer gij se van de berdekens off blicxkens
 los maeckt om te keeren, sij moeten des
 anderen daechs gekeert werden, t'selve
 continuerende drie daegen lange achtereen
 en bestroijt se met fijne suijcker daer naer
 laet men se droogen sonder meer te keeren ofte
 te bestroijen maer indien ghij tabletten maeckt
 van kersse druijven berberis off dieergelijcke
 heel natte vruchten soo neemt suer appelen

¹²⁹ [verleken = uit te lekken; verleeckt = uitgelekt; telloir = bord; gelijck van = als; verkoelen = afkoelen; mette = met de]

p48.¹³⁰ r35.2 vervolg

schelt se en in vieren gesneden ende de klockhuijse
 daer uijt gehaelt sijnde, doet se in een ketel
 met siedent waeter, en laet se koken tot se
 murw sijn, vrijft se dan door de sift als ghe=
 seijt is, en weecht als-dan daer van een halff
 pont, neemt dan van een van de voorschreven¹³¹
 vruchten stamt se in een marber mortier
 in dient noodich is om sap te krijgen, en
 het sap door gevrongen sijnde doet daer van
 een halff pondt bij het halff pondt appelen
 en laet het alsoo te saemen te minsten 6. a. 7.
 uren staen rusten en verleken in een fijn en
 dichte meel sift mer roert het sap met
 de appelen eerst in een schotel wel onderen,
 en ghij daer voorders tabelletten van sult
 maecken soo neemt een pondt suiCKER
 (maer totte barbaris moet vijff vierdel wesen
 om de groote suericheijt) en handelt
 voorders daer met als voorens gesecht
 is./

De druijven moeten niet gestamt werden,
 mer moeten met de vinger aenstucken
 gevreven werden noch heel groen en hart
 sijn, men moet mede vijff vierdendeel
 suiCKER daer toe nemen als totte barbaris./

p48. r36. Geleije van citroenen

Neemt twaalf suer appelen se mogen wel
 rijp sijn en hoe vaster van spijs hoe beter,
 gelijck als kannitiens appelen, schelt se

---

¹³⁰ [sift = zeef; stamt = stamp; marber = marmeren; verleken = uitlekken; mer = maar (Z.Ndl.) vijff vierdel= vijf vierde deel van een pont; met = mee; voorens = bovenstaand; gestamt = getampt]

¹³¹ afkorting opgelost "voorss" is "voorschreven".

p49.¹³² r36.1 vervolg

snijt se in viere en de klock hijsen daer uijt,
 set als-dan een confituer-pan met een kan
 water op't vier en als het begint te koken
 laet se vrij hardt sieden soo lange tot dat
 het waeter begint een weijnich te gommen,
 en de meeste cracht van de appelen wegh is
 giet het als-dan door een sift off doeck in
 een pot ondertusschen dat de appelen sieden
 soo raspt acht citroenen het geel dunnekens
 aff sonder wit: perst als-dan het sap daer
 mede uijt op de affgeraspte schellekens,
 en wringt het als-dan door een doeck op dat
 het sap geel daer van werde: neemt daer
 dan toe vijff vierendeel gestooten broodt=
 suijcker doet het bij het sap, en onder een
 gemenght sijnde, giet het in de confituerpan
 met het heete door gegoote water daer de
 appelen in gekoockt hebben, set het op't
 vuer en laet taemelijck en niet te hart
 sieden, op dat het en lijme, en als het
 geleijt en dick wert, dat wel bekandt
 anderhalff ure aenloopt, soo neemt het aff,
 en wat verkoelt en geschuijmt sijnde, schept
 het in de teijltiens,
 Nota dat dese geleije nimmermeer soo dick
 wert dat men hem snijden kan, sij is mede
 bruijn en ros, maer heel goet van smaeck./

**p49. r37. Marmelade van
 citroenen beter als voorn¹³³**

---

¹³² [geleijt = gelegd; bekandt = bijkans = bijna; aenloopt = duurt; teijltiens = kom of bord]
¹³³ afkorting opgelost "voorn" is "voornoemd"

p50.¹³⁴ r37.1 vervolg

Neemt suere appelen die vast van spijsen zijn,
 sij mogen wel rijp wesen, schelt se, snijdt se in
 vieren, en de klockhuijsen daer uijt, doet se in
 een ketel met siedent water, en alse murw
 gekockt zijn, neemt se daer uijt en vrijft se door
 een sift, en weecht van't geene door gevreven
 is een pont: ondertusschen dat de appelen
 koken soo stooft en weecht een pont canarie
 suijcker doet het in een aerde teijll en neemt
 als-dan vier rauve citroenen raspt het
 geel heel dun sonder't wit daer aff, en doet
 dit onder de suijcker: snijdt als-dan citroe=
 nen in vieren haelt de kerne daer uijt en
 schraapt voorts de spijsen van de velle aff
 mede in't pont suijcker voornoemt, roert
 het wel ondereen, doet als-dan het pont
 door gevreven appelen in een confituer pan
 die niet seer vlack is, set het op een heet
 vuur van koolen en niet van hout, roert
 het gestadich en als het wel te degen
 heet is, soo giet de suijcker met de citroen
 daer voorders bij, sonder de pan van't
 vuur te nemen, laet het heel hart koken
 maer stooft daer gen houdt onder dat
 alte seer flickert, en t'selve meer aen
 d'eene sij als d'andere doet koken, roert
 het gestadich op dat het aen de kanten niet
 aen en set, want wert ter stont hart en root
 laet het gelijck geseecht is gestadich en hart
 koken, tot dat het bint en men t'selve
 snijden kan en een vliesken daer op koomt

134

[kerne = pit; gen = geen; flickert = levendig, onrustig of bij afwisseling vlammen]

p51.¹³⁵ r37.2 vervolg

(dit probeert men een weijnich uijt de pan op de telloir scheppende, en laetende t'selve kout worden.) neemt het dan stracx aff, en wat verkoelt doch heel weijnich, en wel ghe=schuijmt sijnde schept het in teijltiens halff voll.

Nota dat men met sijn twee dient te wesen op dit te maecken, alsoo den eenen geduerich roeren moet en den anderen schuijmen, en pro=beren of het genoch is dat een alleen niet wel te gelijk doen en kan om dat het soo licht aenbrandt, dese marmelade is heel goedt bevonden, men moet mede wel letten dat het rasch genoch affgenomen wert om schoon./

**p51. r38. Alderhande drooghe=
confitueren te candeli=
seren**

Neemt een pot van aerde gelijk daer=men gemeenlijck conkommers in leijdt leght daer in alderhande droogh confituere die men kandeliseren kan, gelijk oraengie en citroenen, noten, pruijmen, amandelen, peren, persen, et cetera schickt se daer in soo danich datter kollekens tusschen beide blijven om de sijrope in te loopen, op dat se rontsom dese nie ontfangen kunnen en als de pot

---

¹³⁵

[kollkens = bergpasjes]

p52.¹³⁶ r38.1 vervolg

alsoo vol gepackt is, set daer boven 3. a. 4. dunnen stocxkens in, die de confitueren die de om leegh kunnen houden als men de sijrope daer op giet. maekt als-dan stercke sijrope met soo weijnich waeter dat de suiijcker daer even in smelten kan, om te weten of se genoch is, soo maectt u. vinger nat in kout water en steeckt hem alsoo in de siedende sijrope, en daer uijt wederom stracx in kout water, en als de sijrope dan ghe=lijck glas van uwe vingeren aff gaet, soo is se genoch giet se dan soo heet sonder verkoelen in de pot op de drooge confituere dat se daer wel onderstaen, en dan een kus=ken dat even soo groot is als de pot boven=wijt is, en daer toe expresselijck gemaectt dient te werden, terstondt daer boven op vast toe gebonden datter geensints de minste locht ofte wasem uijt vliegen en kan, en dan noch twee oude kussens rondom de pot gebonden op dat se te beter warm blijven mach, en dan alsoo twee daegen lanck in de droogh kast, d'selve wel warm en meer als ordinariis stokende, de tweede daege over sijnde doet men de pot open en men laet de sijroop dan schoon daer uijt loopen, en dan neemt men de fruijte daer uijt, daer men somtijts de pot wel om aenstucken breken moet om uijt te krijgen en die op de horde geleyt en eenen dach en en nacht in de kast

---

136

[vingeren = vingers (Vlaams Brabant)]

p53.¹³⁷ r38.2 vervolg

te droogen geseth de selve stookende als
ordinaris met andere confituere./

p53. r39. Natte abricosen

Laet die abricoosen niet wel soo rijp sijn
als men se oridnaris uijt de handt eedt, maer
evenwel niet soo rauw dattet noch eenige
groenicheijdt aen en is, snijdt se midsen door
ende de steen met het harde peesken datter selve
vast houdt daer uijt gedaen sijnde soo schelt se
heel dun, alle vlieskens en hardicheijt
daer van snijdende alse geschelt sijn soo
weecht tot een pont abricosen drie vierden=
deel canarie suijcker lecht de abricosen in
een confituer pot met het openste nae
beneden, en op elcke lage abricose sult ghij
van uwen suijcker (die heel cleijn ghestoo=
ten moet sijn) stroijen dat d'abricosen daer
met bedeckt sijn, dit alsoo continuerende
tot dat se alle daer in sijn, Nota dat ghij
eerst hebt het onderste van de pot moet
bestroijen met suijcker eer ghij d'abricosen
daer op leght, men moet tot elck pont
abricosen en suijcker naevenant een diver=
sche confituer-pot hebben om se in te leggen
ende daer nae de pot wel gestopt sijnde
laet men se alsoo een nacht staen weijcken
des anderen daechs doet een pont abricosen
met de suijcker gelijk in een vlacke con=
fituer pan en alsoo op't vuer geseth sijnde

---

¹³⁷

[ordinaris = gewoonlijk; midsen = middendoor]

p54.¹³⁸ r39.1 vervolg

laet men het in d'eerste eens tamelijck hart
 op sieden om de principale schuijm daer van
 te krijghen, mer moet ter stondt het vuer ver=
 minderen, en voorts seer lancksaem en gesta=
 dich sieden, de schuijm die daer noch op koomt
 neemt men aff met een ganse of swaene
 veer die daer aen blijft hangen, het moet
 in alles een halff ure sieden als-dan affgenomen
 en mette voor het resterende schuijm daer
 van gedaen hebbende doet men se in glase
 teijltkens of soo men begeert, op dese
 manier eerst lecht men daer in een halve
 met het opgesneden ent boven alwaer men
 dan een kern wel afgeschelt in lecht, en als=
 dan een ander helft daer over heen met het
 opgesneden eijndt beneden soo dat het een
 geheele abricose te samen maeckt de
 sijroop doet men nae behooren daer voorders
 bij./

Men kan de kerne daer mede wel uijt,
 laeten, oock mer halve alleen neffens
 malkanderen in teijltiens leggen elck
 een doet daer in sijnen will./

**p54. r40. Natte pruijmen
vande mast**

Neemt pruijmen vandemast die noch
 hartachtich sijn, mer even wel blauw
 ende niet te roodt, veecht se met een servet

---

¹³⁸ [ent = eind; kern = pit; pruijmen vandemast = pruimen van damaskus = kwetsen = prunus domestica]

p55.¹³⁹ r40.1 vervolg

wel te degen aff en neemt als-dan tot vier pont
 van dese pruijmen 3. pont schoonen broodt
 suiijcker clarificeert de selve tot sijroop ne=
 mende tot elck drie vierdendeel suiijcker
 een glas water, op de selve manier als u
 hier voorens geleert is, d'selffde geclari=
 ficeert sijnde en door een doeck gegoten,
 doet men de pruijmen elck pont apart
 in een wit aerde schotel ghietende daer
 op van de voorschreven¹⁴⁰ sijroop dat elck pont
 pruijmen even veel van de selve krijcht,
 wentelt se alsoo eens om in de sijroop, en
 laet se alsoo onbedeckt sijnde een nacht
 overstaen in de kelder, des anderen daechs
 eer ghij de pruijmen in de confituer pan
 doet, soo prickelt se een weijnich op
 dat se in't confijten te minder bersten, doet se
 als-dan mette sijroop in de panne, set se te
 vuer mer laet se niet hart sieden op dat se
 te minder bersten, kock se alsoo tot dat se
 genoch zijn en geleiye gemendelijck all
 anderhalff ure aenloopt schuijmt se met
 een veerken gelijck de abricosen, men sal se
 alse van't vuer genomen zijn om in de pot te
 doen wel te degen schuijmen eer men se daer
 in doet en in het koken neemt men se alle
 halff ure eens aff en schuijmen se wel
 te degen en dan wederom op't vuer geseth,

Indien men will can men om de ver=
 anderinge de pruijmen in't eerste wel
 schellen men kan mede wel van de

 139

[geen]

140

afkorting opgelost "voorss" is "voorschreven".

p56.¹⁴¹ r40.2 vervolg

groote witte eijer pruijmen nemen mer de
schellen moeten daer aen blijven, voorders
wert hier in alles geobserveert als in d'andere./

p56. r41. Tablette van berbarisse

Neemt drie lepelen canarisuijcker
fijn gestooten doet daer even soo veel water
bij dat de suiijcker even smilten kan, set
het in een silvere commeken op't vier.
en als de suiijcker gesmolten is doet er
noch een lepel of anderhalff suiijcker
bij om dicker te maecken, en als de blaes=
kens die door't sieden saer op comen
trobbel en gelijck als verglast sijn ende
de suiijcker heel dick is, soo giet sonder
de kom van't vuer te nemen een lepel
voll door gevrongen sap van berbaris
daer bij dan stracx aff genomen en ghe=
duerich geroert tot dat het bequaem en
dick genoch is om tablette op een papier
te gieten, en die dan aff gedaen alse kout
sijn sij moeten in carnael van couleur sijn./

**p56. r42. Berbarisse in de son
te confijten die heel
schoon is**

---

¹⁴¹ [geobserveert = NB observeren = zorgvuldig en aandachtig beschouwen; carnael = vleeskleurig]

p57.¹⁴² r42.1 vervolg

Neemt een pont berberis sonder steenen
 drie vierdendeel schoonen broodt suijcker
 wel gesift, doet dit te saemen in een hooch
 glas op dese manier, onder in't glas eerst
 een lage suijcker en daer op een lage berbarisse
 en dat alsoo gecontinueert tot dat alles
 daer in, is in de berbaris moet men met een
 spelle gaetkens steken dat het sap daer uijt
 kan en als men geen berbaris sonder steenen
 heeft moet men andere nemen ende de
 steenkens daer uijt doen, dit alsoo gedaen
 sijnde set men het glas in de heete sonne=
 schijn tot dat de suijcker gesmolten is
 en daer moet een een¹⁴³ papier met gaetkens
 gesteken met een spelle boven op het glas
 gebonden werden./

p57. r43. Natte ockernoten

Pluckt de ockernoten in het laest van
 junij als sij van binnen noch geen schael
 en hebben dat se mede niet alte cleijn en sijn
 maer neemt vrij de grootste, schel se over
 langs met ribbekens af datter niet van de
 groene balster aen en blijft, noch oock niet
 soo dick dat men gaetkens daer in siet, maer
 men moet maecken datte dicke groene
 bolster daer even aff is en niet en blijft
 als de witte noodt want het binnenste

---

¹⁴² [steenens = pitten; gesmolten = hier opgelost]

¹⁴³ overschrijffout twee keer "een".

p58.¹⁴⁴ r43.2 vervolg

van de schelle datter aen blijft wert stracx
 swart, gelijk als mede de gaetkens, als men se
 te dick schelt, men moet mede het mes
 elcke keer affvegen om soo niet te besmilt
 te maecken, die geschelt sijn werpt men
 terstont in kout water om wit te blijven
 en alse nu al geschelt sijn neemt men schelle
 van versche citroenen (: doch een weijnich
 wit daer aen latende) d'selve snijdende
 in lange smalle ribbeken, en moeten
 mede ten eersten in kout water gestelt
 werden, als-dan boort men met een houte
 pinneken d'wers deur elck noodt en
 men steeckt alsoo een van de citroen schel=
 lekens daer midden deur, maer in de
 groote note doet men der twee deur
 cruijs weechs en men werpt se alsoo
 wederom in schoon kout water de sijroop
 wert hier toe geclarificeert, ende ghe=
 slaegen even eens als geseecht is van de
 oraengien moet schoonen broodt suiijcker
 wesen en tot elck pont twee tenne kom=
 mekens water, d'welck weijnich minder
 als een pint maeckt, gepurificeert sijnde
 giet men se al mede door een doeck

Als de sijroop soo lange te verkoelen
 gestaen heeft dat men de vinger daer in
 kan houden giet men se in de vlacke con=
 fituer-pan en als-dan de note daer bij
 te weten tot elck pont suiijcker, en water

---

¹⁴⁴ [besmilt = morsen, bevuilen; al = allemaal; gheslaegen = geklopt; tenne = tinnen]

p59.¹⁴⁵ r43.3 vervolg

naer advenanat tot sijroop gemaect 60.
 noten en men mach in een groote pan wel 180.
 noten te gelijk en sijroop nae advenant
 te weten drie pont suijcker en 1½ kan water,
 t'seffens confijten men set het dan gelijk
 te vuer en mogen wel tamelijck hart
 koken ruijm vijff quartier urs lanck, dan
 schept men de noten (deselve eerst proevende
 of se oock noch teij sijn de schellekens die
 daer in sijn blijven altijd hart) sonder eenige
 sijroop daer bij in een confituer-pot de
 pan op het vuer laetende, want men de
 sijroop daer naer alleen noch ontrent een
 half quartier urs of tot dat se haer
 consistentie krijcht, koken als-dan neemt
 men se aff wel te degen gheschuijmt sijnde
 giet men se op de noten die wel te degen
 onder de sijroop moeten liggen./

p59. r44. Kruijs besien

Laet de cruijs-besien mede heel groen
 sijn en onrijp maer de steelkens moeten
 daer aenblijven en de steenkens laet men
 mede daer inne, neemt dan te gelijk een
 pont van dese besien om te confijten doet se
 in een pan giet daer bij ses lepelen water
 set het dan op een tamelijck vuer, roert
 de besien gestadich met een lepel, maer

---

¹⁴⁵ [cruijs-besien = kruisbes = Ribes uva-crispa, NB naamgeving omgeving Nijmegen; steenkens = pitjes]

p60.¹⁴⁶ r44.1 vervolg

laet se niet koken voor de suiijcker daer bij
 is, mer wel heel heet werden gestookten en alse vast
 sijn, soo doet drie vierdendeel broodt suiijcker
 daer bij, als de suiijcker daer onder geroert
 is soo laet se terstondt heel hart koken
 tot dat se groen sijn laet dan noch een
 weijnich tijts lansaem daer naer koken
 tot dat de sijroop geleijt, neemt se dan aff
 en wel geschuijmt sijnde soo schept se op./

**p60. r45. Pour faire de la sirope
de violette**

On pranderas les viblettes de deseras
 tous les feullies et quitter le vert et
 blan et pui vous prenes 2. 3. ou 4.
 ponies de violettes et le mettes en un peti
 pot et vous ij mettes de l'aus de pluie et
 meste l'eau quoin duseu 24. heure sur
 de chode sandre et puis vous de quitte
 tous ensembles du pot et le passe par un
 linge for clere et pui voirs prere autan
 de sucre que le jeu que vous aves passe
 et qui vous le meste en samble au feu
 et le lesser boullier sij lon qu'il vous
 samble que vous le voule avoir et pui le
 couvrier for bien et le mestre en un pot
 ou un boutielle./

[einde eerste deel]

---

¹⁴⁶

p60 r45 Om stroop van viooltjes te maken

Men zal van de viooltjes nemen alle blaadjes
 af trekken werpt het groen en
 het wit weg en vervolgens neemt u 2.3. of 4.
 handvol viooltjes regenwater en
 doe het kweewater er boven op en zet
 het gedurende 24 uur op de hete as en vervolgens
 haalt u u alles samen uit de pot en doet het door een
 doek om te klaren en vervolgens neemt u zoveel
 suiker als het sap dat u gezeefd heeft
 en u zet het samen op het vuur
 en laat het koken zo lang als dat u
 denkt dat u het wilt hebben en vervolgens
 dek ze goed toe en doe ze in een pot
 of een fles./

[vier lege pagina's 61 tot en met 64]

Figuur 51 Osias Beert (I) (1596 – 1623) toegeschreven aan, Stilleven met een wijnglas en een tinnen bord met zoet gebak (gekonfijt fruit), afm. 25,1 x 35,6 cm afbeeldingsnummer R.K.D. 0000191400 PC Duitsland

[vier lege pagina's 61 tot en met 64]

Figuur 52 Georg Flegel, Stilleven met (gekonfijt) fruit en suikerwerk, 19.8 x 23.9 cm, Frankfurt am Main, Städel Museum, inv./cat.nr 2046

[vier lege pagina's 61 tot en met 64]

Figuur 53 Pieter Gerritsz. van Roestraeten , (1645 – 1700), Een Yixing theepot, chinees porseleinen kopjes en een tazza met suikerwerk op een tafel, olieverf op doek, afm. 46 x 60 cm

[vier lege pagina's 61 tot en met 64]

Figuur 54 David de Heem, naar Osias Beert, amandelen, oesters, zoetigheid, kastanjes en wijn op een houten tafel, circa 1605-1630 afm. 46,1 x 68,5 cm.¹⁴⁷ (NB links achter zijn gekonfijte vruchten)

[begin tweede gedeelte]

¹⁴⁷ <https://static1.squarespace.com/static/544e68f7e4b0ddfd0e61e1aa/t/56cb41af62cd946188c3fd87/1456161210168/QR+BEERT.pdf>

p65.¹⁴⁸ r46. Om framboose wijn te maecken

Neemt de framboose vrijff se onstucken
en hangt se in een strumijn neemt het
claer nat daer¹⁴⁹ daer uijt coomt, weecht eens
soo veel suijcker als nat en cleijntiens
gestooten doet dat samen in een cleijne flessiens
settet op een drooge plaets en laetet soo
still staen de flesken niet heel voll./

p65. r47. Pour fuire un extract d'hijpocras¹⁵⁰ tres excellent¹⁵¹

Prenez un demij pot de l'eau de vie le
meilleur que puissiez trouver quatre onces
de sucre en pain, deux once de canelle une
meilleure demij once de gingember deux
drammes de curda mon il faut reduire poudre
toutes les espices sus dites, et le mettre
avec l'eau de vie dans un flacon fort bien
serre, laijsez le comme cela environ quinze
jours au soleil au millieur de l'este, ou en
hijver devant un petit feu quand vous
voudrez faire de l'hijpocras, vous pren=
derez une pinte de vin de france, et le
rende bien doux ovie du sucre et appres
ij adiours terez dix ou douze goutte du diet

---

¹⁴⁸ [strumijn = vergiet, zeef; hypocras, een naar de griekse gneesheer Hypocrates genoemde kruidenwijn; ovie = b.o. ei of met]

¹⁴⁹ overschijffout twee keer "daer".

¹⁵⁰ Hypocras, een naar de griekse gneesheer Hypocrates genoemde kruidenwijn.

¹⁵¹ Om een extract te maken // van hypocras erg goed

Neem een halve pot "eau de vie" de
beste die u kunt vinden vier ons
brood suiker, twee ons kaneel een
half ons gember van de beste twee
drachmes van kardamom tot poeder gemaakt
alle bovenstaande ingredienten, en mengen
met "eau de vie" in een fles sterk goed
vastgezet laat het als dat ongeveer veertien
dagen in de zon in het beste van het oosten of in de
winter voor een klein vuur wannneer u
hypocras wilt maken, zal u nemen
Een pint franse wijn, en het goed zoet maken
met suiker ter groote van een ei en daarna
er aan toevoegen tien of twaalf druppels van het bovenstaande/

p66.¹⁵² r47. vervolg¹⁵³

extract, et boirez sw l'hypocras fort
 excelent
 et le faut remuer tous les jours deux
 ou 3. fois./

**p66. r48. Om een orani toert te
maecken**

De droghe oranie schelle werden eene
 nacht geweyjckt ende als dan morf gesode
 ende dan wat laete verleken dat gedaen
 sijnde raspt die redelijck cleijn onstucken
 ende roert daer dan bij corinte suijker
 caneel een lepelken wijn als men het
 in de pan doet wat boter onder en bovens
 daer op geleyt begerde om mal serte sijn cont
 een lochte appel daer in hacken met de
 orani schelle./

**p66. r49. Om een merch toert
te maecken**

Als de corste in de panne geleyt is witte
 broodt geraspt daer in gedaen ende dan een
 lagh merch gesneden aen schijffkens ende
 dan wederom wittebroodt midts daer oock
 mede tusschen als het merch tusschen het
 broodt compt doijers van herde eijeren corinthe
 suijcker en pingelen de doijers van eijere
 moet kleijn gehackt sijn, Nota dat dese tort
 moet warm gegeten sijn naer dat de panne groot
 is neem de allens u spijsche./

---

¹⁵² [serte = b.o. mnw saert = teer, zacht; merch = merg]

¹⁵³ extract, en drink je hypokras erg goed
 je moet het elke dag schudden twee of 3. keer./

**p67.¹⁵⁴ r50. Om een sitroen toert
te maecken**

Neemt wat geraspt broodt naer venant
u panne wat gestoote amandele het sap van
vijff citroenen met de gele schellekens
daer oock in geraspt suijsker ses eijere
twee witte ende de rest sonder, wat
boter ende onderroert ende soo in de panne
laeten backen dese citroen toert maeckt¹⁵⁵ men
oock op dese maniere men doet er noch broodt
noch amandelen in maer men raspt de
citroenen soo veel als men kan wit ende
geel ende daer allen doijsers van eijere
in met suijsker ende het sap en wat
boter is noch beter als de voorhaelde
maer meoijelijck om uijt de panne te gaen,
De kervel taert perst me het nat uijt
in plaats van te hacken anders als
ordinaris./

**p67. r51. Amandel taert sonder
eijders**

Neemt ontrent een halff pont amandele
en drij beschuijten een halff commeken
soete roomen booter suijsker wat roose=
water de amandelen met het buschuijt
kleijn gestooten./

---

¹⁵⁴ [ordinaris = gewoonlijk; eijders = eieren]
¹⁵⁵ een streep door “maeckt”

p68.¹⁵⁶ r52. Pruijm taert

De pruijmen opgwelt ende dan de steenen
uijt gedaen en dan daer onder geroert suete
vette room met gesmolte boter en een
beschuijt gestoten ende suijsker en caneel
oock gestooten./

**p68. r53. Kandeel sonder
eijeren**

Rijs en waeter met een, eens op te
laete sieden dan daer in geroert een
commeken vet van room met een weijnich
saveraen om de couleur te geven dit
same noch eens op sieden, ende ghe=
stadich geroert./

**p68. r54. Om een citroen pape
te maecken**

Neemt een commeken wijn ende on=
trent de helfft soo veel water, het sap
van twee citroenen het geel daer oock
van geraspt wat geraspt broodt acht
doijers van eijeren veel cleijn geclopt wat
roose water wel suijsker ende roert
dit samen onder een ende gesode ende
stadich geroert./

---

¹⁵⁶ [opgwelt = in het water geweekt; steenen = pitten; suete = zoete; saveraen = saffraan]

p69.¹⁵⁷ r55. Om een sop te maken

Een halff kan wijn ende oock soo veel
waters daer in een vierendeel corinten
ende om drie stuiver spaensche capers
wat boters ende suiickers ende laete dit
samen koken ende dan een stuijvers
witte broodt aen snekens gesneden ende
geherst ende daer dit voorhaelt nat
op gegoten

**p69. r56. Om een goede struijve
te backe**

Twaelff eijeren een commeken saene
van roome een kruijme van een halve
stuijvers witte broodt geraspt een lepelken
terwe blom om ses oort sofferaen en weij=
nich caneel en suiicker wel te samen onder
een geclopt ende wel boter in de panne
gedaen ende over een goet vuer laete backen./

p69. r57. Om waffels te backen

Eenen pot soete melck ende een pont ende
een half terwe meel ander halff commeken
gesmolten boter ende thien eijeren vijff
met de witten ende vijff sonder witte

---

¹⁵⁷ [snekens = sneetjes; geherst = geroosterd; struive = struif = eiergebak, omelet; stuiver = 1/20 gulden;
oort = vierde deel van een stuiver, oort = 2 duiten, geldmaat]

p70.¹⁵⁸ r57. vervolg

ende een buschuijtken ende een halff
 lepelken ghist ende s'avonts te vooren
 beslaege als men den andere dach will
 backen./

p70. r58. Een toerte van pruijniole

Stooft pruijniole stooft die ende dan vrijfft
 die ontstucken dan snijt dar wel orani=
 schellen onder aen riemkes gesnede ende
 suijcker caneel boter ende dan ondereen
 geroert het moeten geconfijte schellen
 wesen./

**p70. r59. Om een groove pastij
te maecken**

Neemt eenen haes heel morwe gesoden
 en dan de beenen uijt trecken, men neemt
 tot eenen hees 2. pont runt vlees hoe
 vetter hoe beter ende dat oock heel
 morwe gesoden ende dan samen in den
 asijn geleijt acht off thien daegen en dan
 cleijn gehackt onder malkanderen, en
 dan moet er in doen naegelen en noten en pe=
 per ende boter dan soo in deegh gedaen en
 dan ribbe van speck daer tusschen gedaen
 en wel vast geparst./

---

¹⁵⁸ [pruijniole = prunel = gedroogde ontpitte, gekonfijte pruim; hees = haes = haas]

**p71.¹⁵⁹ r60. Om ghehackte lamoens pastij
te maecken**

Men neemt vier pont calfs vlees kleijn ghe=
kapt daer bij een vierdendeel ponts runts vet,
wat foelie een notemuskaet een lamoen, een
cleijn weijnich peper 2. eijeren, dit al ondereen
geruert met sout en boter dit dan in een
pan geleijt met water vlees nat, maer
moet niet heel onder het nat leggen, en dan
daer naer in deegh gedaen als men het in
geen pan en begeert./

**p71. r61. Om een pastej te maecken
van diversche vis als een
olipodrigo**

Men neemt wat eelebot en wat cabilleau
en wat salm sommige leggen den salm eerst
wel een nacht in den asijn, men wast desen
vis wel schoon en men laet se versijgen, en
dan affgedroocht ende in de corst geleijt,
ende doetter wat peper en sout op, en wat
gestooten foelij, en lecht wat boter tusschen
beijden, doet er bij de stoullen van ertirc=
hocken, en ballekens van vis gemaect
die men, boven op leijt en wat dunne
stuckskens van lamoenen en boter boven
op en dect dan de pastij toe en laet se
backen, en om de ballekens van de¹⁶⁰ visch

---

¹⁵⁹ [lamoen = citroen = Citrus Limonum; olipodrigo = spaanse hutspot = uit Spanje afkomstige stoofpot;
versijgen = uitlekken; ertirchocken = artisjokken]

¹⁶⁰ afkoring opgelost “van” bovenstreept is “van den”.

p72.¹⁶¹ r61. vervolg

te maecken sijn die van een kerper de
beste, en worden aldus gemaect,

Neemt den carper ofte snoeck en snijdt
den visch aff en capt die al rauw, en
doetter dan bij wat note foelie, wat peper
en wat sout en een weijnich geraspt
wittebroodt en een eij off meer, naar
dat men veel gehackt heeft, en aen een kan houden
en als se gemaect sijn soo neemt wat wijn
en een goet stuck boter in een pottien, en laet
dat eens op sieden en doetter dan de ballekens
in en laeten't dan noch wat stillekens sieden
tot dat sij bij nae genoch sijn en laet se dan cout
worden eer ghij se in de pasteij lecht,

Item soo men het gehackt van een karper
maectt soo neemt de milt en snijdt die in
cleijne stucxkens en doet dat in de ballekens
dat is seer fraeij en anders commen se oock
wel in de pastij leggen in de plaetse van
svesers, item als de pastij uijt den hoven
coomt sal men daer de sous over gieten neemt
vier doijeren van eijeren, en wat wijn, ende
vergeuijs en wat water en eens opgesoden
ende dan op de pastij gegoten./

**p72. r62. Om cleijne rifioelkens
van merch en eijeren te
maecken**

---

¹⁶¹ [svesers = zawezerikken; hoven = oven; rifioelkens = uit het Italiaans ravioli = gevulde deegkussentjes]

p73.¹⁶² r62. vervolg

men neemt het merch wten schenkel niet
 van de grootste en daer toe vier doijeren van
 eijeren eerst hardt gesoden, en dan de selve
 met het merch wel cleijn onder een gestooten
 in een mortier, en daer onder gedaen al redelijck
 veel gestooten, caneel en suiijcker, en dat alles
 wel onderen gestooten en vermengelt, ende
 als-dan 't selve in den deech geleijt welcken
 deech men sal maecken als men't heeft
 met capuijne vet, of het seffde nat, daer
 het in gesoden is in de plaetse van boter en
 anders water ende den deech moet passelijck
 stijff sijn, en men doet er wel een weijnich
 suiijcker [b]ij¹⁶³, en als't gerolt is sal men de
 bovenste sijde wat pricken voor het
 uijt bersten en dan wat spijs in geleijt, en
 dan affgespoort men maeckt se heel cleijn
 ende gemaect sijnde laet men die backen
 in een toert pan, en dan can men die wel
 een dach of twee houden, en als men se
 wilt eten, soo sal men se nemen eenich
 weijnich goet sop, en doen daer in wat
 suiijcker en laeten te samen sieden dat het
 wat gebonden is, en dan aff genomen, en
 een seffens maer¹⁶⁴ ingeleijt, en eens om=
 keeren, en dan uijtgenomen en dan terstont
 moet men daer suiijcker en caneel op stroijen
 eer dat sij drooch worden en al weer een
 ander in't nat geleijt, en gedaen als voore,
 tot dat sij alle samen gedaen sijn, die ghij
 dan doen wilt en warm gegeten dan sijn sij
 best, dese worden aldus gepasseert door het nat./

---

¹⁶² [wtē = uit den]

¹⁶³ lezing onduidelijk [b]ij eerste letter onduidelijk.

¹⁶⁴ "maer" moet vermoedelijk "daer" zijn

**p74.¹⁶⁵ r63. Om cleijne taertiens met confiture
te maecken**

Men maeckt de deech met den doijer van
een eije en gesmolten boter, en meel rede=
lijck stijff, ende als den deech wt gerolt
is sal men dat snijden aen hartekens, en
ruijtens oft alle fatsoenen die men wilt
ende men snijdt de randen apart met het
spoorken ende de eene cant, off de gesne=
den hartiens en ruijtiens vrijve met wil
van een eije, ende de cante daer apart
rondom aengeset, ende dan gemaech sijnde
leijt men daer de onfitueren in, anders
niet dan in de midden leijt men een cleijn
beetien boter ende dan set men se in den hove
ende al de korsten gebacken sijn sijn se
genoch./

**p74. r64. Item om cabellieau te
stoven ofte oock die
heele groote snoecken
en sijn soo heel goet**

Voor eerst soo neemt een cleijn potten
doet daer in water en boter, en dat op het
vier geseth, ende samen laeten sieden
ontrent een halff ure, en als dan sal men
den visch doen in een eerde schotel en

---

¹⁶⁵ [spoorken = stok met scherpe ijzeren punt; ure = uren; eerde = aardewerken]

p75.¹⁶⁶ r64. vervolg

doet er, dan van't gesoden nat op, en wat peper
 en folie, en wat geraspte noten en wat sout
 en vergeuijs redelijck veel dattet wat
 rinskens is, men moet er soo veel nat op doen,
 en soo niet genoeg en is sal men daer van't
 selve nat noch wat op doen, het moet
 toegedeckt sijn, ende gestooft tot dat de
 visch morw is, in't stoven wat van een
 citroen schel gedaen is mede goet./

**p75. r65. Om ghehackt van vis te
 maecken al waer goet toe
 sijn carper louwen oft oock
 snoecken**

Voor eerst soo snijt men den visch van den
 graete ende dan den selfden visch gesne=
 den in cleijne viercante stucken alles
 wel van een gesneden, ende gesneden
 sijnde sal men daer wat cruijt onder doen,
 wat noten, foelie, peper en wat sout, en
 wat onderen geroert met en mes dan
 sal men het gehackt in den heeten olij ofte
 boter doen, ende wat geroert metten mes
 tot dat den vis altesamen van een scheijt
 en als't een weijnich daer in gebracken is
 sal men daer in doen wat wijn ende wat
 van een citroen-schel ende als't daer wat

---

¹⁶⁶ [folie = foelie = huid om de muskaatnoot; vergeuijs = sap van de onrijpe druif; rinskens = zurig; louw = zeelt = tinca tinca; en = een]

p76.¹⁶⁷ r65. vervolg

mede gestooft heeft, sal men daer dan noch
 in doen wat vergeuijs, ofte wat sop
 van citroene ende als't een weijnich daer
 mede gestooft heeft, sal men het op rechten,
 Item een ajuijntien in't midden van't ghe=
 hackt geseth, als't stoven staet en dan
 uijt genomen is niet quaedt voor de geur,
 die niet gern ajuijn en eeten, dit wort in
 een eerde pan gemaect ofte oock wel
 in copere./

**p76. r66. Item om de rugge van
carper te stoven**

Men sal de rugge eerst sieden, ende
 dan sal men die wat kappen, en men neemt
 een halven appel en die apart gecapt en
 een ajuijn oock apart gecapt den ajuijn
 sal men dan te stoven setten met wat olie
 ofte boter voor de geene die boter eten,
 want soo is sij best gestooft,

Item als den ajuijn morw is, dan sal men
 daer die rugge met den appel beide
 gecapt onder roeren met een weijnich
 peper en gestooft folie en sout en 3. of
 4. lepelen wijn alles onder een geroert
 sijnde sal men't wat laeten stoven en
 dan op rechten./

 167

[geen]

**p77.¹⁶⁸ r67. Om saen te meacken met eijeren
: en oock sonder, en is goet**

Neemt 2. potten soete melck en die sal men
sieden tot dat sij opcoomt, ende dan affgenomen
en geroert tot dat een weijnich maer verslagen
is, dan daer in geroert 4. doijeren van eijers
cleijn geclopt sijnde, dan sal men dat melck voort
blijven roeren, tot dat sij maer bloet lauw meer
en is, dan sal men daer onder roeren 2. polle=
pelen suer botermelck, en als't daer onder ghe=
roert is, sal men't uijtgieten daer men't in
wil laeten staen en dan sal men't setten in een
plaetse daert niet te kout ofte te warm
en is, en men moet het dan met een doeck
toe decken: Item men can den saen oock
maecken sonder eijeren en sij is soo ghemaect¹⁶⁹
oock heel goet./

**p77. r68. Om een witte pasteij van
duijven te maecken**

Men neemt drie off vier duiven hoe jonger
hoe beter ende de selve op gestijft in siedent
heet waeter ende daer nae laeten cout
worden in cout water ende als het deegh
gemaect is dan legt er de duijven in met
platte stuckskens speck die gesneden en
twee of drie swesers en wat haenecammen

---

¹⁶⁸ [saen = zaan, room, dikke melk, geronnen melk, hier platte kaas, kwark
swesers = zwezerik; haenecammen = cantharel = Cantharellus cibarius, of hier worden mogelijk de kam van een
haan bedoelt]

¹⁶⁹ lezing onduidelijk "ghemaect" lezing "m" is onduidelijk er lijkt ook een "t" te staan .

p78. r68. vervolg

en wat harde doiieren van eijeren cleijn
 ghecapt ende daer onder over gestroijt met
 wat heele foelie en wat heele naegelen,
 en als't dan den tijt is soo doet men daer oock
 bij asperges ofte stoelen van arthichoecken
 daer dan boven opgeleedt wat boter en wat
 sout, en dan toe gedeckt ende gebacken, ende
 gietende dese naevolgende sauce op
 die men sal maecken van haemelen nat ende
 wat wijn ende vergeuijs ende foelij ende
 als't wat opgecoockt sal hebben, sal men
 nemen twee doiieren van eijeren, ofte
 3. cleijn geclopt met een lepel wijnasijn
 ende dit onder het voorschreven¹⁷⁰ nat geroert ende
 opgewelt ende geroert ofte het soude
 schiften ende dan op de pasteij gegooten./¹⁷¹

**p78. r69. noch een pasteij van
 duijven op een ander
 manier die goet is**

Men neemt de duijven alse schoon ghe=
 maeckt sijn en men bedeckt de borst met
 lardeer-speck elck besonder dat sij wel be=
 deckt sijn, ende dan in een ommeslach van witte
 deegh geleijt met wat peper, noten, foelie,
 sout en boter ende dan gebacken, men eedt
 dese pasteij drooch sonder sauce./

---

¹⁷⁰   fkorting opgelost “voors” is “voorschreven” of “voorstaand”
¹⁷¹   lijkt een ouder recept te zijn met “ende”

**p79.¹⁷² r70. Instructie aengaende alle pasteijen
soo wel witte als bruijne t'welck
men niet en mach vergeten te doen**

Te weten de eerst alse uijt gerolt is wel te pricken op die sijde die buijten comt, eer dat men op het vlees leijdt ende dat belet dat sij niet en bleijeren, Item als de pasteijen in den hoven een weijnich tijts, dat de korst stijff is, sal men niet vergeten een gat boven in te maecken met een dicken priem, want alse geen locht en hebben soudensij bersten, ende alse uijt den hoven comen maecken dat weer toe met deech te weten de bruijne, want de witte worden warm gegeten, want al dat men wil houden en mach geen locht in comen, Item als men de bruijn pasteijen van buijten roodt begeert soo sal men nemen een doijer van een eije en wat van wit en doen daer een weijnich rooden boles onder ende daer dan mede gestreken./

**p79 r71. Om een bruijne pastey te maecken
van calfs oft haemelen
bout**

Men sal het vlees wel cloppen als de beenen daer uijt gesneden sijn ende dan besprenckt met asijn op den rooster geleijt en laeten't stijven aen beijde sijden ende dan al warm in den asijn

---

¹⁷² [bleieren = blaaieren = blaken = aanbranden ; boles = kleiaarde; haemel = gekastreert ram]

p80.¹⁷³ r71. vervolg

geleijt twee ofte drij daegen ende alle daegen om
gekeert, als dan sal men't larderen het speck
sal men eerst wentelen in cruijt te weeten men
neemt naegelen, noten en foelie en wat peper
en sout alles onder een gemenghelt ende als
het vlees op den deech leijt sal men daer
onder en boven oock wat cruijt doen en een
gesouten lamoen en wat roosemerijn mede
boven op geleijdt en ook niet quaedt,
Ende dese pasteijen moeten wel drij uren
in den hoven staen, ende daer uijt comende
sal men se aff laeten ende wederom toe stoppen
met wat deegh op dat sij wederom dicht is
dit gat sal men aen een sijde maecken wat
leegh op dat het nat kan affloopen, dan
sal men dat nat bewaeren tot dat men de sauce
gaet maecken waar toe men sal nemen rogge
broodt wel hart en droogh gebraden op den
rooster ende dan cleijn gestooten en gesift, hier
sal men dan van nemen soo veel als van noode
is, en door dat in't nat met wat siroop en
asijn dese sauce moet lanck sieden tot dat
allen de raeuwicheijt van broodt vergaen is
en dan is sij goet ende gesmeij hij moet in't
eerste wel geroeckt worden dat niet aen
en brande, als ick van't affgelaeten nat niet
en hebbe dan neme ick vlees-nat ende daer
asijn in gedaen met wat cruijt en boter ende
gemaect als voor¹⁷⁴, ende als de pastey op,
gesneden wordt, dan sal men de sauce daer all
warm over gieten,

¹⁷³ [gesmeij = soepel, rekbaar, buigbaar]

¹⁷⁴ afkorting opgelost "voor" is "voorscheven" of "vooren".

p81.¹⁷⁵ r71. vervolg

Item de pasteijen van haemelen vlees sijnde
 corsten best gemaect op sijn vennisons
 ende calfs pasteijen met een ommeslach, niet
 te min men doet al nae dattet te pas coomt
 met alle beijde, Item het calfs vlees tot
 pasteij heb ick wel gelardeert met wat
 vet van't nierbedde, men maeckt boven in't
 vlees hier en daer een gat met een mes ende
 het vet daer in gesteken ende dit en is soo
 crachtich niet als met speck gelardeert./

**p81. r72. Om een bruijne pasteij van
vercken-vlees te maecken**

Men neemt een stuck van de schouder en men
 snijdt de beenen uijt en het speck boven af
 op de dickte nae van een halve vinger ende
 dan sal men't larderen en wentelen het speck
 in't cruijt te weten noten, foelie, en sout
 en bij soo verre het speck bequaem is om
 mede te larderen dat men daer boven aff ghe=
 sneden heeft soo mach men dat nemen, soo niet
 ander want de lardons moeten als wat dick
 wesen, het vlees moet twee daegen in den
 asijn liggen, dese worden gemaect op sijn
 venaisons, de venaisonne worden van twee
 stucken gemaect anders aff gesneden en
 boven dan iet een ander schel bedeckt ende
 men leijdt rondom het vlees een boerelt of
 vrongh van deech ende dan wel gesloten./

¹⁷⁵

[vennisons = wildpastei; nierbedde = niervet; boerelt = vlecht; vrongh = gedraaid, vlecht]

**p82.¹⁷⁶ r73. Om een calkoen in een bruijne
corst te leggen en oock oude
patrijsen**

Men snijdt den hals met de vleugelen ende de pooten af ende dan op den rooster geleyt ende gestijft sijnde larderen en het speck in't cruijt wentelen, maer eer men't lardeert sal men't eerst eenen nacht in den asijn leggen en men doet er in, naegelen, peper, en noten, wat sout en boter boven op geleyt en een gesouten laemoen als men die heeft men leijt de kalc=koenen in een ronde korst ende de patrijsen van gelijcken ende dan een souce daer op gedaen als men die open snijdt./

**p82. r74. Om een soete pasteij te
maecken**

Men neemt hier toe calfs vlees en half ver=ken of wat meer gesoden ende dan gecooct met runder vet en een gesouten laemoen die wil maer eerst wat geweyckt, doet het dan in een pot en dan daer in geclan-corenten en wat pruijmen en wat gepelde amandelen ofte pingelen caneel en een weijnich gijmber, suijcker nae behooren, en wat wijn met een weijnich bier asijn, en wat vlees nat oft water ende dan sucade boven op geleyt,

---

¹⁷⁶ [geclan = glimmend of gedan = gedaan]

p83.¹⁷⁷ r74. vervolg

Item de pruijmen ende corenten sal men eerst op
swellen eer men die daer onder sal doen alsoo dat
best is Item als me[n] geen gesoden vlees en heeft
soo neemt gebraeden vlees, ende als't uijt den
hoven comt sal men daer noch wat nat in
doen, dat men sal maecken van wat nat wijn
en asijn en suijcker en wat biscuit gestooten
ofte geraspt broodt./

**p83. r75. Om een halve pasteij te
maecken in een witte corst**

Men snijdt allen het vlees aff en cleijn cappen
ende als't cleijn is sal men daer noch onder
cappen een half pont lardeer-speck en daer
dan bij doen, noten, foelie, nagelen, peper en
wat sout en men capt er oock een halve lam=
oen onder en onder dit gehackt sal men onder
doen vier eijeren twee met wit en 2. sonder
wit, en een hantvol blom en dat wel met
de handt onder een gemenght en dan in een
schotel gedaen als-dan sal men een witten deegh
maecken die wat stijff is, en dan uitgerolt
en vierkant gesneden en dan sal men het
ghehackt vlees met lagen daer op leggen
als mede gesneden lardeer-speck al met lagen
of het gelardeert waer als-dan sal men ronde=
lom het vlees een rolleken van deech leggen
en dan op het geleijt een weijnich boter en
een sneken of twee van een verse citroen

---

¹⁷⁷ [hoven = oven; geleijt = gelegd]

p84.¹⁷⁸ r75. vervolg

soo men die heeft mach men wel vier nemen
 en dan soe gedeckt met een eerde scheel en
 wel gesloten dat niet uijt en loope, dese
 pastej moet cout gegeten worden en dat
 met mostert en suijcker want men
 daer geen sauce op en doet./

**p84. r76. Om een calfs pastej op
 sijn engels te maecken**

Neemt cleijne stuckskens vlees uijt
 den bill en niet dicker dan ontrent de
 dickte van een teerlinge, ende de stucxkens
 mogen wel stijff drie vinger breedt zijn
 ende de selve sal men wel cloppen met de
 rugge van een swaer mes al cruijs-weechs
 en dan gelardeert, men neemt het speck
 soo lanck dat men't door het vlees op en
 neer can door krijgen gelijck dat moet
 sijn, ende dan, een ure of twee in den asijn
 geleijt oft ingeval van haest, sal men't
 een halff ure in waermen asijn leggen
 dat dan soo veel is al off twee uren in
 couden asijn had gelegen, als-dan in de corst
 geleijt, en daer bij gedaen saveijfkens en
 sweserkens en haenekammekens en een
 doijer van een hart eije gekaut, wat
 peper foelie en sout en wat boter, dese
 pastej en maeckt men niet diep, den rant

---

¹⁷⁸ [teerling = dobbelsteen; cruijs-weechs = kruiswijs; haest= spoed; saveijfkens = saucijsjes; sweserkens = zwezer; gekaut = afgekoeld]

p85.¹⁷⁹ r76. vervolg

van den carper is maer een duijm breedt hooch
 maer moeten redelijck wijt wesen, ontrent
 de drij vierendeel blom is een fraeije groote
 van een pasteijken,
 Item als de pasteij wt de hoven coomt
 sal men daer de sauce op doen als't open ghe=
 sneden is die men sal maecken van wat ha=
 melen nat en vergeuijs, en wat heele foelie,
 en een gestooten buiscuitken, en een weijnich
 boter en een paer snekens van een verse
 citroen sonder de schel./

**p85. r77. Om een witte pasteij te
 maecken van een ree, die seer
 goet is oock op sijn engels**

Men neemt een stuck van't vleesch en men
 clopt het wel ende dan op rooster leggen om
 te stijven ende dan al warm in den asijn
 geleijdt 24. uren lanck neemt het dan
 uijt en snijdt het dan aen cleijne stuckskens
 ontrent een halve handt grootd en die dan
 gelardeert en in de corst geleijt met foelie
 en wat groenen roosemarijn wat ghebroken
 en wat peper groff gestooten en wat sout
 en boter, en alse gebacken is sal men daer
 souce op doen, die men sal maken van vlees
 nat en vergeuijs wat wij en wat geraspt
 broodt en een weijnich boter dit samen
 wel gesoden sijnde sal men daer op doen./

---

¹⁷⁹ [hamel = gecastreerd ram; wij = b.o. wijn]

**p86.¹⁸⁰ r78. Om vis pasteijen te maecken
van carpers en ander en om
een soete pasteij te maecken
van visch die goet is**

Men haelt het ingewant wt de geschra=
be carpers en wat affgewasschen, sal=
men die soo heel een nacht in de vergeuijs
setten, s'anderdaechs sal men die snijden aen
ronde stucken, oft soo men will men mach't
wat laeten verleken eer men't in de corst
leijt, en dan stort men onder in de cop
wat foelie en note en een weijnich nae=
gelen, en dan den visch ingeleijt, en daer
noch ingedaen corenten en een lepel
suijcker oft wat meer nae goet duncken
en oock caneel en heel foelie en wat
van een lamoen, eerst wat geweijscht, is
best en wel boter boven op, en dan het
scheel [boven] op gedaen en op een papier
in den hoven gedaen en alse opgesneden is
sal men daer noch wat sauce in gieten die
men eerst sal gemaect hebben van wat
wijn, wat vergeuijs en wat water en een
weijnich boter, en dat sal men wat laten
sieden, men kan den visch oock wel een halven
dach in den asijn leggen in de plaetse van een
nacht in de vergeuijs, men doet in dese pasteij
oock wel wat pingelen die will./

---

¹⁸⁰ [mach't = mag het; pingelen = pijnboompitten]

**p87.¹⁸¹ r79. Om een suere pastey van carper
of andere visch te maecken**

Men snijdt allen den visch af en dat niet af
en wil gelijck het hoofd en den steert, sal men
in sient water doen en laeten eens op sient
dan salt voort afgaen, dit alte samen dan
cleijn gecapt en daer dan ingedaen wat
foelie, en een weijnich peper maer ommers
niet te veele en een weijnich naegelen
en dan wijn genomen en boter en als't siet
sal men het gehackt daer in doen en dan noch
eens met het gehackt een welleken off
twee op sient, als men geen wijn en neemt
soo neemt vergeuijs en water, dit gehackt¹⁸²
dan in den deegh geleijt sonder het nat
ende milt leijt men boven op met wat
boter en heele foelie, men leijt in de midden
wel een hart eije te weten den doijer deur
gesneden en wat osters, die wil ofte wat
heel carstaines dit wort als gedaen nae
dat men begeert het nat daer dir gehackt
in gesoden is, moet men bewaeren tot dat
de pastey gebacken is, en dan sal men der
het nat op doen./

**p87. r80. En als men den visch al
heel in den korst wil leggen
doet men aldus**

---

¹⁸¹ [een welleken = even opkoken van; carstaines = kastanjes N.B. Amsterdams dialect]
¹⁸² er staat "gehcht" dat moet zijn "gehackt"

p88.¹⁸³ r80. vervolg

men sal hem schoon geschrabt het in=
 gewant uijthaelen dan met kerven¹⁸⁴ en
 leght hem een nacht of daer ontrent in den
 asijn doet onder in de korst wat boter
 noten en foelie en een weijnich peper en
 dan boven op weder van gelijcken en wat
 heele foelie en laemoen of varse citroen
 heel dunne schijfkens,

Item den visch die men wil gebruijck=
 ken tot de gehacte pastey mach oock
 wel een nacht in den vergeuijs staen
 ofte een ure 3. of 4. in den asijn soo men
 begeert,

Nota dat alle de visch, als't hier voor
 anders geschreven, niet in asijn of in
 vergeuijs mach geseth worden door
 dien den visch swart wort van het
 capmesch overmidts de suericheijt./

**p88. r81. Om een witte pastey van
 een capuijn te maecken met
 een sauce van suijspe**

Neemt een cappuijn en snijdt de hals
 met de voeten ende de vleugelen tot
 het eerste lidth toe aff, en doet dan
 binnen in't lijff wat boter en wat sout

¹⁸³ [overmidts = over het midden = dwars door; capuijn = kapoen = gekastreerde haan]

¹⁸⁴ lezing onduidelijk, een vlek over "kerven".

p89.¹⁸⁵ r81. vervolg

en doet in de korst vier of vijf heele naegelen
 en wat beetkens heele caneel en wat foelie
 en wat van een gesoute lamoen eerst wat
 geweyckt en lecht boven op de korst van het
 hoen oock wat boter en dan toe gedeckt
 en in den hoven geseth en ontrent 2. uren
 laeten backen, en maeckt dan een sauce
 als hier volcht, men neemt wijn en maer
 een weijnich water en wat foelie, en
 caneel, en suijcker, en eijeren, de helft
 met wit en de helft sonder wit en nae
 dat de pastey groodt is dat men veel sauce
 moet hebben sal men nemen vier of sess
 eijeren, en als de pastey wt den hoven
 comt, sal men se op snijden, en gieten dat¹⁸⁶
 vet datter in is wat aff, en dan het voor
 gemelte suijsen dat eerst gesoden moet
 sijn daer op gegoten./

**p89. r82. Om cleijne suere pasteijkens
 van ghecapt vlees te maecken
 in copere caskens**

Men capt het vlees al rauw met vet en
 dat heel cleijn gecapt sijnde, sal men daer bij
 doen een weijnich geraspt broodt en een
 weijnich peper note en foelie en wat sout.
 en neemt dan wat goet sop en vergeuijs
 en als't sal sieden doeter dan het vlees in,
 en al om geroert dat het niet op een en cleeft

---

¹⁸⁵ [wt = uit; gemelte = gemelde; suijsen = vloeibare spijs of voedende drank]
¹⁸⁶ twee worden door elkaar geschreven "dat" en "het".

p90.¹⁸⁷ r82. vervolg

en als't wat gesoden sal hebben, sal men't wat
 cout laeten worden en dan in de kastkens ghe=
 leijt met een weijnich heele foelie en merch
 ofte boter boven op geleijt en dan gedeckt, en
 alse uijten hoven coomt sal men hel¹⁸⁸ scheel op
 lichten en doender wat van dat nat in daer
 het vlees in gesoden is geweest, nota men
 mach de scheelen op dese pasteijkens, als=
 men se maeckt niet vast sluijten als
 ander pasteijen, om dat sij in castkens sijn
 en alse uijt den hove comen gaen se van
 selffs op./

p90. r83. Om sprietsen te maecken

Men sal nemen een half pint soete melck
 hollantse maet, dat nae dese mate is an=
 derhalf uperken set de melck op het vuer
 in een ijsere pot en laetet aen de soij eerst
 comen, en daer dan ingestroijt en half pont
 fijn blom, en dat met een stijve houtenlepel
 op het vuer staende wel stijff geroert soo
 langh tot dattet drooch van den lepel gaet
 ende als dan daer uijtgenomen en op een
 bert geleijt en doen daer seven eijeren, en
 wercken dat met de hant wel onder een
 hoe drooger hoe beter en dan in de speuijt
 gedaen en in de boter laeten sieden, nu om
 te weten wanneer de boter heet genoch is

---

¹⁸⁷ [kastkens = doosje; uijten = uit den; castkens = doosje; sprietsen = sprits, koekje; half pint hollandsche
 maet = halve Amsterdamse pint = pint 0,45 l, s Herenelderen valt onder het land van Loon een pint = 0,62 l. een
 uperken is 0, 31 liter anderhalf uperken is 0,47 l; NB "De tabletten kout laten worden, en dan in de droogkast
 gezet" recept uit de achter Geld. Keukenmeid]

¹⁸⁸ er staat "hel" bedoelt wordt "het"

p91.¹⁸⁹ r83. vervolg

om in te backen, sal men daer eerst een beetken van de spijs in doen, en bij soo verre als dat boven compt soo is sij goet genoch om de boter te schuijmen neemt een deel boter en laet die sieden tot dat sij haer scheijt en als-dan ghe=schuijmt, en dan wat still gestaen hebbende sal men se properlijck afgieten om dan in te kunnen backen./

**p91. r84. Om biskens te maecken
daer men toe neemt**

Jonge duijven oft cleijne kieckskens ofte jonge spreeuwen en swesers, en sausijsen en wat asperges in stucken gesneden, ofte de stoelen van artiechocken en langhe stucxkens gesneden, en neemt dan hamelen nat en laten't daer in stoven wat gecapte peterselie ende als't een halve ure gestooft sal hebben sal men daer bij doen een uperken en een halff soeten room wel te verstaen het vet van de[n] melck, en laeten hen¹⁹⁰ daer dan mede voort stoven een ure of twee tot dat genoch is dit moet in een nieuw eerde potteken gestooft worden, ende als men't oprecht sal men eerst onder in de schootel leggen wat snekens witte broodt en daer dan op gestroijt wat muskus en doijeren van harde eijeren gecapt ende dan alles daer voort op geleijs, dit is te verstaen als men hoenderen neemt dan neemt men geen duijven, elck wort apart genomen./

¹⁸⁹ [biskens = beestjes (Brabants dialect); swesers = zwezerik; uperken = half pint; oprecht = opdient]

¹⁹⁰ er staat "hen" bedoeld wordt "hem".

**p92.¹⁹¹ r85. Om een ghereede
schotel te maecken**

Men stroopt de kieckskens het vel aff
ende de vleugels ende bouten van een
gesneden ende ontleedt sijnde sieden
morwe, ende dan in de boter backen
ende gebacken sijnde sal men nemen
2. doijeren van eijeren en ontrent 2. lepe=
len goeden asijn, en dit onder de eijeren
geroert sijnde sal men't in de pan bij de
hoenderen doen, en dan samen wat door
een geschommelt en een weijnich op
het vier gehouden en in de schotel gedaen./

**p92. r86. Om goede olipodrige te
maecken**

Aengaende het vlees dat men daer toe
neemt is van elcx een goed stucxken
te weten runt vlees, hamel vlees,
chalffs vlees, speck, een cappun oft een
hoen, een verckens oor en een voet met
saucijsen, Item het vlees sal men samen
overdoen behalven den cappuijn om samen
te mogen schuijmen en al dat eerst murw is.

---

¹⁹¹ [olipodrige = Spaanse hutspot; chalffs vlees = kalfsvlees]

p93.¹⁹² r86. vervolg

sal men uijtnemen, en als't morwe is behalven
het runt vlees, dan sal men der den cappuijn
in doen en laeten sieden tot dat het runt vlees
genoch is doet er dan bij gele en witte wortelen
heele raepen, en het vlees datter eerst uijt
genomen was met de verkens oor ende
voet die eerst apart gesoden moeten sijn, en
wat savoijen oock eerst apart gesoden sijn,
doet er bij heele peeper cardons mede eerst
gesoden swesers carstainies, diet moet men
dan samen laeten staen stoven, en het hoen
met het oor leijt men boven op, en al dat
het minste can verdroogen men doet hier
in al dat men will en nae dat t'saijsoen van't
jaer mede brengt, en als men geen vers speck
en heeft, mach men wel gesouten nemen
maer dan mach bij't ander vlees niet
gesoden worden, maer eerst apart, en van
gelijcke de saucijsen alse niet vars en sijn
en als men't te stoven set doet men daer bij,
Item om alles met beter order op te connen
rechten soo stooft men de cardons met de swe=
sers en carstainies apart en wat van het
selfe nat daer het vlees in gesoden is,
en men doet daer dan bij wat foelie en een
weijnich gebroken peper, en als men't op=
recht leijt men't boven op ende cappuijn van
gelijcken boven op wat van de rapen, en van de¹⁹³
peen alles wat opgehoopt berchs gelijck
staet wel./

¹⁹² [carstainies = kastanjes NB Amsterdams dialect; gelijck = als bergjes = bergsgewijs]
¹⁹³ afkorting opgelost "van" bovenstreept is "van de".

**p94.¹⁹⁴ r87. Om een goede schotel te
maecken als een cleijnen oli**

Capt een goet pont calfs vlees met vet en doet er bij wat peper, note, foelie, sout, en lat dat properlijck sieden, in een pottéken met water en wat vergeuijs en boter, dit moet al properlijck staen stoven den tijt van 2. of drie uren, en als't op een halve ure nae genoeg gestooft is sal men daer bij doen drie oncen pingelen en laeten't daer een half urken noch met stoven en als men gaet eten soo recht dat vlees in een schotel al plat en lecht er boven op een jonck kiken als't in den tijt is, niet grootd om dat alles cleijn is, en wat hane= kammekens, maeghskens, leverkens, en sweserkens, dit alles eerst op gesoden en geschuijmt en dan laetet verlecken en neemt dan goet haemele sop in een pottéken en set het kiecksken met de mage en camen te stoven en doet er bij wat stoelen van art= hichocken en een goede mergh pijp, en een blaeyken van foelie, en laet daer dan dit oock een goede poos stillekens staen stoven en dan op het gecapt vlees geleijs, men stroijt op den kant van de schotel wat van een hart eij gekapt met peterselie men stroijt op den kant¹⁹⁵, dit is een heele goede schotel, men doet oock wel wat saffraen in't gecapt vlees om de couleur./

¹⁹⁴ [oli = olipodrige; lat = laat]

¹⁹⁵ overschrijffout tweemaal "men stroijt op den kant".

**p95.¹⁹⁶ r88. Noch van ghecapt vlees dat men
hassel noemt**

Neemt een pont of daer ontrent calfs-vlees en
en¹⁹⁷ dat gecapt niet¹⁹⁸ vet en doet er dan in een weijnich
cruijt wat peper en wat note, foelie en wat
sout neemt dan wat sop in een pottken en doet er
het gecapt vlees in, en laetet daer eens in opsieden
en dan uijtgenomen, en daer weer gekapt en doet er
dan noch een weijnich cruijt in, neemt dan dit
gecapt vlees en lecht het in een ronde eerde
tijll, die men daer nae in eenen schotel op te
taeffel sal setten als volcht, lecht dan op dit
vlees wat van een gebroken hoen, wat
swesers haenecammen, en soo voorts eerst
opgesoden wat cardons pingelen, carstaines
wat gesneden en stucxkens merch dit wort
dan alte samen in een eerde teijll te stoven
geseth, en als't genoch is, sal men dat nat daer
het mede gestooft is af gieten en maecken
een sauce van vergeuijs, wijn en doiieren
van eijeren, dit sal men eens op laeten sieden
en dan daer over gieten, en men sal de spijs
met een mes wat op lichten op dat de
sauce tot onder toe can comen, dit wort
met de teijll in een schotel geseth en soo op
de taeffel./

**p95. r89. Om groote snoecken in
adoebe te legghen**

---

¹⁹⁶ [hassel = b.o. van een haas of van een hazelaar dan wel van husselen, hoe dan ook een mengsel; adoebe
= a la dobe]

¹⁹⁷ overschrijffout twee keer "en".

¹⁹⁸ er staat "niet" er moet staan "met".

p96.¹⁹⁹ r89. vervolg

men sal den snoeck snijden in ronde
 stucken en wel schoon wassen, en dan maer
 recht eens op laeten sieden in water om de
 slijmicheijt, men sal oock sout in't water
 doen en soo haest als't eens deur gesoden sal
 hebben, sal men se uijtnemen en laeten ver=
 leken en dan gesoden in wijn en het derde
 paert asijn, oft daer ontrent, en doen daer
 bij wat note, foelie, en naegelen en gijmber
 den gijmber en noten wat gestooten en het
 ander laeten heel, en dit met den wijn laeten
 sieden en dan den visch daer in doen en laten't
 dan samen sieden tot dat den visch genoch
 gesoden is, dan den visch uijtgenomen en
 laeten cout worden, en is't dat men veel
 snoeck heeft soo sal men weer wat in dat
 selffde nat doen en oock weer cout worden
 en als't cout is in een pot off tonneken
 gedaen wel gedaen gepackt, en dan het nat
 daer op gegoten, dat den visch bedeckt is
 en dan dicht toe gebonden en gestopt datter
 geen locht in en coomt, en als men hier van
 will eten, sal men daer met een lepel wat
 uijtnemen en niet in asemen en weer
 dicht toe stoppen./

**p96. r90. Om salm en andere
 visch in adoebe te
 leggen**

 199

[geen]

p97.²⁰⁰ r90. vervolg

Als den salm gesneden is sal men die in
 cout water leggen en dan uijt nemen en laten
 verleken ende men salder een weijnich
 sout op springen ende dan op den rooster braden
 en met wat boter gedropt, en wat stroij=
 pijltkens onder den visch op den rooster geleijs
 doet den visch beter afgaen, en alsoo gebraden
 is, sal men se in een eerde schotel ofte op een
 bart leggen, en alse bij nae cout is sal men se
 in een pot ofte tonneken doen en stroijen op
 elcke snede een coren sout sess ofte acht en
 wat van dit nae volgende cruijt, te weten
 nagelen, en foelie, en wat noten, alles mer
 een weijnich gebroken dat het groff is, men
 leijs er oock wel wat roosemerijs en laurier
 blaeders tusschen beijden die dat begeren,
 als-dan sal me[n]²⁰¹ nemen wat olie van olijsve
 en dit gebrant is een panne ofte ijsere ketelt=
 ken, en als't genoegh is sal men't van't vuer
 setten, ende dan sal men daer asijn onder
 gieten, en laeten't daer dan noch mede wat
 sieden, en dan al siedende heet op den visch
 gieten, men moet soo veel nats hebben dat
 den visch bedeckt is heeft men veel visch
 soo moet men ete:

Item tot een pot asijn moet men bij nae een
 uperken olie hebben,

Item carpers en middelbaere snoecken
 en andere wit vis cleijn gekerft, alse schoon
 gemaect is en in allens dan doen als de
 salm mede in't water geset ende gebraden is oock
 seer goet./

---

²⁰⁰ [springen = sprenkelen, strooien; rooster = een ijzeren rek zoals bij een barbecue; bart = bord]
²⁰¹ er staat "me" dat moet zijn "men".

**p98.²⁰² r91. Om koeckens van calfs nier
te maecken**

Als het vlees aen het spit leijt en
genoech gebraden is oft bij naer, dan sal men
het nier met het vet daer uijt snijden en
al warm kappen en capt dar onder 4. cleijne
gestooten biscuitiens en wat gestooten caneel
en een lepel suijcker en dan in een potteken
gedaen, en doeter dan bij vijff eijeren 3.
sonder wit, en 2. met wit en dan onder
een geclopt, en op geharst broodt geleijt
soo men will, sommige doender wat peper=
selie onder²⁰³ heel cleijn gecapt men doet er
wat suijcker onder²⁰⁴ als men't in de schotel
leijdt./

**p98. r92. Om koeckskens te maecken
van de hersenen uijt een
kalfs hoofd**

Men neemt de hersenen en doet er bij
gecapte peterselie en geaspt broodt en een
weijnich gijmber en twee of 3. eijeren
naer dat men dun gegeert, want alte
dun en is niet goet, dit dan begeert,
want, dit dan gebacken in de pan aen cleijne
koeckskens./

---

²⁰² [geen]

²⁰³ er staat “ouder” dat moet zijn “onder” .

²⁰⁴ er staat “ouder” dat moet zijn “onder”.

**p99.²⁰⁵ r93. Om coeckskens van ghebra=
den calfs vlees te maecken**

Men capt het vlees heel cleijn en men doet er in een weijnich suijcker die wil een weijnich wijn en een weijnich roosen water oock eijeren soo veel als van noode is om aen een te doen houden, men mach er oock wel een weijnich geraspt broodt oft gestooten biscuit in doen die wil en alse gebacken sijn²⁰⁶ sal men daer wat suijcker op raspen./

**p99. r94. Een sop van schaeps
voeten**

Neemt gesoden schaps-voeten en set die noch wat te sieden in haemelen nat en men maeckt een sop van broodt die men weijckt en gewelijckt sijnde sal men daer op strooden wat keijs en een weijnich peper, en dan de voetkens daer op geleijt en dan weer met keijs bestroijt, en die gerne peper eten oock peper, en dan sal men't met wat boter laeten staen stoven./

p99. r95. Om bremkappers in te soute

Soo ras als die gepluckt sijn d'selve ter= stont te doen wannen, met een wan datter

---

²⁰⁵ [keijs = kaas; bremkapper = bloemknoppen van de brem in het zuur; wannen = koren van kaf zuiveren met de wan; wan = grote, platte, schelpvormige, van tenen gevlochten mand]

²⁰⁶ lezing onduidelijk een vlek over "sijn".

p100.²⁰⁷ r95. vervolg

al die vuylicheijt uijt is en dan soo een
 redelijck quantiteit genomen
 Een handt vol of drie ende dapper ghe=
 vreven met sout in een scherbort datte
 kappers sweeten en als dan in het tonneken
 gedaen en met een boter stamper vast ghe=
 dout mer niet soo hert dat de kappers
 quetsen, ende dit soo vervolcht dat den
 pot oft tonneken vol is en als dan eenen
 schoonen doeck daer rondelom mede toe
 gestopt en dan een berdeken en eenen
 steen daer op en daer op gegoten stercken
 pekkel ofte wijnasijn is alle beij goet
 soo alse gesouten sijn moet er op gegoten
 worden of sij worden swart./

**p100. r96. Om stoelen van art=
 hicocken in te leggen**

De steel uijt gesneden en in kout water
 geworpen en dat tot twee off drie reijse
 vervescht en dan water laeten sieden
 en daer de arthicocken eens in opge=
 kockt en dan cout sijnde in een pot ghe=
 packt en daer stercken pekkel op gegoten
 en dan boter laeten smilt en dier daer
 op gegoten dat een bodemken weert

²⁰⁷

[scherbort = schaarbord = snijplank; quetsen = stukmaken; stoelen = bloembodem]

p101.²⁰⁸ r96. vervolg

en dan met een eijcken plancxken toe=
gestopt en rendelom wel dicht besmeert
met pot-eerde en soo in de kelder geset./

**p101. r97. Om ansiovien goet te
bewaeren**

Men moet allen den pekel aff gieten
soo hij rieckt soo nauw als men kan ende als=
dan een locht pekelken niet veel sout en ses
of 7. uren ansiovin ontstucken gestooten
of cleijn gevreven en dit in den pekel en
laeten't samen een wallich op koken
en laten't staen tot s'anderen daechs en den
pekkel daer op gegoten²⁰⁹ met een plancxken
toegestopt en een steen daer op men moet
noodt mette handen daer in gaen en dat se
wat droogh staen dat is beste./

p101. r98. Om penaede te maecken

Tot een schotel een halve stuijvers witte
broodt de korsten rondelom afgesneden
dunnekens, en dat laeten sieden in wat water
een kommeken of ander halff en als het dan
dick is wat wijn daer bij ende laeten dat
samen eens op koken en wat suijcker
en dan een doijer van een eij of twee

---

²⁰⁸ [rendelom = rondom; ansiovien = ansjovis = *Engraulis encrasicolus* ; locht = licht; wallich = eventjes;
noodt = nooit; penade = uit het Frans pain, brood (broodschotel)]

²⁰⁹ "gegoten" tweede g is raar geschreven

p102.²¹⁰ r98. vervolg

in de schotel cleijn geklopt en daer dese
 koker natie siedent op gegoten men doet er
 oock wel wat roose water bij./

**p102. r99. Om com-commers in te
 legghen**

Neemt de comcommers ende vrijft
 die met eenen schoonen doeck schoon aff
 alle de vuijlicheijt leght die in een
 back ofte scherbort, stroijt daer wel
 sout tusschen beijde en roert het door
 malkanderen en laet die soo eenen nacht
 staen neemt die daer dan uijt en leght se
 in eenen schoonen pot met laghen tusschen
 beijde venckel heele foelie, peper
 peper wortel, in schijfkens gesneden
 stucken van noten muscaet weenich
 stucken van gimber en fan soo veel met
 lagen ingepackt, neemt dan een roodt
 kopere keteltken met wijn asijn naer
 advenant uwen pot daer ingesoden een
 handtvol fraij lanck grasch een quartier=
 urs gesoden en op de voorschreven com=
 commers siedent heet op gegoten dicht
 toe gestopt met eenen doeck, en laten't

---

²¹⁰ [koker natie = b.o. kooknat]

p103.²¹¹ r99.1 vervolg

staen acht daegen, en dan doen den asijn aff=
 gegoten ende nieuwt grasch daer in gedaen
 en wat versen asijn indien het noodich is
 en laeten't wederom een quartier urs sieden
 en weder heet daer op gegoten en dicht toe
 gestopt als vooren en laeten't dan staen
 veerthien daegen en dan wederom sieden
 met versch grasch als voore, dan dicht
 toegestopt met een schalie en gewicht daer
 op, en als men die uijt haelt met eenen
 lepel en niet met de handen daer in comen./

p103. r100. Noteert

Als ge schoone carpers hebt ofte
 baerse, soo neemt om die te sieden halff
 water ende halff wijn en wel gesouten en
 het water siedt en dat ge den snoeck daer
 den snoeck als men die siedt soo giedt als
 in doet een scheutien asijn om blauw te
 sieden is oock goet voor carpers./

**p103. r101. Om een speen-vercken
in te leggen**

Steeckt het vercken de keel aff ende het
 bloedt bewaert ende daer mede bestreken
 hanght dan over eenen ketel met regen=
 water laet het comen op den soede en
 bestroijt het vercken met cleen ghestooten

---

²¹¹ [niet = b.o. nu het; grasch = b.o. gras]

p104.²¹² r101. vervolg

spiegel hars en dan in het water geste=
 ken dat over het vuer is geveerst en
 schoon gemaect en dan in vier quartieren
 gesneden het hoofd heel eerst daer aff
 setter dan in schoon cout water een twee off
 drie uren dan hanght het over t'vuer
 met schoon water wel schoon geschuijmt
 met een pint soetemelck dan laeten sieden
 tot dat het morwe is, en dan uijt genomen
 en geleedt in cout water en schoon daer in
 aff gespoelt en dan in eenen schoonen pot
 geleydt ende dat selfde nat, daer het
 in heeft gesoden dar over gegoten door
 een stramijn ofte temes en dan in dat
 nat gesouten, heelen peper, schijven,
 citroenen, heele foelie roosemarijn
 laurier, en laeten het dan soo staen
 als ghij dat op tafel set neemt
 het daer uijt en wast het schoon aff
 een weijnich te vooren als ghij het op
 taeffel geeft stroijt daer peterselie
 over./

**p104. r102. Schijfkens van
citroen**

Neemt vijff soete appelen schelt se en
 snijt se in schijven item 4. a. 5. citroenen

---

²¹² [geveerst = verzeent, op het vuur neergezet]

p105.²¹³ r102.1 vervolg

dick van schellen, snijdt van elcke citroen
 onder en boven een schijff aff tot op het binnenste
 doet dese schijven bij de appelen, schelt dan
 voorders de citroenen heel dun af sonder wit,
 en doet de schellekens mede bij de appelen, en
 leght de chitroenen in cout water tot dat
 ghij se van doen hebt, doet dan de appelen
 met het ander in twee kanne water te vier
 en als de appelen murw sijn en de cracht daer
 uijt is als mede uijt de schellekens ende
 het water gomachtich weert, soo neemt men't
 aff en giet het door, neemt dan de citroenen
 uijt het kout water en snijt se in schijven
 van een pinck dick, doet de keerlen daer
 uijt, en set het met het door gegoten water
 op't vuer, tot dat se heel murw gecoocht
 sijn, neemt se dan daer uijt sonder eenich
 water, dect se met een doeck om niet
 swart te werden, doet dan in het water
 anderhalff lb geclarificeerde sijrope
 van broodt-suijcker, met ander halff glas
 water gepurificeert, en als't wel geschuijmt
 is soo doet de citroen schijven daer weer
 in, en laet se alsoo een quartier urs koken
 haelt se dan weer sonder eenig sijrope daer
 uijt, legt se in de teijltiens als't behoort
 ende sijrope wijders tot consistentie ghe=
 koocht sijnde, soo giet se op de schijffkens
 indien daer te veel sijrope is kan mei²¹⁴ het
 resterende een weijnich langer sieden./

²¹³ [weert = wordt; keerlen = pit of kern]

²¹⁴ er staat "mei" bedoeld wordt "men".

p106.²¹⁵ r102.2 vervolg

en als-dan in een tijltie of twee doen
en dient voor geleije van citroenen./

p106. r103. Gelee van citroen

Neemt 12. suere appelen (kannetiens
appelen best), schelt se, snijt se in vieren en de
klock huijsen daeruijt, set dan een kan waeter
in de confituer-pan te vuer doet de appelen
daer in als't begint te koken, laet se vrij hart
koken tot dat het water een weijnich begint
te gommen, en de meeste cracht van de appelen
wech is, giet het dan door een doeck of seve
onder tusschen dat de appelen sieden, soo
raspt acht citroenen het geel dunnekens
af: perst het sap daer nae mede uijt
de citroenen op de schellekens, vringt
het dan door een doeck op dat het sap geel
daer van weerde, doet in dit sap vijff=
vierdel gestooten broodt suijcker, giet het
te samen met het doorgegoten water in de
confituer-pan, en laet het taemelijck ende niet
te hart sieden want soude licht lijmen, en
als het geleijt dat ontrent anderhalff ure
aenloopt soo neemt het aff en doet het in
teijltiens,

Dese gelee wert nimmermeer soo dick
dat men't snijden kan, is mede bruijn en ros
maer seer goet van smaeck./

---

²¹⁵ [kannetiens appel = kannetjes appel = zoete kanappel; aenloopt = duurt; teijltiens = bak of schotel]

**p107.²¹⁶ r104. Natte oraengien en citroenen
met het binnenste**

De oraengien en citroenen moeten gants
dun afgeschelt werden, geschelt sijnde snijdt
men een snedeken van ontrent een halve
pinck lanck en half door de schelle boven in
de blom, sonder dat men't binnenste mach
raecken, en men laet se alsoo twee nachten
en een dach weijcken, twee of drij mael des
daeghen t'water ververschen.

Alse geweijckt sijn doet men se in een ketel
met siedent water, en men laet se heel
hart koken tot dat se murw sijn t'welck
al bij nae drie uren aenloopt (orangiene
en citroenen altijd elcx apart) sij moeten
soo lange koken tot dat de schellen niet
meer hart noch taeij en sijn in't bijten
ondertusschen clarificeert men de sijrope naer
dat men veel of weijnich applelen heeft, tot elcx
vijff orangien, moet men een pont poeder suijcker
met een halve kanne water geclarificeert,
reecken, en tot 4. citroenen mede een lb en
een vierendeel van een kanne water daer toe
Men clarificeert drie lb tegelijck dat is
tot de oraengien $1\frac{1}{2}$ kan water en tot de citroenen
 $\frac{3}{4}$ van een kanne men mach mede niet meer
als 15. oraengien of acht citroenen te gelijck
confijten

---

²¹⁶ [aenloopt = duurt]

p108.²¹⁷ r104. vervolg

eer ghij de appelen in de sijrope doet moet
 de selve eerst wel te degen koken(tot de
 citroenen moet se tot consistentie wesen eer=
 men se daer in doet) en doo rasch alse uijt
 het siedent water comen eer men se in de
 sijrope werpt, moet men se kruijs-weegs door
 de blom tot het derde paert van de appelen
 ingesneden werden, dat is even door de schellen
 sonder het binnenste te quetsen: als-dan
 laet men se in de sijrope taemelijckhardt
 sieden (doch de citroenen heel langsaem en
 gestadich) tot dat de sijrope tot consistentie
 werdt: neemt de appelen een weijnich
 vercoelt sijnde uijt de sijrope schickt se
 in de pot, en laet de sijrope noch5. a. 6.
 pater nosters alleen koken, en wel geschuijmt
 sijnde giet men se bij de appelen. Dat de selve
 daer wel onder liggen t'welck noodt sae=
 kelijck is.

Nota de citroenen kunnen soo lang niet
 dueren als de oraengien, want werden gans
 bruijn al hoewel de smaeck niet en ver=
 andert.

Men mach geen aigre-doux appelen nemen
 noch geen andere citroenen als spaensche./

**p108. r105. Conserve van goudt
bloemen**

Snijdt het groen van de goudt bloemen af,
 En maeckt dat het saet daer niet bij en

---

²¹⁷

[geen]

p109.²¹⁸ r105. vervolg

blijve,: meemt dan een lb gout-bloemen
 set se in een confitueren pan op't vuer met
 een vierendeel van een kan waeter, roert se
 tot dat se murw werden, dan afgenomen,
 stooft se in een merbere mortier: claert dan
 3. lb suijsker tot consistentie van tabletten,
 doet de goudts-bloemen daer in, en laet se
 daer een weijnich in sieden, sij sijn heel schoon./

p109. r106. Tabletten van roosen

Knoppen van roode roosen afgesneden sonder
 datter een geel aenblijft: stamp se in een
 marbere mortier: hier van een loodt genomen
 en een loodt sap van diergelijcke ghe=
 stampde roosen, clarificeert dan een lb broodt
 suijsker met even soo veel waeter dat de
 suijsker even daer in smelten kanm en dese
 sijrope tot consistentie van tabletten ghe=
 koockt sijnde doet men de gestampde roosen
 met het sap daer in, en men laet het te
 saemen taemelijck sieden tot dat het dick
 genoch is om tabletten daer van te gieten
 dat op een papier gedaen wert, sij
 werden afgedaen, alsoo bijkants kout sijn./

p109. r107. Om kriecken te confijten

Doet de steenen uijt de kriecken ende
 dan neemt vijff vierendeel kriecken tegens

 218

[geen]

P110.²¹⁹ r107.1 vervolg

een pont gecleert suijcker maer niet meer
seffens ende dit gelijck in de pan gedaen
ende samen met den siroop eens omgeroert
ende dan op het vuer laete sieden maer niet
te hart eene mieserere, eer se van het vuer
gaen daer ingegoten 2. silvere lepelkens
sap van flamboise dat haere verssicheijt
bewaren ende soo pont voor pont gekoockt./

p110. r108. Om St Ians besie te maecken

Pluckt die van de steelkens ende doet die
door tot ieleij half widt sap ende half roodt
oock al muer vijff vierdel seffens gekoockt
maer heel hart gesode - tot de heele
als die van ieleij maar de helft moet
wit sap wesen het sap van flamboise is
oock goet bij gelijck geseijt is van de
krieckens./

p110. r109. Om rurom te maecken

Van kriecken de steene uijt tot drij pont
kriecken een pont siroop ende dat hert af
gekoockt het sap van flamboisen is hier
oock al goet in van besie soo heele
al op de selve maniere oock ielij van
de besie pruijme ende abricoosen moeten
geschelt wesen maer weert verstaen

---

²¹⁹ [stians besie = St Ians besie = aalbes = Ribes rubrum; ieleij = gelei; rurom = roerom = door elkaar; verstaen = begrijpen]

p111.²²⁰ r109.1 vervolg

van igelijcx een pont suiijcker seffens met
de drij pont fruijts soo het u.e. belieft
te nemen dits altemael ruom./

p111. r110. Om que stucken te maecken

Neemt van de schoonste quede ende schelt
die dunnekens ende als dan laet waeter
sieden ende doet dese stucken daer in ende
laet se eens op koken dat de rauicheijt
daer af is ende dan tussche schoone doecken
geleijt neemt dan tot een pont stucken
een half kan nat, half geraspt ende half daer
de schellen in sijn gesoden ende laet dit sieden
met vijff vierendeel gecleert suiijcker ende
het sap van een citroen ende als dit dan
wel geschuijmt is de stucken ingedaen ende
laet jet soetiens koken tot dat het bint
al maer een pont seffens van de stucken
van't breken te seer maer mochter wel
meer in't water sieden maer niet in den
suiijcker./

p111. r111. Om que vlesche te maecken

Neemt ander halff kanne ofte drij uper=
kens nat de helft geraspt nat ende het
ander daer de klockhuijsens in sijn gesoden
ende daer toe drie pont geschelde queden

---

²²⁰ [u.e. = uwe edele; schoonste = mooiste; que = kweeper = *Cydonia oblonga*; vlesche = vlees; uperken = half pint, inhoudsmaat (Hertogdom Brabant)]

p112.²²¹ r111.1 vervolg

daer de steene wel uijt zijn gehaelt, ende
 drie pont geklert suijcker ende dit same
 op het vuer laete sieden en wel geschuijmt
 ende als de stucken morf zijn ende dan
 samen afgesedth, ende die dan door een sift
 gevreven ende dan samen op het vuer ras
 af laeten koken ende gestadich geroet men
 doet daer in met een fijn doecxkens wat
 kerne van queden om roodt te maecken
 ende rasser te binden het is goet dat het
 nat van daechs te vooren door gedaen is, om
 des quede te maecken moeten de queen rijp
 zijn of sij en krijgen geen couleur halff
 october zijn sij goet, hier toe maer marme=
 lade moet vroeger wesen./

**p112. r112. Om salm van quede
te maecken**

Men neemt s'avons te voorens asmen=
 s'anderen daechs confiteur maecken wilt
 vijff vierendeel geschelde quede aen quar=
 tieren gesneden dat het clockhuijs daer uijt
 is ende twee pont putwater ende koken
 dit samen tot dat de queden weeck genoch
 zijn om door te vringen ende set dit samen
 in eene aerde pot ende s'nachts over=
 laeten staen ende vringen het dan door./

---

²²¹ [geklert = geklaard(e) = geklaard; wonderlijke spelling; ras = snel; geroet = geroerd; kerne = pitten;
 queden = kweeperen = Cydonia oblonga; marmelade = kweeperenjam; voorens asmen s'anderen daechs = van te
 voren als men de volgende dag]

p113.²²² r112.1 vervolg

eenen dichten doeck maer soo heel maer soo²²³
 heel stijff niet, neemt dan stijf een pont
 van dito door gedaen nat en wel ruijm een vier=
 den deels ponts geraspt nat dat het bijkant
 ander halff Nota dit mach wel ruijm ander=
 halff pont wesen, ende doen dit met een pont
 canarie suijcker coken tot dat het begint
 een weijnich gomachtich te worden ende
 min of meer dick, men moet den suijcker
 met het nat eer dat men't op het vuer doet
 wel door een roeren als het nu roodt
 en dick begint te worden doet men een
 pont snippers in de sijroop het is beste
 dat de snippers in de seij in den siroop
 gedaen werden men moet de snipers
 dun snijden ende soo groote ende ront
 als men die van de quede kan krijghen
 eer dat de snippers in den sijroop sijn mach
 men den siroop wel hart met eenen vlame
 op koken maer als die daer in sijn lantsem
 ende sonder vlam ende dan oock niet
 geroert met eenen lepel maer de panne
 omgeschudt sonderlinge in het leste
 dickwils want sij dan lichtelijck aen
 de panne gaen sitten soos ij niet roodt
 werden mach men se decken als het bint
 is het genoch als met het opschept
 moet men de stucken wat te degen

---

²²² [seij = keukengereedschap in de vorm van een kom of schaal voorzien van een groot aantal gaten, waardoor etenswaren kunnen uitdruipen of met een stamper o.i.d. worden fijngeperst.]

²²³ overschrijffout twee keer “maer soo heel”.

p114.²²⁴ r112.2 vervolg

in de dose schicken ende als men het
 snijdt om het te dienen moet het heel
 dunne gesneden werde, het is beter in
 geel koper als in ander dit is soo veel
 als men seffens cockt./

p114. r113. Om barbaris te confijten

Neemt een pont barberise soos se
 aen de steeltkens sijn sess groote lepels
 met door gevrongen sap om dit sap
 te hebben moet men een deel van de steel=
 kens ende stamt die in eene steene
 mortier ende dan door een stremijn
 gevronge daer toe neemt men vijff
 vierendeel suijcker te wete gestooten
 broodt suijcker ende geklaert, eerst
 met dat nat gesmolten ende walle=
 ken of twee stijff op gesoden ende wel
 geschuijmt ende dan den voorseijden bar=
 baris daer in gedaen ende heel hart
 op gekoockt met eijcken houdt niet
 meer tot datter den sode twee ofte drij=
 maels ten hoochsten over gaet dats genoch
 want sij langer sieden soo werden sij
 taij en bruijn./

 224

[stamt = stamp]

p115.²²⁵ r114. Geleij van barbaris

Barabris het sap genomen een pint
 nat tot een pont suijcker dat oock te
 samen hart op gekocht tot dat het
 begint te binden ofte geleije langer
 niet./

p115. r115. Om druijven te confijten

Neemt druijven die men haenepooten
 noemt ofte anders genoemt spaensche
 druijven die heel groen ende noch heel
 hart sijn ende doet de carne uijt vijff
 vierdel druijven tot een pont suijcker
 broodt suijcker, vijff cleijn lepelkens
 put water te wete silvere daer men
 ordinaris met edt de druijve met dit
 voor haelt water samen in een confituer=
 pan gedaen van roodt coper ende op
 het vuer gestelt ende met eenen schuijm=
 lepel onder roert dat de druijve heel
 vael sijn ofte geel ende dan den suijcker
 daer bij gedaen ende in het in doen van
 den suijcker gestadich geroert ende hart
 op gekockt soo lange tot dat de druijve

---

²²⁵ [druifven die men haenepooten = de muskaat van Alexandrië staat ook bekend onder andere namen, waaronder: hanepoot (afrikaans), muscat of alexandria (engels), muscat d'alexandrie, muscat romain (frans), zibibbo (italiaans), moscatel de setúbal (portugees), moscatel gordo blanco, moscatel de alejandría, moscatel de Málaga (spaans).; kernen = pitten; met edt = mee eet; schuijmlepel = schuimspaan]

p116.²²⁶ r115.1 vervolg

doorgaens heel groen sijn dan noch een
 weijnich gecockt tot dat men siet dat den
 siroop wat dich wert maer niet langere
 anders werden sij vael, Nota en moeten
 niet koken maer wel heel heet sijn
 voor dat den suijcker daer bij is./

p116. r116. Om geleij van druijven

Neemt mede de druijven als voor
 maer sij moeten bijnaest rijp sijn soo dat se
 en weijnich morw werde dan doet er
 de schellekens af ende steenkens uijt
 ende harde harte van binnen neemt
 een pont ofte ten hoochsten ander halff
 pont seffens ende die eerst geel
 laete werden in de roode pan niet roere
 als de druijve behalve geen water
 daer bij als het dan vael is suijcker daer
 bij, tot een pondt suijcker twee pont
 druijve of op het hoochsten negen vier=
 dendeel ende dit heel hart gekoockt
 tot het bint oom schoon te hebben
 al maer een pont suijcker seffens./

**p116 r117. Om siroop van fiole
te maecken**

---

²²⁶ [oom = om; seffens = tegelijk; filoe = viooltjes = viola (400 soorten)]

p117.²²⁷ r117.1 vervolg

De blome af plucken van de groene
 cnoppekens ende een gelase cankene genomen
 lanck werpich ende als dan dit vol
 van de blome gedaen ende daer bij soo veel
 regenwater dat se ten naeste bedeckt zijn
 maer niet ruijm moghe wel wat ghe=
 packt staen ende die dan toe gedeckt
 ende sette het in de sonne thien a elff
 daegen ende dan vringht se door een
 dun docxkens ende laet dan een pont
 suijcker come of²²⁸ siede op consistentie
 van tableten ende als dan daer ingedaen
 het achtse deel van eene pot van dit
 voor geseijt sop ende dan noch eens
 op het vuer gestelt ende op laete
 comme geschuijmt maer toe sien, dat
 niet en siet./

**p118. r118. Noch een siroop op een
andere maniere**

De blommen affgepluckt sijnde van de
 groene cnoppekens moet men stampen
 in een marmeren mortier ende het sap
 uijt persen de tweede reijse hart stampen
 met een weijnich regen water ende weder²²⁹
 uijt persen tot dattet niet seer blauw

---

²²⁷ [come = aan de kook brengen; cnoppekens = knopjes]

²²⁸ lezing onduidelijk “of” .

²²⁹ twee letters door elkaar geschreven “weder” .

p118.²³⁰ r118.1 vervolg

meer en siet ende tot een pint van dat
 nat neemt men vier pont broudt suijcker
 canarie, klert den selve ende laet hem
 sieden tot consistentie van het vuer ge=
 nomen sijnde al roerende ende bij naer
 cout geworden sijnde moet men het sap
 daer in gieten ende geduerich roeren op
 cleijn vier dat het schuijme sonder
 sieden geschuijmt sijnde sal men het
 bewaeren ende in de potte doen het is
 beter in een vertint becken want t'en
 wil niet veel coper verdraegen./

**p118. r119. Om groene pruijmkens
te maecken**

De pruijmkens groen ende hart sijnde
 doet men een pont seffens in een confituer=
 pan men doet daer soo veel water bij
 daer se even in koken kunnen heel lanck
 saem tot dat se vael sijn ende niet en
 bersten ende doet daer dan bij drij
 virendeel canari suijcker gestooten ende
 laet het saemen siede tot dat se groen
 sijn ende binden./

---

²³⁰ [brout = brood; klert = klaart]

p119.²³¹ r120. Om botten te maecken

Een pondt botte de doorens met eenen
doeck af gedaen ende het saet daer bovens
met eene silvere naelde uijt getrocken
ende als dan twee pont fijn suijcker late
klaere tot igelijck pont suijcker een
bier gelaesken water ende desen siroop
als dan geklaert sijnde wat laete
verslaen maer de botte moeten eerst
een op gesoden werden eer se in de
siroop comen anders sijn se veel te
taej sij moeten lantsaem koken ende
ontrent een halff ure eer se aff gaen
ofte gekoelt sijn daer in gieten het sap
van een citroen of wat meer tot
een pont botte schoon gemaectt twee
pont suijcker men moet er geen meer
seffens koken dats genoch²³² voor een
sietsel./

[Einde]

Figuur 55 Juan van der Hamen y León, gekonfijte vruchten, pruimen en koekjes detail uit Stilleven met Vaas en hond, 1625, Museo del Prado, Madrid

²³¹ [botten = rozenbottels; doorens = doornen; genoch = genoeg]
²³² lezing onduidelijk een vlek over “genoch”.

III.2. Woordenlijst van ongebruikelijke woorden

AAA

aenloopt = b.o. benadert, duurt
aerde = aardewerken
affgevaecht = afgeveegd
aigre-douce = zoet-zuur
alantwortel = wortel van de Inula Helenium L.
alse = als ze
altemets = nu en dan, soms
anderhalff quartier urs = 22 minuten
ansiovien = ansjovis = Engraulis encrasicolus
arde = aardewerken
ardt = b.o. hard
asmen s'anderen daechs = als men de volgende dag

BBB

bart = bord
begerde = wenst
bekants = bijkans = bijna, nagenoeg
bneffens = naast elkaar
bennenste = binnenste
bequaem = bevallig, fraai hier goed
bercken = van een berkenboom
bet = met zie mnl woordenboek bet (II)
bijkant = bijkans = bijna, nagenoeg
biskens = beestjes
blecken = blikken
bleieren = blaaieren = blaken = aanbranden of gloeiende hitte afgeven
boerelt = vlecht
bogers-kerssen = morel
botten = rozenbottels
brout = brood

CCC

caffoir = komfoor uit het picardisch cauffoir
calamus vromaticus = kalmoes = Acorus Calamus L.
canarie suijcker = suiker van de Kanarische Eilanden
carnael = vleeskleurig
carne = kernen = pittten
carstainies = kastanjes NB Amsterdams dialect
castkens = kastkens = doosje, kistje
chalffs vlees = kalfsvlees
cochinille = rode kleurstof uit bladluizen
come = aan de kook brengen
comen = aan de kook laten komen
con = kan
consistentie = stevigheid, gebondenheid
constichste = kunstigste
contraerie = andere einde
cout = koud
cruijs-weechs = kruiswijs

DDD

de profundis = tot op de bodem of hier een tijdsduur
dordalff pont = door de half pont = half pond
drie vierde paertens = drie vierde deel
drooch-kast = droogkast = droogoven
druiven die men haenepooten = de muskaat van Alexandrië staat ook bekend onder andere namen, waaronder:
hanepoot (afrikaans), muscat of alexandria (engels), muscat d'alexandrie, muscat romain (frans), zibibbo

(italiaans), moscatel de setúbal (portugees), moscatel gordo blanco, moscatel de alejandría, moscatel de Málaga (spaans).

EEE

eerde = aardewerken
 eijders = eieren
 en = ende
 en fien = naar het frans enfin = afijn
 er = eer
 ertirchocken = artisjokken
 exempel = bijvoorbeeld

FFF

faas = dwarsbalk
 fatsoen = manier
 flickert = levendig, onrustig of bij afwisseling vlammen
 folie = foelie van de nootmuskaat

GGG

galm = walm = eventjes opkoken
 geclan/geclau = glimmend
 geesselen = slaan, hier kloppen
 gegoten = door een zeef gedaan
 geherst = geroosterd
 gekaut = afgekoeld
 geklert = geklaart = gezuiverd
 gekockt = gekookt
 geleiht = gelegd
 gelijck van = als
 gemeij = soepel rekbaar, buigbaar
 gen = geen
 genoa = genova = Genua in Italie
 ger = ge er
 geroet = geroerd
 gerort = geroerd
 gescheden = letterlijk van een schede voorzien, dus een snee gegeven
 geseecht = gezegd
 geseijt = gezegd
 gesselen = geselen = slaan met een zweep, hier: door te slaan met een berkentak
 gestamt = gestampt
 gestockt = gestookt
 geveerst = b.o. verzengd, verschroeid
 geveught = geveegd NB er staat "geuueght"
 gheseecht = gezegd
 giet het door = doe het door een zeef
 grasch = b.o. gras
 groente = b.o. goene schil

HHH

haenekammekens = cantarellen
 haest = spoed
 hassel = b.o. van een/de haas of van hussel dus gemengd
 hees = haes = haas
 het houdt daer in comt = ze houtachtig worden dus jonge, groene amandelen nemen
 horders = horden = gevlochten schappen
 houdt-assen = as van verbrand hout
 hoven = oven

III

ieleij = gelei

KKK

kaffour = komfoor = toestel of inrichting waarin zich een betrekkelijk zwakke warmtebron bevindt.
 kannetjes appel = zoete kanappel
 kastkens = doosje, kistje
 keerlen = pit of kern
 keijs = b.o. kaas
 kernen = pitten
 klaren = helder maken, zuiveren nb klaart = zuivert
 kollekens = niet in wnt = b.o. van Frans colle is bergpas hier kleine dalletjes
 konstichste = kunstigste

LLL

laetse = laatste
 lat = laat
 locht = licht
 louwen = zeelt

MMM

mangueert = mankeert, ontbreekt
 marber = marmeren
 marmelade = uit het Portugees marmelo = kweepernjam
 me = men
 mer = maar bijvorm van maar (Zuid Nederlands)
 mermarade = marmelade = kweeperen gelei
 met = mee
 met edt = mee eet
 mettet = met het
 midsen = middendoor
 minste moeten = minste moeite = minste werk
 miserere = tijdsaanduiding voor een zeer korte tijd korte tijdsduur, juist zoveel als nodig is om het miserere te zingen J. Vercoullie (1925), Beknopt etymologisch woordenboek der Nederlandsche taal
 murw = gaar, zacht

NNN

naer = na
 nierbedde = niervet
 nieuwt = vernieuwt
 nitri olije = b.o. olie geperst uit abrikozen pitten.
 noch = beiden niet
 noodt hebben = dreigen

OOO

olipodrigo = Spaanse hutspot
 oom = om
 oort = vierde deel van een stuiver oort = 2 duiten
 opgewelt = in het water geweekt
 oprecht = opdient
 opte = op de / het
 ordinaris = gewoonlijk
 overmidts = door
 ovie = b.o. ei of met

PPP

parst = perst
 Pater Nosters = een gebed hier: tijd nodig om het "Onze Vader" te bidden ca 1 minuut dank aan dhr Albers
 Basiliek van de H. Nicolaas, Amsterdam
 penade = uit het Frans pain = brood
 penskens = b.o. blokjes, letterlijk kleine pensjes
 persen = perziken

pingelen = pijnboompitten
 poeder = poedersuiker
 principale = belangrijkste
 profundus = tijdsduur (latijn) zie de profundis
 pruijnole = kleine, fijne soort van, van schil en pit ontdane, gekonfijte, soms ook gedroogde pruim, NB Uit fr.
 prunelle, dat identiek is met prunelle "wilde pruim, slee"

QQQ

quartier urs = kwartier
 quast = kwast
 que = kweeper = vrucht van de Cydonia oblonga
 queden = kweeperen = vruchten van de Cydonia oblonga
 quetsen = stuk gaan

RRR

ras = snel
 rasch = snel
 resterende = overige
 rijde = rijen
 rijsken = takje of twijgje
 rinskens = zurig
 roet = roert
 rooden boles = rode bolus = klei die met ijzeroxyde is gekleurd
 rooster = rooster zoals op een babecue

SSS

sacht = het wordt zacht daarna
 saijet = halfgekamd wollen garen
 saveijfkens = b.o. saucijskens = saucijsen
 saveraen = saffraan.
 schellen = schillen, pellen
 scherp = b.o. nauwkeurig
 schoonste = mooiste
 schuimlepel = schuimspaan
 schuppen = scheppen
 seeft = zeef
 seffens = tegelijk
 seij = keukengereedschap in den vorm van een kom of schaal voorzien van een groot aantal gaten, waardoor etenswaren kunnen uitdruipen of met een stamper e.d. worden fijngeperst
 serte = b.o. mnw saert = teer, zacht
 sident = kokend
 sift = zeef
 sifte, of stramijn = zeef of vergiet
 smilten = smelten, hier oplossen
 sneeuw = geklopte slagroom
 snekens = sneetjes
 soete appelen = zoete appelen b.v. zoete bloemee
 speetkens = houten spitjes
 spelle = spelt
 spoorken = stok met scherpe ijzeren punt
 springen = sprenkelen
 stamt = stamp
 steene = pitten
 stekken = stokken of stokjes.
 stoeckt = stookt
 stoelen = bloembodems
 stoodt = maak fijn
 stove = droogstoof
 stramijn = vergiet of zeef
 stroijpijltkens = brabantse woord voor: stroohalm

stroom-water = stromend water = rivier of beekwater
 stuiver = 1/20 gulden
 suerachtich = zuurachtig; mogelijk wordt zwartachtig bedoeld
 suerte = bedoeld wordt zuurte of zwarte
 suijpen = vloeibare spijs of voedende drank
 svesers = swesers = zwezerik = jonge dieren nog sterk ontwikkelde borstklier (glandula thymus)

TTT

te degen = terdege
 teerlinge = dobbelsteen
 teij= taai
 teijltiens = bakje; Vlaanderen en Brabant meestal voor een rond aarden vat zonder oren, wijd van boven en naar beneden schuin toelopend
 teljoir, telloir = bord
 tenne = tinnen
 tijlle = bak, kom, diepe schotel of kuip van aardewerk, hout of metaal
 toebeken = b.o. tobbetje = benaming voor een vat, van boven wijder dan van onderen, meestal open en zoo goed als altijd van hout vervaardigd, vaak met twee ooren
 turff kolen = tot kool verbrande turf, uit turf verkregen kool

UUU

ue = uwe edele
 uijten = uit den
 uperken = half pint inhoudsmaat (Hertogdom Brabant)
 ure = uur

VVV

veer = bo weer
 veerdere = verdere
 vennisons = venezoen = pastei gevuld met een hutspot van wildbraad
 verbesicht = verwerkt
 vergeuijs = sap van de onrijpe druif
 verkoelen = afkoelen
 verleken = uitlekken
 versijgen = uitlekken
 verstaen = begrijpen
 vet van de liesen = niervet
 vierden = na vier dagen
 vijff viersel= vijf vierde (deel van een pont)
 vingeren = vingers (NB Brussels)
 vliceert = b.o. flickert = wisselend of te sterk brand
 voorens = bovenstaand
 voorn = voornoemd
 voorstaand = bovenstaand
 vroch = vroeg
 vrongh = gedraaid, vlecht

WWW

wallich = eventjes
 wan = grote, platte, schelpvormige, van teenen gevlochten mand met aan de achterzijde een opstaande rand (aan de andere zijde is zij open) en aan weerskanten een handvat, gebruikt om het koren te zuiveren van kaf, strootjes en dergelijke, door het te schudden en op te werpen, zodat het kaf wordt weggeblazen door den wind
 wannen = schuddend en opwerpend zuiveren van kaf en strootjes
 weerden = worden
 weert = wordt
 welleken = even opkoken van water
 wij = b.o. wijn
 wijmme = vlechtwerk van wilgen tenen
 wt = uit
 wten = uit den

Figuur 56 Juan van der Hamen y León, *Stilleven met gekonfijt fruit, gebak en glas*. Bron William B. Jordan: *Juan van der Hamen y León & The Court of Madrid*. Yale University Press, New Haven 2005

Hoofdstuk V Literatuur

V.1. Mededelingen via persoonlijk contact

- 1 Dank voor de mededeling van Michael Verweij, Koninklijke Bibliotheek Brussel

V.2. Mededelingen via email

- 2 Dank voor de mededeling van Klaas van der Hoek, Universiteitsbibliotheek (UvA), Amsterdam.
- 3 Dank voor de mededeling van Ab Leerintveld, Koninklijke Bibliotheek, Den Haag
- 4 Dank voor de mededeling van Dirk Geirnaert, Instituut voor Nederlandse Lexicologie, Leiden
- 5 Dank voor de mededeling van Frans Laurentius, Kunsthandel Laurentius, Middelburg
- 6 Dank voor de mededeling van Edith Claessens, Sittard

V.3. Literatuur in Handschrift

- 7 Antwerpen, Antwerpen Stadsbibliotheek Cock bouck z.p. z.j. Nr 635519
- 8 Antwerpen, Antwerpen stadsbibliotheek [Brabants kookboek] .z.p. z.j. Nr 13126535
- 9 Antwerpen, Felixarchief Doop-, Trouw- en Begraafboeken
- 10 Antwerpen, Felixarchief Begraafboeken van het Begijnhof
- 11 Amsterdam, Universiteitsbibliotheek (UvA), Remedie-boeck, z.p., (1660) ms. XVE31
- 12 Brussel, Koninklijke Bibliotheek van België, De secreten ms. II 211
- 13 Brussel, Koninklijke Bibliotheek van België, Handschrift konfijtrecepten ms. 20427

- 14 Deventer, privé bezit, Koock=Boeck ende Remedie Resource z.p. [Antwerpen] 1757
- 15 Den Haag, Nationaal Archief, 3.20.87, Wassenaer van Duvenvoorde, van1226-1996.
- 16 Edingen, Arenberg-archief, handschrift 2, “Confiseur Flamand”
- 17 Gent, Koninklijke Academie handschrift 15 zie ook Muussers
- 18 Leiden, Regionaal Archief Leiden Huisarchief van de Heeren van Warmond, 1347-1900 (0512) 543 Inventaris van het kasteel, 1613. Inventaris nr 552 553 554 en 725mm.
- 19 Leiden, Regionaal Archief Leiden, Rechterlijk archief van Warmond 43, Boelhuizen 1749 tot 1767
- 20 Utrecht, Utrechts Archief inv. 1001 nr. 4104, Aantekenboekje van Margareta Wijts
- 21 Utrecht, Universiteitsbibliotheek , Confeteur Boexcken Amsterdam, 1663, ms. 10B14
- 22 Waasmunster, Abdij van Rosenberg Medische, culinaire en verfrecepten, ms. 54

V.4. Internetbronnen

- 23 Abdij can Munsterbilzen
https://nl.wikipedia.org/wiki/Abdij_van_Munsterbilzen (25 maart 2017)
- 24 Babylon 10 The most popular translation software
<http://translation.babylon.com/spanish/to-dutch/> (7 maart 2017)
- 25 Bedenkingen in de keuken
<http://www.hungryfeelings.com/> (7 maart 2017)
- 26 Blancmange in Wikipedia
<http://en.wikipedia.org/wiki/Blancmange> (7 maart 2017)
- 27 Beeldbank archief Tongeren
<http://www.beeldbanktongeren.be/> (25 maart 2017)
- 28 Boedelbank
<http://www.meertens.knaw.nl/boedelbank/zoekvoorwerp.php> (25 maart 2017)
- 29 Braet Griet, Edelike spijs en cock boucken,
http://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/002/162/506/RUG01-02162506_2014_0001_AC.pdf (25 maart 2017)
- 30 Culinair ontdekt: Nicolas Appert
www.foodlog.nl/artikel/culinair_ontdekt_nicolas_appert/ (7 maart 2017)
- 31 Culinair historie
<http://culinaryhistory.org/dutch.html> (7 maart 2017)
- 32 Deze site biedt u kennis van de Grieken, Romeinen, Shakespeare en andere literaire bronnen van de afgelopen eeuwen omtrent flora en fauna
<http://www.volkoomen.nl/B/bosweLLIA.htm> (7 maart 2017)
- 33 Dicionario de dicionarios do galego medieval
http://sli.uvigo.es/DDGM/ddd_pescuda.php?pescuda=almisque&tipo busca=lema (7 maart 2017)
- 34 Dictionnaire de Francais Larouss
<http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/nombril/54805> (7 maart 2017)

- 35 Dictionnaire de la langue Francaise
<http://www.lnaute.com/dictionnaire/fr/definition/emplatre/> (7 maart 2017)
- 36 Dictionnaires de Traduction
<http://www.dicovia.com/espice/espece/espesse--nf12e-en-francais-ancien.htm> (7 maart 2017)
- 37 Etymologie van marsepein
<http://www.etymologiebank.nl/trefwoord/marsepein> (7 maart 2017)
- 38 Etymologie van teems
<http://www.etymologiebank.nl/trefwoord/teems> (7 maart 2017)
- 39 Genealogie site
<http://geneaknowhow.net/digi/antw-ni.html> (7 maart 2017)
- 40 Genealogie site
<http://www.genealogieonline.nl/genealogie-peeters-rouneau/119955.php> (7 maart 2017)
- 41 Genealogische verwijzingen
<http://genealogie.start.be/> (7 maart 2017)
- 42 Historische kookboeken Historic Cook Books From Roman to the 17th century
http://nvg.org.au/documents/other/historic_cookbooks.pdf (7 maart 2017)
- 43 Historische recepten
<http://www.isgeschiedenis.nl/historische-recepten/> (7 maart 2017)
- 44 Kwartierstaat
<https://nl.wikipedia.org/wiki/Kwartierstaat> (25 maart 2017)
- 45 Koock Een en nieuwen koock-boeck
http://catalogue.leidenuniv.nl/primolibrary/libweb/action/search.do?vid=UBL_V1 (7 maart 2017)
- 46 Landdrada
<http://www.heiligen.net/heiligen/07/08/07-08-0690-landrada.php> (25 maart 2017)
- 47 Le dictionnaire
<http://www.le-dictionnaire.com/> (7 maart 2017)
- 48 Manual de mugeres
<http://larsdatter.com/manual.htm> Click → here to read the original. (7 maart 2017)
Engelse vertaling
<http://larsdatter.com/manual.htm> (7 maart 2017)
- 49 Marmelade in Wikipedia
[http://nl.wikipedia.org/wiki/Marmelade_\(jam\)](http://nl.wikipedia.org/wiki/Marmelade_(jam)) (7 maart 2017)
- 50 Marsepein Historisch recept: marsepein uit de 17e eeuw
<http://www.isgeschiedenis.nl/historische-recepten/historisch-recept-marsepein-uit-de-17e-eeuw> (7 maart 2017)
- 51 Nederlandse maten en gewichten
<http://www.meertens.knaw.nl/mgw/> (7 maart 2017)
- 52 Nostradamus,
<https://nl.wikipedia.org/wiki/Nostradamus> (25 maart 2017)
<http://excerpts.numilog.com/books/9782849520956.pdf> (25 maart 2017)
- 53 Nougat in Wikipedia
<http://en.wikipedia.org/wiki/Nougat> (7 maart 2017)

- 54 Orejones relenos
<http://www.piensaendulce.es/2012/01/orejones-rellenos/> (7 maart 2017)
- 55 Paleis het loo uit de confituurkelder van koningin Mary
<https://www.paleishetloo.nl/blog/uit-de-confituurkelder-van-koningin-mary/>
(25 maart 2017)
- 56 Planten database van het Meertens Instituut
<https://www.meertens.knaw.nl/pland/> (7 maart 2017)
- 57 Postelein in Wikipedia
<http://nl.wikipedia.org/wiki/Postelein> (7 maart 2017)
- 58 Ravioli in Wikipedia
<http://nl.wikipedia.org/wiki/Ravioli> (7 maart 2017)
- 59 Rijksarchief in België
http://arch.arch.be/index.php?lang=nl_BE (7 maart 2017)
- 60 Rijksarchief in Nederland
<http://www.nationaalarchief.nl/> en <http://www.archieven.nl/nl/> (7 maart 2017)
- 61 Rosquilla in Wikipedia
<http://es.wikipedia.org/wiki/Rosquilla> (7 maart 2017)
- 62 Scappi en zijn kookboek in Wikipedia
http://en.wikipedia.org/wiki/Bartolomeo_Scappi (7 maart 2017)
- 63 Sijs, Nicoline van der, Chronologisch woordenboek,
http://www.dbnl.org/tekst/sijs002chro01_01/sijs002chro01_01_0028.php (7 maart 2017)
- 64 Stefan's Florilegium
<http://www.florilegium.org/> (7 maart 2017)
- 65 Turrón in Wikipedia
<http://en.wikipedia.org/wiki/Turron> (7 maart 2017)
- 66 Wetenschap Het Kooek-boeck ofte Familieren Keuken-boeck
http://www.hetdagelijksboek.be/index.php?p=wetenschap&detail_nr=5 (7 maart 2017)

V.5. Literatuur in gedrukte vorm

- 67 Adamson, Melita Weiss
Regional Cuisines of Medieval Europe, New York 2002
- 68 Altamiras, Juan de
Nuevo arte de cocina Barcelona 1767 Reprint
- 69 Appert, Nicolas
L'art de conserver pendant plusieurs années toutes les substances animales. Paris, 1810
- 70 Barnes, Donna R. en Peter G. Rose
Matters of taste. Albany, Syracuse, 2002
- 71 Battus, Carolus (Karel Baten)
Eenen seer schoonen ende excellenten cock-boeck In: Wirsung, Ch.: Medecyn Boec.
Dordrecht, 1593 en latere drukken ook op <http://www.kookhistorie.nl/index.htm>
- 72 Blankaart, Stephanus

- 73 Den Nederlandschen Herbarius, Amsterdam 1698 Reprint Alphen aan de Rijn 1980
Bo, Leonard Lodewijk de
Kruidwoordenboek, Leliaert 1888
- 74 Boecxken van Cokeryen, Een notabel
Brussel z.j.(ca 1514) reprint Den Haag 1925 reprint Amsterdam 1994
- 75 Bogtman, W.
Het Nederlandsche handschrift in 1600, Haarlem 1973
- 76 Braekman, W.L.
Een Antwerps Kookboek voor "Lekkertonghen". Uitgave van Cock Bouck
Handschrift nr. 240 (B 79843) Antwerpse Stadsbibliotheek. Antwerpen 1995.
- 77 Braekman, W.L.
Een nieuw Zuidnederlands Kookboek uit de vijftiende eeuw. Brussel 1986
- 78 Braekman, W.L.
Medische en Technische Middelnederlandse Recepten. Gent 1975.
- 79 Braekman, W.L.
Fragment van een zestiende-eeuws, handgeschreven kookboek, volkskunde 2001/2
- 80 Brenk, Gerrit van den, De orange confiturier, Amsterdam, 1752, 1759
- 81 C.,J., De verstandige huys-houder, Amsterdam, 1660
- 82 Casteau, Lancelot de
Ouverture de cuisine, Liege, 1604
- 83 Cialona, Ike Scappi, Bartolomeo
Koken voor Kardinalen, Amsterdam, 2015
- 84 Cockx-Indesteege, Elly en Claudine Lemaire
Een secreet-boeck uit de zeventiende eeuw, Antwerpen 1983
- 85 Cockx-Indestege, Elly
Eenen Nyeuwen Cooch Boeck. Kookboek samengesteld door Gheeraert Vorselman en gedrukt te
Antwerpen in 1560. Wiesbaden 1971.
- 86 Collen, J. V. A. (Compiler)
Het "kock-boeck" van D. Carolum Battum uit de zestiende eeuw, Antwerpen 1991 Mededelingsblad 9
37.
- 87 Confiturier, Gebak-Bereider en Keuken-Meester, De orange , Amsterdam 1752. Herdruk Middelburg
z.j.
- 88 Cooch boeck, Eenen nyeuwen
Thantwerpen M.D.ende.LX Facsimilé z.p. z.j
- 89 Dalby, Andrew
Tastes of Byzantium, London, New York 2016
- 90 Doursther, Horace
Dictionnaire universel des poids et mesures anciens et modernes, Anvers 1840
- 91 Ende, Casparus vanden
Schat-kamer, der nederduytische en francoysche tale, Rotterdam 1654
- 92 Ferro, R.N.
Kooch ende huyshoudt Boeck, Berchem 1995

- 93 Ferro, R. N. Nederlandse Handgeschreven kookboeken
Voeding 41 nr. 3 1980 pp 102 e.v.
- 94 Ferro, R.N.
Brusselse recepten uit Antwerpen, Terroir 30ste jaargang 2017-2015 nr 4
- 95 Flandrin, J. L.
Le cuisinier françois, Paris 1983
- 96 Granado, Diego
Libro del arte de cocina, Lerida 1614 Reprint
- 97 Grewe, Rudolf
Llibre de sent sovi, Barcelona 1979
- 98 Grewe Rudolf
Llibres de totes maneres de confits, Barcelona 2009
- 99 Gruë, Thomas La
Le grand dictionnaire françois-flamand, Amsterdam 1694
- 101 Hiene, Peter
Untersuchungen zur kochkunst in arabusch-isamischen Mittelalter, Wiesbaden 1988
- 102 Heukels, H.
Woordenboek der Nederlandsche volksnamen van planten, Amsterdam 1907
- 103 Hondius, Petrus
Petri Hondii Dapes inemptæ, of de Moufe-schans, Leyden 1621 pp 221
- 104 Janssens, Paul J.J.G., en Siger Zeischka
La noblesse à table, Brussel 2008
- 105 Jansen-Sieben, R. en van der Molen-Willebrands, M.
Een notabel boecxken van cokeryen. Amsterdam, 1994
- 106 Jansen-Sieben, Ria en Johanna Maria van Winter
De keuken van de late Middeleeuwen, Amsterdam 1998
- 107 Keermaeker, Frank
Een gekruid verhaal, Duffel 2011
- 108 Ketcham Wheaton Barbara
De smaak van het verleden, Amsterdam 1988
- 109 Keukenmeester, De geoeffende en ervaren , of De verstandige kok, Leiden, 1701
- 110 Keuken-Meid, confituurmaakster, en.... De nieuwe welervarene Utrechtsche
Utrecht 1769.reprint Utrecht 2007
- 111 Keuken-meid, De volmaakte Hollandsche, Amsterdam 1761 Reprint Leiden 1965
- 112 Keuken-meid, De volmaakte Hollandsche, Amsterdam, 1746
- 113 keuken-meyd, De volmaakte Geldersche, Nymegen 1756
- 114 Kock, Of Sorghvuldige Huys-houdster De verstandige
Amsterdam 1670 Reprint Amsterdam 1993 met een voorwoord van Joop Witteveen

- 115 Kock, De verstandighe,, oft, Sorgvuldighe huys-houdster, Brussel, 1687
- 116 Kok, De nieuwerwetze kok, Amsterdam, z.j. [1740]
- 117 kook-boek, Het Hollands, of Neederlands, Leiden, 1724
- 118 Kookhandschrift, Dit te saamen lustig geklopt : een onbekend kookhandschrift uit 1704 met woordverklaring en nawoord, Kalmthout, 2011
- 119 Kookkunst, Nieuwe Vaderlandsche
Amsterdam 1797. reprint Antwerpen 1976
- 120 Landwehr, John
Het Nederlandse Kookboek, 1510-1945, Den Haag 1995.
- 121 Laurieux, Bruno et Odile Redon
Materiaux pour l’histoire de cadres de vie dans l’europe occidentale (1050-1250) Nice, 1984
- 122 Libro della cucina del sec. XIV
Bologna 1863, reprint 1985
- 123 Lievois, D., Van mensen en dingen Gent 2012 Jrg. 10 nr. 1, pp. 32-75
Gentse handschriften met keukenrecepten van de 17de en 18de eeuw
- 124 Lindemans, J. Een Antwerps receptenboekje van circa 1575-1625.
In: Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde, 1960, 401-434.
- 125 Macras, Domingo Hernandez de
Arte de Cozina, Salamanca, 1607 (Reprint)
- 126 Martino, Maestro: Libro de arte coquinaria (sec. XV).
Based on: Arte della cucina. Libri di ricette, testi sopra lo scalco, i trinciante e i vini. Dal XIV al XIX secolo. A cura di Emilio Faccioli. Vol. 1. Milano 1966, 115-204.
- 127 Magirus, Anthonius
Kooock-boeck ofte Familieren kevken-boeck, Antwerpen, Godtgaf Verhulst, 1663
- 128 Magirus, Anthonius
Koochoec oft familieren keuckenboeck, Loven 1612
- 129 Massiallot, François
Nouvelle Instruction pour les Confitures, les liqueurs, et les fruits, z.p. [Paris]1692
- 130 Maranges, Isidra
La cuina catalana medieval, [Barcelona], 2006
- 131 Maier, Robert
Liber de coquina, Das Buch der guten Küche, Frankfurt am Main 2005
- 132 Manuel de mugeres
Salamanca 1995
- 133 Miranda, Amborsio Huici
Traducccion Española de un manuscrito anonimo del siglo XIII sobre al cocina hispano-magreb, Madrid 1966
- 134 Motiño, Francisco Martinez
Arte de Cocina, pasteleria, vizcoheria y conservia, Barcelona 1763

- 135 Muusers, Chrisitanne
Gent Koninklijke Academie handschrift 15
- 136 Muusers, Christianne
Het verleden op je bord, Uithoorn 2016
- 137 Muusers, Christianne
Proef het stilleven Jaarboek, 73 de ghulden roos 73 (2011), pp. 119-137.
- 138 Nasrallah, Nawal
Annals of the caliphs'kitchens Leiden 2010
- 139 Noel Chomel, M.
Algemeen huishoudelijk-, natuur-, zedekundig-, en konst- en konst woordenboek, Leyden 1778 p 462
- 140 Nola, Ruperto De
Libro de guisados, manjares y potajes, Valladolid, 2010
- 141 Nostradamus, Michel
traité des Confitures, Paris 2015
- 142 Nostradamus, Michel
des Confitures, Paris, 1981
- 143 Nostradamus, Michel, Traite des fardemens et des confitures, z.p. 1555, 1556, 1557
- 144 Ockeleij, Jaak
Den volmaecten cocke z.p. [Asse] 1975
- 145 Onghena, Sofie
Blauwbloed en confituur, Alphen aan de Maas 2006
- 146 Otgaar, Peter, Mensenwerk Het Gereformeerde Minne- of Arme Mannen- en Vrouwenhuis. Deel I:
1783-1817 Jaarboek Dirk van Eek 2001 pp. 61 e.v.
- 147 Perrier-Robert, Anne, Dictionnaire de la gourmandise, Paris, 2012
- 148 Philippa, M. et.al.
Etymologisch Woordenboek van het Nederlands, Amsterdam 2009
- 149 Riley, G.
The Dutch table, Portland OR 1994
- 150 Rodinson maxime et al.
Medieval Arab Cookery London 2001
- 151 Roeykens, Aug. De geheimen van een keukenprinses uit de Lage Landen van de zeventiende eeuw. Het
oude land van Edingen en omliggende. 6 (1978) 129-138, 180-182, 278-283; 7 (1979) 31-33, 99-100.
- 152 Shephard, Sue
Pickled, Potted and Canned, London, 2000
- 153 Scheurmans, L.W.
Algemeen Vlaamsch Idioticon, Leuven 1865 – 1870
- 154 Schildermans, Jozef, Hilde Sels en Marleen Willebrands
Lieve schat, wat vind je lekker? Het kookboek van Antonius Magirus (1612), Leuven 2007
- 155 Serrure, C.A.
Keukenboek, uitgegeven naar een handschrift der vijftiende eeuw, Gent 1872

- 156 Staring, W.C.H.
De binnen- en buitenlandsche maten, gewichten, Schoonhoven 1902.
- 157 Traité de confiture, ou Le nouveau & parfait confiturier
Amsterdam z.j. [1710]
- 158 Stevin, Simon
Wisconstighe gedachtenissen. Deel 5: van de ghemengde stoffen, Leiden 1608 pp 62 e.v.
- 159 This, Hervé
L'analyse de la préparation ancienne des échaudés, Pour la Science N°365 - mars 2008
- 160 T'Zaamen-spraaken, tusschen een mevrouw, banket-bakker... Amsterdam, 1759
- 161 Uytven, Raymond van
Smaken verschillen, Leuven, 2010
- 162 Vanderwalle, Paul
Oude maten, gewichten en muntstelsel in Vlaanderen, Brabant en Limburg. Gent 1984
- 163 Verheyden, Dr. A.L.E.
Vilvoords "Cruyden-boeck"XVIIe – XIXe eeuw, Vilvoorde 1984
- 164 Vlieger-De Wilde, Koen de
Adellijke Levensstijl, Brussel, 2005
- 165 Vries, M. de et al.
Woordenboek der Nederlandsche taal, 's-Gravenhage 1956 - 2007
- 166 Vooght, Daniëlle de et al.
Van Pièce Montée tot Pêche Melba, Brussel 2008
- 167 Wilson, Anne C.
The Book of Marmalade, Philadelphia 1999
- 168 Winter, Johanna Maria van
Spices and Comfits, Totnes 2007
- 169 Winter Johanna Maria van
Suiker in de middeleeuwse keuken
Jaarboek 'de Oranjeboom' 66 (2013) pp45 ev
- 170 Winter, Johanna Maria van
Van Soeter Cokene, Haarlem/ Bussum 1976.
- 171 Wirsung, Christoph
Medecyn boec. Daer inne alle uitwendighe, ende inwendighe parthyen, Dordrecht 1589
- 172 Witkam, J.J. en H.J. Smeets
Het Huys te Warmont. Zijn geschiedenis en zijn bewoners, Leiden 1963.
- 173 Witteveen, Joop, Bart Cuperus
Bibliotheca Gastronomica: eten en drinken in Nederland en België, 1474-1960, Amsterdam, 1998

Figuur 57 Juan van der Hamen y León, Stilleven met turrón(noga), 1622, afm. 58 cm × 97 cm, olieverf op linnen, Cleveland Museum of Art

V.6. Lijst van afbeeldingen

Figuur 1 Juan Van Der Hamen (1596–1631) Schaal met geconfijte peren, detail uit stilleven met zoetigheid en kristallen glazen, 1622. afm. 52 × 88 cm. Prado Museum, Madrid (kamer 8A P01164)

Figuur 2 Harmen ter Borch, De vijf zintuigen, (de smaak), circa 1650, Rijksmuseum

Figuur 3 Osias Beert de oudere, drie schalen met lekkernijen en kastanjes met drie glazen op een tafel, z.j. (1580–1623), olieverf op koper, afm. 50 × 67.6 cm (links achter gekonfijt fruit)

Figuur 4 Overzicht van het aantal bladzijden per katern en aantal katernen

Figuur 5 Lege bladzijden in het handschrift

Figuur 6 Watermerk uit het papier van het handschrift

Figuur 7 Overzicht van de producten en ingrediënten van deel één.

Figuur 8 Overzicht van de producten en ingrediënten van deel twee.

Figuur 9 Jan de Beijer, Huis 't Loo, den 10 August 1744.

Figuur 10 anoniem, keuken uit het poppenhuis van Petronella Oortman, ca 1686 – 1710, Rijksmuseum

Figuur 11 Boekje aangekocht door Juffrouw Berkheij.

Figuur 12 Arnold van Ravesteyn, Familieportret van Johan van Wassenaer (1624-1687) en Isabella Maria van Haestrecht (1633-1656) met hun dochter Jacoba Maria van Wassenaer (1654-1683), 1660, R.K.D nr. IB00032980

Figuur 13 Abdissenhuis van het klooster van Munsterbilzen, 19e eeuw.

Figuur 14 Remacle Leloup, Kasteel 's Herenelderen, pentekening, 1735

Figuur 15 's Herenelderen op de Ferrariskaart uit de 18e eeuw, de pijl wijst naar het kasteel

Figuur 16 Detail uit de kaart van Jan Pieters Dou 26 augustus 1617 Kaart van zekere landen gelegen onder Warmont en Alkemade, Nationaal Archief, Archiefinventaris 4 inventarisnummer 4183. Het meest rechtse huis is het “Huys te Warmont”

Figuur 17 A. Rademaker, Het “Huys te Warmont” van voren gezien, 1662

Figuur 18 Voorbeeld van een kwartierstaat met zestien kwartieren. (Graaf Waldburg)

Figuur 19 Louis de Monie, De ganzenbordspelers, Breda, 1698 Leiden 1771, R.K.D. nr. 196370

Figuur 20 Ganzenbord met spelregels, Claes Jansz. Visscher, 1605-1652, Rijksmuseum

Figuur 21 De keukeninventaris uit 1613 geordend naar onderwerp en keuken

Figuur 22 Gesina ter Borch, Boereninterieur, detail een koekenpan met lange steel, (1660 tot 1687) Rijksmuseum (BI-1887-1463-23).

Figuur 23 Materialen van de spullen in de keuken

Figuur 24 Anoniem, Keukeninterieur, Christus met Emmaüsgangers, Vlaams, 16e eeuw, Musée des Beaux-arts de Lille. NB Boven de haas rechts aan de muur liggen kazen op het schap. Links voor de haard een braadspit met eronder een vetvanger

Figuur 25 Overzicht van de suikerbakkersproducten naar type

Figuur 26 Overzicht van de konfijtrecepten uit “Kitab al-Tabikh” uit de Bagdad uit de tiende eeuw

Figuur 27 Overzicht van de konfijtrecepten uit “Kitab al tabikh” uit Andalusië dertiende eeuw

Figuur 28 Overzicht van de snoeprecepten uit “Kitab al tabikh” uit Andalusië dertiende eeuw

Figuur 29 Overzicht van de Catalaanse recepten uit de veertiende eeuw

Figuur 30 portret van Michel de Nostredame

Figuur 31 De recepten van Nostradamus naar zoetstof

Figuur 32 Overzicht van de van de recepten van Nostradamus naar ingrediënt

Figuur 33 Overzicht van het aantal konfijtrecepten per kookboek in de gedrukte literatuur

Figuur 34 Osias Beert, Stilleven met oesters, suikerwerk en glazen op een tafel, 1605-1620, paneel, olieverf, 72,0 x 103,5 cm R.K.D. nr. 0000191337 Links achter de oesters gekonfijte vruchten. NB In de spanendozen werd jam bewaard hier vermoedelijk kweeperen jam

Figuur 35 Overzicht van de konfijtrecepten in gedrukte kookboekliteratuur van circa 1500 tot circa 1760

Figuur 36 Overzicht van de konfijtrecepten in handgeschreven kookboeken van circa 1590 tot circa 1750

Figuur 37 Vruchten waarvan het aantal recepten meer dan 3% van het totaal aantal is

Figuur 38 Volledig ingerichte keukenkast (poppenkeuken) gemaakt in Nederland tussen 1670 en 1700. Museum nr MISC.26-1978, Museum of Childhood, London.

Figuur 39 “Om natte sucade te maecken.” recept 1 pagina 1, eerste recept deel één

Figuur 40 “Pour faire de la sirope // de villette.”recept 45 pagina 90, laatste recept deel één

Figuur 41 “Om framboose wijn te // maecken.” recept 46 pagina 65, eerste recept deel twee

Figuur 42 “Om botten te maecken.” recept 120 pagina 119, laatste recept deel twee

Figuur 43 “naer mijn doot comt dit boeck.” binnenkant van de kaft, einde van het boek

Figuur 44 Het handschrift van Anna Catharina van Renesse uit 1689

Figuur 45 Keuken uit het poppenhuis van Petronella Dunois, anoniem, ca. 1676, Rijksmuseum

Figuur 46 Overzicht van de maten en gewichten zoals die voorkomen beide delen

Figuur 47 Aantal recepten met en zonder maten en gewicht

Figuur 48 Dit is een restant van een ex libris dat voorin het kookboek geplakt was en eruit gescheurd

Figuur 49 David Vinckboons, Keukeninterieur, circa 1600 (Mechelen 1576 - Amsterdam 1633)

Figuur 50 Jan Woutersz. genaamd Stap, Amsterdam (1599-1663), meisje dat een pannenkoek bakt, (1623 – 1636) afm. 44 x 33 cm R.K.D nr. 0000145719

Figuur 51 Osias Beert (I) (1596 – 1623) toegeschreven aan, Stilleven met een wijnglas en een tinnen bord met zoet gebak (gekonfijt fruit), afm. 25,1 x 35,6 cm afbeeldingsnummer R.K.D. 0000191400 PC Duitsland

Figuur 52 Georg Flegel, Stilleven met (gekonfijt) fruit en suikerwerk, 19.8 x 23.9 cm, Frankfurt am Main, Städel Museum, inv./cat.nr 2046

Figuur 53 Pieter Gerritsz. van Roestraeten , (1645 – 1700), Een Yixing theepot, chinees porseleinen kopjes en een tazza met suikerwerk op een tafel, olieverf op doek, afm. 46 x 60 cm

Figuur 54 David de Heem, naar Osias Beert, amandelen, oesters, zoetigheid kastanjes en wijn op een houten tafel, circa 1605-1630 afm. 46,1 x 68,5 cm.

Figuur 55 Juan van der Hamen y León, gekonfijte vruchten, pruimen en koekjes detail uit Stilleven met Vaas en hond, 1625, Museo del Prado, Madrid

Figuur 56 Juan van der Hamen y León, Stilleven met gekonfijt fruit, gebak en glas. Bron William B. Jordan: Juan van der Hamen y León & The Court of Madrid. Yale University Press, New Haven 2005

Figuur 57 Juan van der Hamen y León, Stilleven met turrón(noga), 1622 afm. 58 cm × 97 cm, olieverf op linnen, Cleveland Museum of Art, Cleveland

Rudolf Nunes Ferro (Dobby) werd geboren in 1948 te Amsterdam. Studeerde scheikunde aan de universiteit van Amsterdam en informatica aan de Universiteit Twente. Hij was jarenlang verbonden aan een HBO instelling als docent informatica en statistiek. Thans is hij gepensioneerd en woonachtig in Deventer. Hij heeft nu met veel meer tijd voor zijn hobby's: een gepassioneerd amateur kok en ook een culinair, historisch onderzoeker.

Hij was de eerste die hij een bibliografie van Nederlandse en Vlaamse kookboeken publiceerde (Lijst van Zuid-Nederlandse kookboeken geschreven in de Nederlandse taal en gedrukt vóór 1950 - ASG-tijdschrift nr. 56 - 1996). Ook publiceerde hij zestiende eeuwse kookrecepten uit de Noordelijke Nederlanden (Kooock ende Huyshoudt Boeck, receptenboek van Hemminga uit Friesland in de 17de eeuw - ASG-tijdschrift nr. 47 - 1994). De uitgave van een achttiende eeuwse Portugees-Joods kookboek publiceerde hij onder "Suasso's Kookrecepten" die bij Amphorabooks verscheen (2007). Voor de ASG verzorgde hij nog de studie-uitgave "De recepten van Margareta Wijts (1575/6-1615) - Kookkunst uit de tachtigjarige oorlog" (ASG-Terroir uitgave als nr. 1 jg. 30, 2014 - nr. 118) evenals "Brusselse recepten uit Antwerpen - Handschrift c:lvd:13126535 van de Stadsbibliotheek Antwerpen (ASG-Terroir uitgave als nr. 4, jg. 30, 2015 - nr. 121). Zoals bij de andere uitgaven voorzag drs. R.N. Ferro ook deze publicatie van een analytische inleiding en voorzag hij het van commentaar. Het gaat om een 17de-eeuws kookboek, een zeldzaam handschrift omdat kookboeken echte gebruiksboeken waren. Op de website van de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience staat nu een digitale versie van het boek. Dit werk is van betekenis voor de ASG omdat het ooit in het bezit was van ons voormalig ASG-lid Prof. Dr. Willy L. Braekman (° 4 oktober 1931 Sint-Lievens-Houtem en † 1 februari 2006 Gent) en via de vriendenvereniging door de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience verworven werd.

Een transcriptie "Cock boeck uit het Handboek van Molle – handschrift II 51 K.B. Brussel" uit ca. 1530 – 1730 verscheen in Van Mensen en Dingen (voorheen Oost-Vlaamse Zanten), jg. 15, nr. 2, 2017

Kontakt: r.ferro@home.nl

De ASG heeft een binding met:

The Leading Hotelschools in Europe

Erfgoedpunt VI & Br

ATLAS (Association for Tourism and
Leisure Education) –
Special Interest Group
"Gastronomy and Tourism Research"

SKÅL INTERNATIONAL
International Association of
Travel and Tourism Professionals

Kon. Ver. Voor Natuur- & Stedenschoon

LEKKERS
MET STREKEN
HOEVE- & STREEKPRODUCTEN
PROVINCIE ANTWERPEN

(netwerkorganisaties - vervolg)

platform voor rurale ontwikkeling
in de provincie Antwerpen

- *Vlaamse Streekproducten vzw
- *IVOS – Interlimburgs Volkskundig Samenwerkingsverband
- *Limburgs Volkskundig Genootschap vzw
- *Société des Amis de Jean-Louis FLANDRIN - Paris
- *Fondation Auguste Escoffier – Villeneuve-Loubet Village

(organisaties die bij vergetelheid niet vermeld zijn, gelieve te melden – met dank)

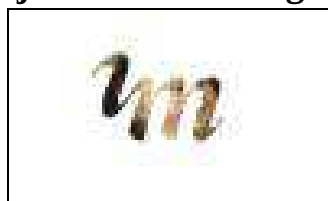
De werking van de ASG wordt mogelijk gemaakt door de steun van:

Treden op als gastheer bij de ASG-werking:

(Raad van Bestuur vzw)

Het “Museum aan het Vrijthof”
Maastricht

(Bestuursraad stichting ASG-NL)

Puur Limburg - logistiek voor

B.- Limburgse producten

(Beoordelingscommissie)

Bruggeman – Gent: producent en
distributeur sterke dranken
(Taalcommissie)

(Onderwijs en Vorming)

Kortesseem

(Beoordelingscommissie)

(Kwaliteitszorg & Interculturaliteit) (ASG strategie)

(Raad van Advies)

(Studie- & Doc. Centrum – vergaderen)

Koffie Verheyen - koffiebranderij & winkel

August van de Wielelei 15, 2100 Deurne (Antwerpen)

De Academie voor de Streekgebonden Gastronomie vzw, ook gekend als ASG - Centrum voor Culinair Erfgoed is een studiegenootschap van vrijwillige idealisten dat vooral *multidisciplinair* (waar geografie, cultuur, erfgoed en toerisme elkaar ontmoeten) werkt ten overstaande van de horeca, promotie-initiatieven, hotelscholen, toeristische instellingen, bedrijven, e.a..

Sinds het ontstaan van de organisatie op 9 september 1981 wordt werk gemaakt om ons traditioneel culinaire erfgoed niet alleen te bewaren, te inventariseren, te beschrijven en weer te geven in een correcte Nederlandse culinaire taal en maar ook (zoals in de naamgeving “streekgebonden” wordt aangegeven) steun te geven aan de nieuwe culinaire initiatieven die, op basis van streek- en specialiteitsproducten uit de omgeving, streven naar een vernieuwende en modern-evoluerende gastronomie als o.m. bij creatie van nieuwe specialiteiten, food pairing, slow food, fast food, de “cuisine du marché”, green gastronomy, tourism gastronomy, ... Ook dat is culinair erfgoed.

■ **De bijdrage voor het lidmaatschap (zowel voor de vzw ASG in België als voor de stichting ASG in Nederland) blijft behouden op 35 euro.** Als lid heeft U, na afspraak, toegang tot het ASG-Studie- en documentatiecentrum, het ASG-tijdschrift TERROIR, uitnodiging tot activiteiten, e.a. Via de ASG bent U ook lid van *ATLAS* (Association for Tourism and Leisure Education) met belangstelling voor gastronomie en toerisme via werkgroep, congressen en publicaties (zie onze eigen website of bij www.atlas-euro.org).

■ **Lidmaatschap voor bedrijven/organisaties/scholen is € 150,-**

Dit is inclusief de vrije toegang voor alle leerlingen/tewerkgestelden/... aan de ASG-Bibliotheek van de Smaak.

■ **Bedrijfslidmaatschap voor bedrijven/organisaties/attractiepolen/ evenementen/...:** na erkenning door de ASG als stakeholder die ook het Terroir-label mogen voeren en het logo op de bewegende banner van de website worden gezet: vanaf € 300,- [hangt af van de erkende categorie].

voor België en Nederland op KBC-rekeningnummer met IBAN-code: BE49 4096 5234 7171 en BIC-code: KREDBEBB voor de Academie voor de Streekgebonden Gastronomie, Hasselt.

De reeds verschenen jaargangen (inclusief de eventuele studies) kan men nog bekomen: tot 2005: 12,5 euro per jaargang, na 2005: 20 euro per jaargang + verzending. Zie ook website. Contact opnemen met het secretariaat.

CERTIFICATE

TERROIR ©

UITGEGEVEN DOOR DE ACADEMIE VOOR DE STREEKGEBONDEN GASTRONOMIE

Registratienummer Wettelijk Depot: BD 40.313 ISSN 0775-4159

Eindredacteur: Clem Reynders (E-mail: reyndersclem@skynet.be)

Redactie: Herman Clerinx, Jacques Collen, André Delcart, Magda Goossens, Peter Grypdonck, Fons Nicolay, Eddie Niesten, Hans Put, Rombout Roscam, Marianne Schenkel-Hoff, Guido Schepers en Guido Zeelmaekers

Verantwoordelijke uitgever: Paul Hendriks

Ledenadministratie: Richard Teelen (E-mail: secretariaat@asg.be)

Algemeen correspondentieadres:

ASG: p/a Stadsarchief, Rederijkersstraat 42. 3500 Hasselt (B) [tevens de locatie van het ASG-Studie- en Documentatiecentrum met de “Bibliotheek van de Smaak”]

Web-site: www.asg.be / www.streekgastronomie.nl

E-mail secretariaat: secretariaat@asg.be

ASG-Blogs: www.asg.be/asg-centrum/dossiers/asg-blogs

ASG-Facebook: /ASG-Academie-voor-de-Streekgebonden-Gastronomie

ASG-Nieuwsbrief (naar belangstellenden): verschenen nummers op de ASG-website